

ERASMUS ROTTERDAMILAISEN KUVAUS
PAAVI JULIUS II:STA JULIUS EXCLUSUS E
COELIS – SATIIRISSA

Anna Lassila
Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma
Toukokuu 2015

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta	Laitos – Institution Yleinen kirkkohistoria	
Tekijä – Författare Anna Lassila		
Työn nimi – Arbetets titel Erasmus Rotterdamilaisen kuvaus paavi Julius II:sta Julius Exclusus e Coelis –satiirissa		
Oppiaine – Läroämne Yleinen kirkkohistoria		
Työn laji – Arbetets art Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum Toukokuu 2015	Sivumäärä – Sidoantal 74 sivua
Tiivistelmä – Referat <p>Teologi, kirjailija Erasmus Rotterdamilaisen (1466/69-1536) suurta kohua herättänyt, anonymisti ilmestynyt satiiri Julius Exclusus e Coelis (Juliuksen taivaasta karkottaminen) kertoo paavin ja Pyhän Pietarin vuoropuhelusta taivaan porteilla. Kyseessä on oppimista parodioiva menippealainen satiiri, jossa Pyhä Pietari evää sisäänpääsyn röyhkeältä, itsekkäältä ja riitaa haastavalta paavi Julius II:lta.</p> <p>Tutkimus selvittää, millaisen kuvauksen Erasmus satiirissa paavista esittää. Kuvausta verrataan tutkimuskirjallisuuden tietoihin Giuliano della Roveresta (paavina 1500-1513) eli paavi Julius II:sta. Juliusta tarkastellaan Kirkkovaltion johtajana, kirkon johtajana ja kristittyinä. Lähteinä ovat vuoden 1516 Baselissa ilmestynyt latinankielinen versio satiirista sekä Erasmusuksen kirjeenvaihto vuosina 1500-1519.</p> <p>Juliusta kuvataan satiirissa häikäilemättömänä soturi- ja pakanapaavina, joka ei ole kiinnostunut kristinuskosta. Pyhä Pietari yrittää opettaa paaville alkuperäistä, ”nykyajan rappiosta” puhdistettua kristinuskkoa (Erasmusuksen <i>philosophia Christi</i>). Ylimielinen Julius-paavi torjuu köyhyyden, armahtavan rakkauden ja lempeyden ja puolustaa sotimista, rikkauksien kahmimista ja pragmaattista voimapolitiikkaa osana viranhoitoaan. Julius näkee Kirkkovaltion menestyksen tärkeimpänä asiana, kun taas kirjailijan mielipiteitä satiirissa esittelevä Pyhä Pietari puolustaa kirkkoa kristittyjen yhteisönä, oikean uskon puolustajana ja opettajana. Läpi satiirin Pyhä Pietari tuomitsee soturipaavin läpikotaisin epäkristillisenä – jopa antikristuksena.</p> <p>Erasmus esittää satiirissa uudenlaisen, alankomaalaisesta humanismista ja <i>devotio modernasta</i> vaikutteita saaneen käsityksen paaviudesta. Hän ei saisi olla maallinen kirkkoruhtinas ja vaikutusvaltainen monarkki muiden joukossa (niin kuin Julius), vaan ennen kaikkea esikuvallinen kristitty. Paaville ei kuitenkaan esitetä mitään erityisvaatimuksia, vaan häntä punnitaan taivaan porteilla samalla vaa’alla kuin muitakin ihmisiä.</p> <p>Satiiri kuvaa Juliuksen virkauran melko totuudenmukaisesti. Hänet esitetään pragmaattisena valtapoliitikkona, joka onnistui kaikissa hankkeissaan täydellisesti. Paavihahmo saa lähes ylikuulattua helposti kaikki maalliset hallitsijat toimimaan tahtonsa mukaan ja petkuttaa näitä yhä uudelleen omien tavoitteidensa saavuttamiseksi. Juliuskuvaus on fiktiivinen karikatyyri, jonka tarkoituksaan ei ollut olla oikeudenmukainen kuvaus paavista. Samantapaisia, kirkonmiehiä pilkkaavia satiiritekstejä esiintyi paljon myöhäiskeskiajan kirjallisuudessa, ja myös Erasmus itse oli aiemminkin tuotannossaan kritisoinut paavin viranhoitoa ja ”turmeltunutta” kristinuskkoa.</p> <p>Erasmusuksen matka Italiaan toimi kimmokkeena satiirin kirjoittamiselle. Hän pettyi italialaiseen humanismiin, Kirkkovaltion maalliseen elämänmenoon ja Juliuksen sotaisaan viranhoitoon, josta Erasmus sai sisäpiirin tietoa ystäviltään. Kristinuskko oli Juliuksen johtamassa Kirkkovaltiossa kuin roomalaista uuspakanakulttuuria verhoava kulissi, joka tuli repiä rikki ja parantaa satiirin kovilla rohdoilla. Satiiri kuvastaa pohjoisen ja eteläisen kristikunnan kulttuurisia eroavaisuuksia sekä paavin viranhoidolle humanismin myötä asetettuja uudenlaisia odotuksia.</p>		
Avainsanat – Nyckelord Erasmus Rotterdamilainen, paavi Julius II, Julius Exclusus e Coelis, menippealainen satiiri		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja		

SISÄLLYS	1
I JOHDANTO	2
1. Tutkimustehtävä	2
2. Renessanssiajan paavit, Kirkkovaltio ja Julius	7
3. Erasmus kristittynä ja kirjailijana	13
II JULIUS KIRKKOVALTION JOHTAJANA	22
1. Paavi Pyhän Pietarin opetusmestarina	22
2. Sotiminen ja raha Juliuksen Kirkkovaltion aarteina	27
3. Paavikritiikki, humanismi ja sodanvastaisuus	35
III JULIUS KIRKON JOHTAJANA	39
1. Kirkkoruhtinas vai hyvä paimen	39
2. Viides lateraanikonsiili, Juliuksen viimeinen voitto	45
IV JULIUS ITALIALAISENA KRISTITTYNÄ	50
1. Roomalainen uuspakanuus ja philosophia Christi	50
2. Varovaisuusperiaate paavikuvauksessa	56
V TULOKSET	62
1. Soturipaavin muotokuva	62
2. Kynän apostolaatti	66
VI LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	70

I Johdanto

1. Tutkimustehtävä

Teologi, kirjailija, kääntäjä, renessanssihumanisti Erasmus Rotterdamilaisen (1466/69-1536)¹ monipuolinen tuotanto vaikutti laajalti 1500-luvun vaihteen kirkollisessa ja kirjallisessa Euroopassa. Erasmus oli aikakauden tunnetuimpia teologeja ja suosittu bestseller-kirjailija, jonka latinankieliset tekstit levisivät äskettäin kehittyneen kirjapainotaidon ansiosta ennennäkemättömän suurelle lukijakunnalle. Tuotantoon sisältyivät lähes kaikki tuolloin tunnetut kirjallisuudenlajit oppikirjoista, kirjeistä, käänöksistä, epigrammeista ja kertomuksista teologisiin tutkielmiin. Erasmus kunnioitusta herättävä lukeneisuus, varma tyylitaju, journalistinen kirjoittajanlaatu ja reipasotteinen sarkasmi herättivät ihailua, riemastusta, paheksuntaa ja vastarintaa aikalaislukijoissa, ja hänestä tuli klassikkokirjailija jo elinaikanaan.

Yksi kohua herättänyt teos oli anonymisti ilmestynyt, ystävien kautta painettavaksi kulkeutunut ja useammilla nimikkeillä ilmestynyt dialogimuotoinen, paavi Julius II:sta kertova satiiri,² joka tunnetaan parhaiten nimellä *Dialogus Julius Exclusus e Coelis* (Dialogi Juliuksen taivaasta karkottamisesta) *Julius Exclusus e Paradiso* (Juliuksen paratiisista karkottaminen) tai lyhyemmin *Julius Exclusus e Coelis* (Juliuksen taivaasta karkottaminen).³ Ensimmäinen tieto satiirin painetusta laitoksesta on vuodelta 1517, varhaisin säilynyt käsikirjoitus on vuodelta 1516, mutta jonkin käsikirjoitusversion tiedetään kiertäneen Erasmus ystävien kädestä käteen jo vuonna 1513 pian Julius-paavin kuoleman jälkeen. Tutkimuksessani käytän vuoden 1516 Baselin latinankielistä versiota Julius-satiirista.⁴

Satiirista tunnetaan myös *Julius Genii* (Juliuksen Genius) – niminen versio, joka on siinä mielessä kiinnostava, että otsikointi nostaa dialogin kolmanneksi henkilöahmoksi Juliuksen geniuksen eli suojelushengen. Vaikka satiirista käytetään usein nimitystä dialogi, siinä todella on kahden sijasta kolme puhujaa tai päähenkilöä: Julius, Juliuksen genius ja Pyhä Pietari. Teoksen juoni on melko yksinkertainen. Ensimmäisessä kohtauksessa vastikään kuollut Julius-paavi saapuu kirjalliselle näyttämölle rähjäisen palkka-armeijansa kanssa vaatimaan

¹ Kauttaviiva kuvaa Erasmus synnyvuodesta esiintyviä erilaisia tietoja.

² Jatkossa Julius.

³ Jatkossa Julius-satiiri.

⁴ Erasmus 2008, 501–541.

sisäänpääsyä taivaaseen. Ärhäkkä paavi rähisee porttia vartioivan Pyhän Pietarin kanssa, joka lopulta evää seurueen sisäänpääsyn taivaaseen.

Paavin käyttäytyminen ja mielipiteet ovat satiirin lajityypinkin mittapuulla riennaavia ja häikäilemättömiä. Tällaisen teoksen julkaiseminen omissa nimissä olisi ollut Erasmuselle erittäin suuri, jopa henkeä uhkaava riski – äskettäin kuolleen paavin pilkkaaminen julkisesti olisi ainakin sulkenut Erasmuselta monia ovia. Niinpä hän kielsi aina ”isyytensä” virallisesti, mutta paheksui paljonpuhuvasti vielä suurempana roistona sitä, joka satiirin luovutti kustantajalle kuin sitä, joka moisia törkeyksiä sisältävän tekstin oli kirjoittanut.

Erasmuksen itsensä kirjoittama käsikirjoitus on varmuudella ollut olemassa, ja hän epäsuorasti myönsi kirjoittaneensa tekstin myöhemmässä kirjeenvaihdossaan, mutta painettavaksi hän ei sitä ollut koskaan itse antanut.⁵

Koska Erasmus ei suoraan myöntänyt kirjoittaneensa tekstiä, on hänen tekijyyttään aika ajoin epäilty. Teosta on epäilty muun muassa alkuperältään ranskalaiseksi, sillä Ranskassakin ilmestyi Juliusta pilkkaavia, satiirisia tekstejä. Erasmus oli kuitenkin viihdyttänyt pöytäseuruettaan aiemmin samanlaisella kertomuksella Raamatun Kainista, lisäksi teoksesta löytyy samoja lauseita kuin hänen tuotannostaan muualta. Myös aiheeltaan, lajityypiltään ja tyyliltään teos vastaa Erasmusken muita tekstejä ja kiinnostuksen kohteita. Vallitseva nykytutkimuksen käsitys onkin se, että teos on kiistatta lähtöisin Erasmusken kynästä.⁶

Myös aikalaislukijat pitivät Erasmusken tekijyyttä itsestään selvänä, joskaan tekijyyden käsite ei ollut aivan samanlainen kuin me nyt sen ymmärrämme. Esimerkiksi teoksen toimittaja (*compiler*) saattoi tehdä käsikirjoitukseen lisäyksiä. Tekijänoikeuslainsäädäntöä ei ollut, joten käsikirjoituksen saattoi painaa kirjaksi kuka tahansa käsikirjoitusta hallussaan pitävä henkilö. Kustantaja tai käsikirjoituksen haltija saattoivat myös vapaasti nimetä satiirin eri nimin. Erasmus pohti jopa hakevansa juristeilta apua, kun saksalaiskirjapainot levittivät satiiria eri tavoin nimettyinä versioina Erasmusken nimissä.⁷

Myös kirjeenvaihto liittyy läheisesti Julius-satiirin syntyyn ja taustoitukseen. Erasmusken kirjeenvaihtoystävät olivat aikakauden merkittäviä poliittisia ja kirjallisia toimijoita, diplomaatteja, kirjailijoita, oppineita, hallitsijoita, kirkonmiehiä, mutta myös nuoria opiskelijoita. Heistä yksi, Thomas

⁵ Huizinga 1953, 109; Tracy 1996, 89–90, 98, 179; Clarke 2008, 279.

⁶ Huizinga 1953, 109; Tracy 1996, 89–90, 98, 179; Clarke 2008, 279; Fabisch, 2008.

⁷ Eisenstein 1983, 84–85; Rummel 1996, 216; CWE IV, 327 Erasmus Thomas Morelle (1518).

Lupset, Erasmusuksen entinen oppilas Cambridgestä oli luovuttanut Erasmusuksen käsialalla kirjoitetun Julius-käsikirjoituksen osan sisältävän tekstinipun luvatta eteenpäin ja näin paljastanut tekijän henkilöllisyyden.⁸

Erasmus oli jo 1400-luvun lopulta asti kommentoinut aikakauden politiikkaa kirjeenvaihdoissaan, joten hän käsitteli Juliusta myös kirjeissään. Merkille pantavaa on se, että suurin osa Juliusta koskevista kirjeistä on kadoksissa (tai tahallaan hävitetty). Tällaisten kirjeiden olemassaolo tiedetään vastauskirjeiden ja kirjeenvaihdossa olevan ”aukon” perusteella. Satiiria edeltävän 13 vuoden (1501-1513) kirjeenvaihto mahtuu 305 sivuun, mikä olisi kenelle tahansa muulle paljon, mutta Erasmuselle vähän, sillä hänen kirjeenvaihtonsa oli sekä aiheidensa että vastaanottajiensa puolesta ensyklopedisen laaja. Kun keskiajan kirjeenvaihdossa 20 säilyneen kirjeen kokoelmaa pidetään laajana, on Erasmuselta säilynyt 1600 kirjettä.⁹

Tutkimuksessani käytän Erasmusuksen koottuja teoksia (CWE), joihin kirjeet sisältyvät englannin kielelle käännettyinä. Varhaisimmat kirjeet (vuodet 1484-1514) on myös julkaistu latinankielisinä.¹⁰ Vuodet 1500-1519 sisältävät Erasmusuksen Italian matkan, Julius-satiirin kirjoitusajankohdan ja julkaisua seuranneen kohun. Aikarajaukseni perustuu Julius-mainintoihin, jotka olen etsinyt kirjeenvaihdosta; ajoitukseen liittyy tosin ongelmia, sillä Erasmus ei yleensä päivännyt yksityisiksi tarkoitettamia kirjeitään. Satiirin ilmestymistä edeltänyt kirjeenvaihto painettiin ensimmäisen kerran jo Erasmusuksen eläessä, osa ilman Erasmusuksen lupaa.¹¹ Kirjeenvaihto sisältää Italian matkakuvauksia ja lyhyitä mainintoja Juliuksesta. Kun satiiri ilmestyy, maininnat Juliuksesta harvenevat kadoten lopulta kokonaan Erasmusuksen keskittyttyä muihin kirjallisiin töihin, asioihin ja ongelmiin.

Julius-kuvauksena olisi ollut käytettävissä vielä kolmaskin lähdeaineisto, noin sivun mittainen, jambisen trimetrin (*senarius*) mittaa noudattava runo, todennäköisesti vuosina 1510-1513 kirjoitettu Julius-epigrammi (*Epigramma in Julium II*, Epigrammi Julius II:sta vastaan), jossa Erasmus vertaa Juliusta Julius Caesariin. Sen rajasin kuitenkin tutkimukseni ulkopuolelle, koska samat, Caesaria koskevat teemat tulevat esille myös käyttämistäni lähteistä tuomatta aiheeseen

⁸ Binns 1970; CWE IV, Thomas Lupset Erasmuselle (1517).

⁹ Binns, 1970, 55-56; Lahtinen & Leskelä – Kärki 2011, 19.

¹⁰ Allen 1906.

¹¹ Ferguson 1971, xii.

olennaisesti uutta. Epigrammin lajityyppi myös laajentaisi tutkimukseni kirjallisuustiedettä sivuavaa aluetta liikaa.

Lisäksi Julius-epigrammiin liittyy tekijyyttä koskevia ongelmia. Vastaavanlaisia pilkkarunoja Juliuksesta liikkui runsaasti sekä Italiassa että Ranskassa. Teksti on löydetty vasta vuonna 1923 Pariisista eikä aikalaisten spekulointeja tekstin kirjoittajasta ole olemassa samassa määrin kuin satiirin kohdalla, vaikka valtaosa tutkijoista pitääkin tekstiä Erasmusuksen kirjoittamana.¹²

Tutkimukseni tavoitteena on selvittää, millaisen kuvauksen Erasmus paavi Juliuksesta satiirissa esittää? Tutkimuskysymykset on jaoteltu pääluvuissa kolmeen temaattiseen pääluokkaan, joissa käsitellään Erasmusuksen kuvausta Juliuksesta Kirkkovaltion johtajana, kirkon johtajana sekä kristittynä. Näin käsitellyksi tulee paavin poliittinen ja hengellinen toiminta Erasmusuksen näkökulmasta. Millaisena paavina ja kristittynä Erasmus Juliusta kuvaa? Millainen Kirkkovaltion johtaja ja kirkon johtaja Julius on? Miten Erasmus kuvaa paaviutta, Kirkkovaltiota, kirkon johtajuutta ja kristittyä matkalla taivaan porteille Juliuksen hahmossa? Millainen paavin ja kristityn pitäisi Erasmusuksen mielestä olla?

Tavoitteena on myös pohtia taustatekijöitä, jotka johtivat Juliuksen valikoitumiseen teoksen päähenkilöksi satiirin kirjoitusajankohtana. Miten Erasmus päätyi esittämään juuri tällaisen kuvauksen Juliuksesta? Millaisia Erasmusuksen tapaamiset paavin kanssa olivat? Millaisena Erasmus kuvaa Juliusta kirjeenvaihdossaan? Ovatko satiirin fiktiivinen Julius ja kirjeenvaihdon Julius samanlaisia? Millaisia eroja tai samankaltaisuutta löytyy?

Koska Erasmusuksen Juliusta kuvaavat lähteet ovat kaunokirjallisia (myös 1400-1500-luvun kirjeenvaihtoa pidetään kirjallisuudenlajina¹³), tutkimus sivuaa Erasmusta paitsi teologina, myös kirjailijana. Miten Erasmus hyödyntää satiirin lajityyppiä kuvatessaan Juliusta? Millaisia kerrontateknisiä keinoja Erasmus käyttää?

Tutkimusmenetelmäni perustuu satiirin asiasisällön, tyylin ja lajityypin analysointiin ja tulkintaan. Tutkimuskirjallisuus ja Erasmusuksen kirjeenvaihto tarjoaa näkymiä siihen, mikä Erasmusuksen elämässä kirjoitusajankohtana oli tärkeää ja ajankohtaista. Edelleen tarkastelen sitä, millainen mies paavi Julius tutkimuskirjallisuuden tietojen perusteella oli? Millaisia asioita Juliuksesta

¹² Clarke 2008, 166, 281; Tracy 1996.

¹³ Binns 1970, 5; Lahtinen & Leskelä – Kärki 2011, 15–21.

kerrotaan tai jätetään kertomatta, jos kuvausta verrataan tutkimuskirjallisuuden tietoihin Juliuksen elämästä ja toiminnasta? Mitä kuvaukset kertovat Erasmuksesta ja kiinnostuksen kohteistaan kirjoitusajankohtana ja pian sen jälkeen?

Erasmuksen kuvausta Juliuksesta ei ole aiemmin tutkittu. Erasmuksen mielipiteet Juliuksesta ovat kyllä olleet esillä tutkimuskirjallisuudessa, ja ”pirstaleista”, tutkimuskysymyksiä sivuavaa detalji-tyyppistä faktaa on melko runsaasti saatavilla tutkimuskirjallisuutta haravoimalla. Tällaista pienipiirteistä, hajallaan olevaa aineistoa on muun muassa lähdekirjallisuuden kommentaareissa sekä Erasmuksen pasifismia ja humanismia käsittelevissä tutkimuksissa. Myös biografiaista löytyy huomioita siitä, miten Erasmus koki Juliuksen persoonallisuuden ja paavikauden tapahtumat. Tutkimukseni hyödyntää eniten Alankomaiden historiaan erikoistuneen, moninkertaiseen Erasmus-biografian James D. Tracyn työtä. Juliusta käsittelevistä tutkimuksista tärkein teos on renessanssin Italian politiikkaan erikoistuneen Christine Shawn biografia Juliuksesta.¹⁴

Satiirin lajityyppiin perehdyn lyhyesti kirjallisuustieteen ja kirjallisuudenhistorian avulla. Julius-satiiristakin on olemassa muutamia tutkimuksia ja artikkeleita. Laajempi Erasmusta satiirikkona käsittelevä laadukas tutkimus tai artikkeli näyttää vielä odottavan kirjoittajaansa. Sen sijaan Erasmuksen toista, kuuluisampaa satiiria *Praise of Folly* (1511) (*Tyhmyyden ylistys* (1974)) käsitteleviä korkeatasoisia tutkimuksia löytyy useita.¹⁵

Renessanssiajan paavi-instituution kuvauksessa käytän esimerkiksi Michael Malletin ja D. S. Chambersin tutkimuksia ja Italian renessanssista ja Kirkkovaltiosta kertovaa tutkimuskirjallisuutta eri tieteenaloilta.¹⁶ Erasmuksen pohjoinen (alankomaalainen) tausta ja italialainen kulttuuri muodostavat mielenkiintoisen vastaparin tutkimuskysymysteni taustaksi. Renessanssin pohjoinen ja eteläinen ”siipi” hahmottuvat satiirin horisontiksi. Onkin merkillistä, ettei Erasmusta satiirikkona tai Julius-satiiria ole tutkittu teologian näkökulmasta, sillä satiirikolla on aina poliittinen – tässä tapauksessa kirkkopoliittinen – agenda. Erasmushan kirjoitti satiiria paavista juuri ennen tapahtumia, jotka sysäsivät Euroopan reformaation ja uskonsotien mullistuksiin.

¹⁴ Tracy 1978; Trapp 1991; Shaw 1996; Béczy 2001; Mansfield 2003.

¹⁵ Douglas 1970; Mann 1970; Levi 1971; Branham 1989; March 1998; de Silva 1999; Erasmus 2008; Hodgart 2010.

¹⁶ Mallet 1969; D’Amico 1983; Holmes 1986; Chambers 2006.

2. Renessanssiajan paavit, Kirkkovaltio ja Julius

Erasmuksen Julius-satiiri kuvaa paavia ”renessanssipaaviuden” aikakaudella. Nimitys voi olla hiukan epämääräinen ja populaari, pejoratiivisiakin sivumerkityksiäkin sisältävä määritelmä. Tässä tutkimuksessa ”renessanssipaaviudella” tarkoitetaan paavin vallan keskittymistä ja Kirkkovaltion hallitsijan roolin kehittymistä maallisen monarkian suuntaan.¹⁷ Paaveilla oli kaksoistehtävä hengellisinä johtajina ja Kirkkovaltion (papal states) hallitsijoina niin kuin aiempinakin vuosisatoina. Tämä ei siis ollut mitään uutta. Jälkimmäinen rooli kuitenkin korostui renessanssin aikana sekä sisä- että ulkopoliittisista syistä: Kirkkovaltion ja paaviuden olemassaolo ja itsenäisyys oli ollut pitkään uhattuna.

Tutkimuskirjallisuudessa renessanssiajan paaviutta kuvataan usein erillisenä ajanjaksona, jolloin sen on nähty kehittyvän vähitellen Konstanzan kirkolliskokouksen (1414-1418) jälkeisistä vuosista alkaen. Vastapaaviongelmia oli ratkaistu ja kolmen paavin sijasta hallitsi yksi, Martinus V, roomalaista Colonna-sukua. Hän palasi pysyvästi Avignonista Roomaan vuonna 1420, jolloin renessanssipaaviuden ensimmäinen vaihe alkoi.¹⁸ Paavi-instituution auktoriteettia nakertavista monenkirjavista vastapaaveista oli päästy eroon, ja Pyhä Istuin oli jälleen Roomassa.

Italiassa Avignonin ranskalaisia paaveja oli pidetty paavi-instituution rappiona: Kirkkovaltio oli jätetty vieraiden ruhtinaiden, kuninkaiden ja palkka-armeijoiden tallottavaksi ja ryöstettäväksi. Ranskalaispaavit nähtiin häpeällisinä ulkovaltojen sätkynukkeina, mikä heikensi myös paavi-instituution hengellistä arvovaltaa. Ranskan kuninkaan sekä Pyhän saksalais-roomalaisen keisarin joukot olivat barbaareja, jotka haluttiin ulos Italiasta. Kaivattiin paavia, joka pystyisi palauttamaan vaikutusvaltansa sekä Kirkkovaltion että kristikunnan johtajan tehtävässä. Tämän tehtävän Julius (paavina vuosina 1503-1513) otti omakseen. Hän koki Kirkkovaltion etujen sotilaallisen puolustamisen Jumalan antamana pyhänä velvollisuutena.¹⁹

Renessanssipaaviuden alku voidaan sijoittaa myös väljemmin 1400-luvun puoliväliin, jättäen ensimmäisen renessanssipaavin nimi mainitsematta. Tämä määritelmä huomioi paremmin kirkon ulkopoliittisen tilanteen. Kristitty maailma koki olevansa uhattuna. Sulttaani Muhammed II:n Konstantinopolin valloitus vuonna 1453 ja vääräuskoisten turkkilaisten eteneminen Balkanilla oli

¹⁷ Mallet 1969, 42–43; Chambers 2006, 39.

¹⁸ Mallet 1969, 9; Hanska 2005, 92–93; Chambers 2006, 38.

¹⁹ Noel 2006, 4; Machiavelli 1984; Shaw 1996.

kauhistuttanut kristikuntaa.²⁰ Koettiin, että vain sotilaallisesti voimakas paavi oli poliittisesti uskottava, ja hänen velvollisuutensa oli puolustaa koko kristittyä maailmaa – tähän tehtävään Avignonin paavit eivät olleet kyenneet. Tämäkin poliittinen lähtöasetelma näkyy vahvasti Juliuksen paavikauden toiminnassa ja hengellisessä eetoksessa.

Paavien asenne sotaan oli vahvasti kytköksissä myös ristiretkiin. Ristiretkiä tehtiin paitsi turkkilaisia vastaan, myös uusille mantereille. Vertauskuvat näihin pyrintöihin haettiin Vanhasta Testamentista, ja sotainen ”ristiretkiretoriikka” näkyi renessanssin puheenparressa myös kristittyjen välisissä konflikteissa. Paavit lähtivät pyhään sotaan väärä- ja harhaoppisia sekä tottelemattomia kristittyjä vastaan läpi renessanssin.²¹ Renessanssiajan paavikauden sodissa oli kyse Jumalan kunnian puolustamisesta. Sotiminen nähtiin normaalina osana paavin toimenkuvaa, ja vanhatestamentillinen pyhän sodan ideologia hallitsi Kirkkovaltion ulkopoliittikkaa.

Renessanssiajan Italia oli poliittisesti epävakaa, sisäisesti hajanainen alue. Paavi ei ollut alueen ehdoton auktoriteetti, vaan pikemminkin yksi peluri muiden joukossa. Italia oli varakkaiden aatelissukujen hallitsemien kaupunkivaltioiden ja ruhtinaskuntien muodostama monenkirjainen tilkkutäkki. Useilla alueilla oli käynnissä jatkuva sisällissota salamurhineen ja paikallisine kahakoineen. Kirkkovaltion alueita hallitsevat mahtisuvut olivat tottuneet toimimaan melko itsenäisesti. Välillä he olivat paavien kanssa napit vastakkain verojen ja tullien maksamisesta sekä suolan, alunan ja muiden kaivannaisten hallinnasta. Sisäpoliittinen tilanne muuttui aina paavin vaihtuessa. Uusi paavi saattoi nimittää lähettiläiksi sukulaisiaan ja omia liittolaisiaan tai esitti kaupungeille uudenlaisia velvoitteita tai sopimuksia. Esimerkiksi Julius pyrki määrätietoisesti ja suunnitelmallisesti poistamaan kaupunkien osittaisen itsehallinnon ja saamaan kaikki alueet tiukemmin paavin suoraan ohjaukseen.²² Julius-satiirissa kerrotaan juuri tällaisesta hankkeesta Bolognassa.

Myös Kirkkovaltion rajat vaihtelivat usein. Vauraat italialaiset kaupunkivaltiot kuten Genova, Firenze ja Venetsia liittoutuivat vuoroin paavin, maallisten hallitsijoiden, pikkuruhtinaiden ja toistensa kanssa sotien keskenään. Vieraiden valtioiden sotajoukkoja (etenkin Ranskan kuninkaan joukot) oli jatkuvasti Italian maaperällä. Merirosvot ja vääräuskoiset turkkilaiset uhkasivat

²⁰ Shaw 1996, 1; Heininen 2004, 56–58; Hanska 2005, 95–96.

²¹ Chambers 2006, 1–3, 13, 17, 39.

²² Mallet 1969, 1–58; Shaw 1996; Chambers 2006, xvii.

Italian rannikkoa ja merenkulkua.²³ Tällaisessa tilanteessa militaristisella Kirkkovaltiolla oli tilausta.

Hengellinen ja maallinen sekoittuivat myös virkakoneiston urapoluilla. Kanoninen laki kielsi kardinaaleilta periaatteessa sotimisen, mutta monet kardinaalit toivat sotilaskokemuksensa mukanaan Roomaan. He kehittivät uudenlaista aseistusta ja sotilasarkkitehtuuria innokkaiden paavien tuella. Pius II (paavina 1458-1464) nimesi aseita vanhempiensa mukaan, Aleksanteri VI:sta (paavina 1492-1503) alkaen paavit liikkuvat sotilassaattueessa, ja Julius II perusti sveitsiläiskaartin paavin suojaksi. Italialaiset eivät pääsääntöisesti kyseenlaistaneet kirkon militarismia – sitä eivät tehneet italialaiset humanistitkaan, päinvastoin. Nähtiin, että kristittyjen ja paavin velvollisuus oli puolustaa kristikuntaa, kirkkoa ja Kirkkovaltiota, kun se oli vaarassa.²⁴ Rauhaa rakastavan kirkon hengellisen johtajan ideaalia ei vielä ollut olemassa.

Paavin auktoriteetin vahvistumisen taustalla oli paitsi yhtenäisyyttä perusteleva ulkopolitiikka (kristikunta on uhattuna), myös sisäpoliittisia muutoksia. Kirkolliskokouksen päätäntävaltaa korostava konsiliarismi oli heikentynyt Baselin epäonnistuneen kirkolliskokouksen (1431-1437) jälkeen. Kirkolliskokous oli yrittänyt nimittää uuden paavin ja lakkauttaa kaikki Pyhälle Istuimelle kerätyt verot, mutta kokouksen päätöksiä ei hyväksytty missään. Lisäksi paavit olivat lisänneet kardinaalien määrää ja vähentäneet näin itselleen epäsuotuisten klikkien vaikutusvaltaa, sillä nimityspolitiikka palveli luonnollisesti paavin omia etuja.²⁵

Paavi siis nimitti kardinaaleja liittolaisistaan tai sukulaisistaan ja järjesteli avioliittoja aivan niin kuin maallisetkin ruhtinaat. Konklaavi valitsi paavin mielellään vanhimpien kardinaalien joukosta, ettei valtakausi muodostuisi liian pitkäksi. Paavin oli toisaalta tultava toimeen edeltäviltä paaveilta periytyneiden valtaklikkien kanssa sekä Kirkkovaltiossa että sen ulkopuolella.²⁶ Tämä kaikki johti siihen, että paavin ansiot maallisessa politikoinnissa olivat edellytyksenä jo hänen valintaprosessissaan.

Klikkeihin liittyvä valtataistelu koski myös läpi renessanssin jatkunutta kirkolliskokouksen ja paavin kilpailua vallasta. Erilaiset uudistushankkeet sisälsivät hengellisten tavoitteiden lisäksi myös valtapoliittisia sudenkuoppia

²³ Chambers 2006.

²⁴ Chambers 2006.

²⁵ Hanska 2005, 94; Chambers 2006, 39.

²⁶ Shaw 1996.

paavin kannalta. Maalliset hallitsijat pyrkivät vaikuttamaan ”omiin” kardinaaleihinsa ja ajoivat tavoitteitaan kirkolliskokousten kautta. Koska kirkolliskokous oli osoittanut Konstanzassa pystyvänsä määräämään myös paavia, muodostui kirkolliskokouksen ja paavin välille kilpailuasetelma.

Kirkolliskokouksen koollekutsumisesta tuli kaikkien renessanssiajan paavien pelonaihe, jota he pyrkivät viimeiseen asti välttämään.²⁷

Italian sotkuinen sisäpolitiikka vaikutti paavin hovin jokapäiväisessä elämässä. Naimakauppojen kautta toisiinsa monimutkaisissa sidossuhteissa olevat aatelissuvut (esimerkiksi Orsini, Colonna ja Medici) olivat hallinneet feodaalisia kaupunkivaltioita vuosisatoja, ja osa paaveista oli valittu heidän joukostaan. Näin ollen etenkin italialainen ylhäisaatelisto ei nähnyt paavia ensisijaisesti hengellisenä auktoriteettina, vaan hän oli enemmänkin ”yksi meistä”. Kukaan ei silti ollut Italiassakaan mielellään pitkään paavin epäsuosiossa. Kirkollisten toimitusten eriasteinen epäminen ja paavin myöntämien etuuksien peruminen oli olennainen osa paavin valta-asemaa universaalien kanonien oikeuden kautta. Paavin epäsuosiossa oleminen teki elämästä huomattavan hankalaa.²⁸

Kirkkovaltio oli monimutkainen, byrokraattinen ja korruptoitunut valtiokoneisto, joka keräsi tehokkaasti rahaa veroina, tulleina, nimityspalkkioina ja lahjoituksina. Hallinnointi kehittyi koko ajan monitasoisemmaksi renessanssin aikana, sillä jokainen virkamies sekä toi rahaa tullessaan (virkanimityksestä perittiin maksu) että keräsi sitä toimessaan (virkamiehen palvelukset maksoivat). Maallikkojen määrä sekä virkakoneistossa että hovissa lisääntyi, joten rahaa tuottavia byrokratian portaita oli enemmän. ”Rahantekokonetta” tarvittiin kipeästi ja kehiteltiin uutterasti, mutta välillä kassa ammotti silti tyhjänä. Rakennuttaminen, taiteen tilaaminen ja nepotismi nielivät rahaa. Palkka-armeijan palvelukset, aseistuksen kehittäminen ja jatkuva sotiminen (sekä voittaminen että häviäminen) tulivat kalliiksi paaville. Sotiminen paavin kanssa kävi kalliiksi myös vastapuolelle. Paavilla oli tehokkaita talouspakotteita tottelemattomia kaupunkivaltioita vastaan, sillä harva halusi käydä kauppaa kirkonkiroukseen joutuneen tahon kanssa, ettei joutuisi itse paavin epäsuosioon. Myös paavin asettamat rauhan ehdot saattoivat olla erittäin raskaat.²⁹

1500-luvulle tultaessa Roomasta oli tullut Euroopan merkittävimpiä kaupunkeja. Paavin paluu Avignonista oli kohottanut sekä paavin että Rooman

²⁷ Mallet 1969, 1–58; Shaw 1996.

²⁸ Mallet 1969, 1–58.

²⁹ Chambers 2006.

vaikutusvaltaa. Paavin hovi toi rahaa, diplomaatteja ja työläisiä kaupunkiin, asukasluku oli kohonnut, teitä oli päällystetty, tuhoutuneita kirkkoja korjattu ja uusia rakennettu. Italialaisuus ja roomalaisuus nähtiin ”alkuperäisenä” (oikeana) paaviutena, mikä selittää osittain renessanssipaavien huonoa mainetta jo aikalaisten silmissä. Vuosisadan vaihteessa hallinneet vaikutusvaltaiset Borgiat olivat nimittäin alun perin katalaaneja, siis ”barbaareja” eli ei-italialaisia.³⁰

Kardinaali Giuliano della Rovere, tuleva Julius-paavi, oli Borgioiden tärkeimpiä vastustajia – ja italialainen. Italialaisuus oli renessanssipaavikauden Roomassa tärkeää, mutta myös suhteet ranskalaisiin kardinaaleihin ja kuninkaaseen ratkaisivat. Kardinaali della Rovere oli yksi vaikutusvaltaisimmista ja kokeneimmista kardinaaleista ennen paaviksi valintaansa. Hän oli työskennellyt pitkään Ranskassa nuntiuksena ja oli kyvykäs, käytännönläheinen ja kylmähermoinen politiikan konkari. Noin 30-vuotiaan, ylhäisaatelistoon kuulumattoman nuorukaisen nimitys kardinaaliksi oli ollut tyypillistä renessanssin nepotismia: Giuliano oli paavi Sixtus IV:n (paavina 1471-1484) veljenpoika. Myös Juliuksen kymmenvuotiskautta leimannut taukoamaton sotiminen, rakennuttaminen ja kuvataiteen mesenaattina toimiminen oli tavallista renessanssipaaville.³¹

Sen sijaan Juliuksen paaviksi valitsemisen prosessi vuonna 1503 oli epätyypillisen ja ennätysmäisen lyhyt: se kesti vain yhden päivän. Valinta perustui lahjontaan, uskottavan ranskalaismielisen ehdokkaan puutteeseen, espanjalaisten tukeen sekä siihen, että Julius oli italialainen. Aikalaiskuvauksissa Julius oli keskimääräistä pitempi, huomiota herättävän atleettinen ja hyväkuntoinen 60-vuotias, mies parhaissa voimissaan – ja edeltävän paavin vastakohta. Vanha, sairas ja hauras paavi Pius III oli hallinnut vain noin kuukauden ennen kuolemaansa. Julius sen sijaan säteili elinvoimaa ja jääräpäistä tarmokkuutta, jota oli opittu kunnioittamaan jo kardinaaliaikoina. Roomalaiset asettivat häneen suuria toiveita.³²

Ennen paaviksi valintaansa Julius oli viettänyt kymmenen vuotta maanpaossa Ranskassa, koska Borgiat olivat yrittäneet siepata ja vangita hänet. Kun Julius palasi valintaprosessia varten vihdoin Roomaan, hänet otettiin vastaan pelastajana, lähestulkoon messiashahmona. Valtakaudellaan Julius lunastikin hänelle asetettuja toiveita velvollisuudentuntoisesti. Sotimisen ohella Julius

³⁰ Mallet 1969, 1–58.

³¹ Shaw 1996.

³² Noel 2006, 213–214; Shaw 1996.

uudisti maataloutta ja hovin hallintoa, talousasioissa hänen osaamistaan on kuvattu vaikuttavaksi ja saavutuksiaan ”herkulesmaisiksi”. Sen sijaan Julius ei ollut kiinnostunut kirjallisuudesta, filosofiasta, teologiasta eikä niin muodoin myöskään humanismista, antiikista tai kristinuskon skolastisesta erittelystä.³³ Erasmus tai hänen kirjoituksensa ja ajatuksensa eivät todennäköisesti kiinnostaneet, askarruttaneet tai huolestuttaneet Juliusta, koska ne yksinkertaisesti olivat liian kaukana hänen elinpiiristään ja ajatusmaailmastaan.

Julius suhtautui paavin virkaan käytännönläheisesti ja kunnianhimoisesti. Hän ei säästellyt vaivojaan käytännön tehtävissä eikä ollut mukavuudenhaluinen nautiskelija toisin kuin monet muut renessanssiajan paavit – hänen jäljiltään Kirkkovaltion talous oli kohtuullisessa kunnossa. Julius piti yksinkertaisesta messusta, merestä, ulkoilmaelämästä ja matkusti mielellään työtehtävissä, vaikka se oli epämukavaa ja hidasta eikä olisi ollut välttämätöntä. Yleensä hän jätti huomiotta lääkärin kehotukset levosta ja terveellisestä ruokavaliosta, vaikka sairastikin usein. Julius vaati, että asiat sujuvat niin kuin hän oli suunnitellut ja uhrasi väsymättä aikaansa tavoitteilleen. Hän oli tunteita herättävä, arvostettu, voimakas, häikäilemätön kirkkoruhtinas, jonka hallitsijanlaatua aikakaudella (esimerkiksi Niccolò Machiavellin *Ruhtinaassa*) arvostettiin parhaana mahdollisena. Juliuksen lempinimikin *Kauhea (Il terrible)* kuvasi päättäväistä ja kyvykästä hallitsijaa. Kardinaalina Julius halusi oman sukunsa nousevan ylhäisaatelistoon. Paavina hän halusi palauttaa Kirkkovaltion kaikki alueet hallintaansa.³⁴

Juliusta on usein kuvattu renessanssipaaivin malliesimerkkinä, mutta kuvaus perustuu osittain virheellisiin tietoihin. Toisin kuin muut aikakauden paavit, Julius ei esimerkiksi harrastanut räikeää nepotismia ja miehittänyt lähipiiriä sukulaisillaan tai Colonna-suvun jäsenillä, vaikka olikin tukeutunut Colonna-klaaniin kardinaalina. Paavina hän vaihtoi kurssia ja harjoitti poikkeuksellisen itsenäistä päätöksentekoa sekoittamatta sukujen ja Kirkkovaltion etua keskenään.

Paavi-Julius oli temperamenttinen ja itsepäinen, mutta kokenut ja pragmaattinen valtopoliitikko, joka osasi käyttää sekä italialaisia sukuklaaneja että naapurivaltioiden hallitsijoita hyväkseen. Poikkeuksellista oli sekin, että Julius komensi vastahakoiset kardinaalit mukaansa sotaretkilleen johtaen itse henkilökohtaisesti etujoukoissa esimerkiksi Bolognan valloittamista, mitä

³³ Shaw 1996; Noel 2006, 222.

³⁴ Machiavelli 1984, 52–54; Shaw 1996.

pidettiin joko sopimattomana tai legendaarisena (kertojasta riippuen). Hänen äkkipikaisuuttaan ja raivonpurkauksiaan pilkattiin eikä Erasmus ollut ainoa, joka kirjoitti Juliuksesta pilkkakirjoituksia. Kuolemansa aikoihin Julius oli kuitenkin poikkeuksellisen arvostettu paavi Roomassa.³⁵

Juliuksen ura paavina kuvastaa hyvin sitä, että renessanssipaavien poliittinen toiminta oli hyvin italiakeskeistä. Paavien pestaamat palkka-armeijat eivät koskaan sotineet kaukana, ja ristiretkisuunnitelmatkin epäonnistuivat yksi toisensa jälkeen. Renessanssipaavit muuttivat paavi-instituutiota poliittisesti ja sotilaallisesti vahvemmaksi – mutta vain Kirkkovaltion ja sen lähialueiden vaikutuspiirissä. Muualla Euroopassa paavin arvovalta laski, mikä vaikutti myös kirkon tuloihin ja voimisti edelleen italiakeskeisyyttä.³⁶ Eteläisen ja pohjoisen kristikunnan kulttuurit olivat kasvamassa erilleen.

Aikakauden paaviuteen yhdistetyt piirteet (paavin pragmaattinen valtopolitiikka, nepotismi, sotiminen, maallinen hovielämä) eivät sinänsä olleet poikkeuksellisia tai uusia ilmiöitä paaviuden historiassa. Myös taiteen tilaaminen ja rakennuttaminen ja olivat kuuluneet paavin toimenkuvaan aiemminkin. Humanismin uudet ihanteet asettivat kuitenkin entiset toimintatavat kyseenalaisiksi. Keskiaikana kristikunnan ja paavin sotimista ei pidetty paheksuttavana, mutta kristilliset humanistit alkoivat nähdä keskiajan ”barbaarisena nykyaikana” ja sotimiseen liittyvä retoriikka ja ideologia alettiin nähdä uudesta näkökulmasta: kristinuskon vastaisena.³⁷

Renessanssiajan paavit muuttivat Kirkkovaltion auktoriteetiksi Italiassa, mutta uudet, paaville asetetut ihanteet romuttivat vähitellen heidän hengellisen auktoriteettinsa erityisesti pohjoisessa Keski-Euroopassa. Pohjoisen kristikunnan spiritualiteetti ja humanismin uudet ihanteet olivat kasvaneet osaksi Erasmuskin mielenmaisemaa.

3. Erasmus kristittyinä ja kirjailijana

Erasmuksen keskeisin ja koko kirjallista tuotantoa kannatteleva pääteema oli kristinuskon ja kirkon ”restauroiminen” alkukirkon yksinkertaisempaan opetukseen. On tärkeä huomata, ettei kyse ollut uudistuksista (reformista), vaan palaamisesta ”aitoon” ja ”alkuperäiseen” kristinuskoon (niin kuin Erasmus ja muut humanistiteologit aidon ja alkuperäisen ymmärsivät). Voidaan sanoa, että

³⁵ Shaw 1996; Chambers 2006, 110–125.

³⁶ Mallet 1968, 21; Chambers 1996.

³⁷ Bejczy 2001.

Erasmus omisti tälle tavoitteelle koko työuransa. Hän oli renessanssiajan merkittävimpiä humanistiteologeja, jonka raamatunkäännökset ja pedagogiset näkemykset levisivät koko kristikunnan tietoisuuteen kirjapainotaidon ansiosta. Erasmusen tausta, ulkoisilta oloiltaan epävarma, sisällissodan leimaama lapsuus, kouluympäristön aatemaailma, alankomaalainen uskonnollinen kulttuuri sekä kirjalliset esikuvat synnyttivät uran, jolla oli suuri vaikutus Euroopan uskonnollisen kulttuurin muutoksissa tulevana vuosisatana. Kirkkovaltio oli henkisesti hyvin kaukana alankomaalaisesta mielenmaisemasta, vaikka yhtäläisyyksiäkin löytyi erityisesti talouselämän saralta.

Alankomaat oli myöhäiskeskiajalla Euroopan tiheimmin asutettu alue, jonka maantiedettä meri luonnehti. Nopea, kanaaleihin perustuva liikkuminen toi etulyöntiaseman liiketoiminnalle vaivalloiseen maantiematkustamiseen verrattuna. Myös maatalous hyödynsi vettä. Meneillään oli agribisneksen ja viljelymenetelmien vallankumous, josta runsas, tiheästi asuva kaupunkilaisväestö hyötyi. Habsburgilais-burgundilainen Alankomaat eli kaupankäynnistä, merenkulusta ja maataloudesta. Kuvataide kukoisti hoveissa ja opetus oli korkeatasoista. Vain Pohjois-Italia veti vertoja alueen urbaaniasutuksen talous- ja kulttuurielämän toimeliaisuudelle ja innovatiivisuudelle.³⁸

Uskonnollinen ilmapiiri Alankomaissa oli maltillinen eivätkä kiihkomieliset liikkeet saaneet kannattajia. Esimerkiksi 1450-1650-luvun eurooppalaiset noitavainot olivat Alankomaissa harvinaisia. Maltillisuus ei kuitenkaan tarkoittanut passiivisuutta, päinvastoin. Alankomaalaisen uskonnollisuuden erityispiirre myöhäiskeskiajalla oli maallikoille tarkoitettun, luostarielämää simuloivan toiminnan vilkkaus seurakunnissa. Riviseurakuntalaisista koostuvat veljes- ja sisaruskunnat harjoittivat esimerkiksi hyväntekeväisyyttä, ja latinaa taitamattomille hartaudenharjoittajille julkaistiin kuvitettuja hetkipalvelusoppaita. Tällainen laajalle levinnyt, luostarielämästä vaikutteita imenyt maallikkohurskaus oli epätavallista muualla Euroopassa.³⁹

Maallikkojen aktiivinen seurakuntaelämä ilmensi Alankomaista 1300-luvun lopussa alkunsa saaneen, tavallisen ihmisen uskonelämän elävöittämistä korostaneen *devotio modernan* (uusi hurskaus) ihanteita. Esimerkillinen kristitty ei Alankomaissa välttämättä ollut munkki tai nunna, vaan tavallinen, hurskasta ja siveää elämää viettävä rivikristitty. Begiinit (maallikkonaisten sääntökunta), joita

³⁸ Tracy 1996, 1–16.

³⁹ Tracy 1996, 13.

oli kitketty harhaoppisina muualta Euroopasta onnistuneesti menneinä vuosisatoina, olivat säilyneet Alankomaissa suosittuina ja arvostettuina. Pieniä begiiniyhteisöjä oli kaikissa kaupungeissa. He harjoittivat hyväntekeväisyyttä ja viettivät yhteisöllistä, luostarimaista elämää. Toinen Alankomaissa suosittu maallikkosääntökunta oli yhteisen elämän veljet, joka tunnettiin koulu- ja opetustoiminnastaan – monet näiden sääntökuntien jäsenistä olivat innostuneita myös humanismista. Näihin aikoihin begiinien maallikkosääntökunnat olivat katolisen kirkon hyväksymiä yhteisöjä. Jäsenet noudattivat muutoin luostarielämän konventioita, mutta eivät antaneet luostarilupauksia, ja luostarista sai näin ollen poistua milloin tahansa.⁴⁰

Alankomaat oli Erasmusuksen lapsuus- ja nuoruusvuosina vasta kehitymässä yhtenäiseksi mielletyksi alueeksi – laajimmillaan alue vastasi nykyisiä Benelux-maita. Erasmus oli burgundilainen: hän syntyi ja kasvoi Hollannin provinssin alueella. Alue kuului muodollisesti Pyhän saksalais-roomalaisen valtakuntaan, mutta käytännössä Burgundin herttuat päättivät asioista melko itsenäisesti paikallisesti. Poliittisesti alue oli epävakaa koko Erasmusuksen nuoruusajan. Burgundin herttuakunnan asema muuttui vuonna 1477, kun alue jaettiin Ranskan kuningas Ludvig XII:n ja Habsburgien kesken. Alueella käytiin sisällissotia keskittämistoimenpiteitä vastaan, joten myös Erasmusella oli kokemusta sodan kauhuista jo nuoruudenmuistoissaan.⁴¹

Erasmus syntyi 28. 10 1466 tai 1469 todennäköisesti Rotterdamissa lääkärin tyttären ja papin aviottomana poikana. Luultavasti isä oli pappi jo Erasmusuksen syntymän aikoihin. Erasmusukselle asia oli arka asia läpi elämän, ja hän pyrki omaelämäkerrallisissa teksteissään kiistämään ja selittelemään asiaa eri tavoin; (muita kuin Erasmusuksen itsensä kirjoittamia lähteitä Erasmusuksen syntyperästä on niukasti). Pikkupoikana Erasmus kävi koulua Goudassa, mistä hän vaihtoi Deventerin St. Lebuiniin. Osa koulun opettajista kuului yhteisen elämän veljiin. Rehtori oli humanistisen opetuksen pioneeri Alexander Hegius, jota Erasmus ihaili. Erasmus oli liian nuori osallistumaan Hegiuksen tunneille, mutta hän kuuli Hegiusta, kun tämä opetti koko koulua esimerkiksi juhlapyhinä. Koulussa Erasmus esiteltiin myös monilahjakkaalle alankomaalaiselle humanistille, latinan ja kreikan taitajalle Rudolf Agricolalle.⁴²

⁴⁰ Tracy 1996, 1–16.

⁴¹ Mann Phillips 1949, 3; Tracy 1978, 11–12; Hale 1985, 13; Tracy 1996.

⁴² Mann Phillips 1949, 7; Tracy 1996, 17; Friesen 2001, 38.

Erasmuksen ollessa noin 14-vuotias hänen molemmat vanhempansa kuolivat ruttoon. Orvoille veljeksille määrättiin huoltajat, jotka siirsivät pojat köyhille oppilaille tarkoitettuun, luostarielämää varten valmistavaan kouluun. Lahjakkaana pidetyn opiskelijan yliopistohaaveet näyttivät olevan mennyttä. Pojat olivat maailmassa yksin: ei ole tiedossa, missä olivat isän viisi veljeä perheineen ja miksi heidät oli syrjäytetty veljeksiä koskevasta päätöksenteosta. Isoveli-Pieter myöntyi menemään luostariin eikä Erasmuksellakaan jäänyt muita vaihtoehtoja. Vuonna 1487 hän siirtyi Steyn augustinolaisluostariin.⁴³

Luostarissa vallitsi ankara kuri ja askeettinen elämäntapa, mitä Erasmus inhosi. Pian luostariin menonsa jälkeen hän kuitenkin kirjoitti luostarielämää ylistävän kirjoitelman, minkä on ajateltu kuvastavan joko pakkoa tai aitoja tunnelmia poliittisesti levottomalta, sisällissotien leimaamalta ajalta. Luostarissa perheettömälle, rahattomalle nuorukaiselle oli sentään tarjolla aitoa ystävyyttä, hengenheimolaisuutta ja mahdollisuus lukemiseen ja kirjalliseen työskentelyyn. Erasmus kirjoitti hempeitä kirjeitä ja runoja sääntökunnassa tapaamalle ystävälleen sekä jatkoi laaja-alaista tutustumistaan antiikin kirjallisuuteen ja italialaisiin humanisteihin. Tämä oli mahdollista, sillä kirjapainotaidon myötä opiskelijat eivät olleet enää vain opettajan antamien kirjojen varassa, vaan saattoivat tutustua luostarin kirjastoissa myös muihin kiinnostaviin, opetusohjelmaan kuulumattomiin teoksiin. Opintojen tuloksena alkoi syntyä myös ensimmäinen teos *Antibarbari* (käsikirjoitusversio vuosina 1493/95), joka puolusti humanistista opetusta (*new learning*) ja antiikin sivistystä.⁴⁴

Nuoruudenkokemukset luostarielämästä ja *devotio modernan* ideat maallikoille opetettavasta alkuperäisestä, käänkösvirheistä puhdistetusta kristinuskosta näkyivät Erasmuksen kristinuskossa ja kirjallisessa tuotannossa *Antibarbarista* alkaen. Oppirakennelmien ja teologisen saivartelun sijasta tärkeää oli jokaisen kristityn suora yhteys Jumalaan omakohtaisesti oivallettujen Raamatun tekstien kautta. Samanlaisia ajatuksia oli esittänyt myös *devotio modernan* kärkinimi Tuomas Kempiläinen (1380-1471). Toinen Erasmuksen innoittaja ja lempikirjailija oli italialainen humanisti Lorenzo Valla (1404-1457), joka oli aiheuttanut suurta kohua todistamalla paavin keisarilta saadun asiakirjan Rooman hallitsemiseksi (Konstantinuksen lahjakirja) väärännökseksi ja

⁴³ Tracy 1996.

⁴⁴ Eisenstein 1983, 41–106; Tracy 1996, 19–22.

esittämällä rohkeaa, antiklerikalistista kritiikkiä. Valla oli myös löytänyt satoja virheitä Hieronymuksen Uuden Testamentin käännöksestä.⁴⁵

Erasmus tunsi hyvin sekä klassikoita että oman aikansa humanisteja ja uskaltautui heti ensimmäisessä teoksessaan esikuviansa jäljille. Erasmusuksen *philosophia christi* – termi oli peräisin alun perin Rudolf Agricolalta, ja Erasmus muotoilee tuota kristinuskon ihanteen tiivistävää käsitettään *Antibarbarista* alkaen. Todellinen kristitty elämä tarkoittaa käytännönläheistä, Kristuksen esimerkin todeksi elävää uskoa eikä opinkappaleiden ja taikauskoisten rituaalien seuraamista. Hän kirjoitti pyhimysten palvonnan järjettömyydestä, pappien tietämättömyydestä, siveettömyydestä ja rahanahneudesta läpi uransa. Näkemyksissä voi huomata muiden humanistien ja Alankomaiden *devotio modernan* vaikutusta, mutta myös populaarikulttuurista tuttuja teemoja, joita Erasmus varmasti myös tunsi ja kuuli matkoillaan, koska niitä teksteissään paheksuikin. Papeista, pyhimyksistä ja kerjäläisveljestön jäsenistä kerrotut pilkkatarinat sisälsivät samanlaisia moitteita kuin Erasmus esitti. Ne olivat kaikille aikalaisille tuttuja karnevaaleista, kiertävien teatteriseurueen esityksistä, lukutaitoisille tarinat olivat tuttuja keskiaikaisesta goliard-kirjallisuudesta.⁴⁶

Antibarbarin aikoihin 1400-luvun loppupuolella Erasmusella jo oli etevän latinan taitajan, teologin, tekstikriitikon ja runoilijan maine kotimaassaan, mikä pelasti hänet luostarielämästä. Vuonna 1492 tapahtuneen pappisvihkimyksen jälkeen Erasmus palkattiin Cambraian piispan sihteeriksi ja ”luostarivankeus” oli ohi. Näiltä ajoilta Erasmusuksen elämästä tiedetään vain vähän, mutta vaikutusvaltaisen työnantajansa mukana hän todennäköisesti pääsi laajentamaan tuttavapiiriään ja näköalojaan muun muassa Burgundin hoviin.⁴⁷

Läpi elämänsä Erasmus piti hovi-elämästä, ystävien kanssa seurustelusta, opiskelusta ja kirjoittamisesta. Hän inhosi asketismia, tyhjänpäiväistä hurskastelua ja tekopyhyyttä. Kirkollisia ja akateemisia virka-asemia hän vältteli koko elämänsä, minkä vuoksi hänen piti jatkuvasti taistella elantonsa puolesta, etsiä mesenaatteja ja opettaa nuoria aatelismiehiä pätkätyöläisenä. Ilman syntyperän suomaa varallisuutta ja asemaa Erasmus oli pakko hankkia itsenäisyyden edellytykset itse. Se tarkoitti riippuvaisuutta mesenaateista ja tukijoista, mutta mahdollisti myös vapaan ”nomadi-intellektuellin” elämän.

⁴⁵ Mann Phillips 1949, 8–9, 18–19; Levi 1971, 33; Tracy 1996; Friesen 2001, 30–31.

⁴⁶ Mann Phillips 1949, 18–20; Levi 1971, 33; Tracy 1996, 24; Burke 1999, 155–156, 182–185, 210–211.

⁴⁷ Tracy 1996, 24.

Erasmus oli ensimmäinen valtaviin painosmääriin yltänyt ammattikirjailija, joskaan se ei tuottanut hänelle itselleen aluksi juuri mitään tuloja, koska tekijänoikeuspalkkioita ei yleensä maksettu. Tavallisimmin painokset olivat pieniä (alle 2000 kappaletta), joten myynnistä ja palkkioista ei olisi muutenkaan kertynyt suuria summia. Parempi ansaitsemiskeino olivat teosten omistuskirjoitukset, joista sponsorit maksoivat. Myöhemmin Erasmuksesta tuli yksi parhaiten hankkivista kirjailijoista (ei kuitenkaan rikas), koska hänen mesenaattiverkostonsa olivat erittäin laajat. Renessanssiajan kirjapainotaitoon liittyvä uudenlainen intellektuelliverkosto painotaloineen, nopeasti leviävine tietoineen ja keskustelukulttuureineen sekä uudenlainen kohukirjailijan suoma maine toivat Erasmukselle riippumattomuutta, joka ei aiempina vuosisatoina ollut mahdollista – ei varsinkaan Erasmuksen kaltaiselle, alhaista syntyperää olevalle miehelle.⁴⁸

Kehkeytymässä oleva vapaan intellektuellin elämäntapa ei edellyttänyt edes yliopistovirkaa. Se oli ollut nuoren Erasmuksen haave, mutta kun hän viimein saapui Pariisiin, yliopisto ei vastannutkaan hänen odotuksiaan. Teologia kiinnosti Erasmusta, mutta ei sellainen teologia, jota skolastikot edustivat. Kirjailijan työ tuntui tarjoavan hänelle enemmän. Erasmukselta pyydettiin runot kahteen, vuosina 1496 ja 1497 ilmestyneeseen teokseen. Vuonna 1497 valmistui myös ensimmäinen käsikirjoitus myöhemmin täydentyvästä *Colloquies*-sarjasta dialogimuotoisia tarinoita. Opetusmateriaaliksi tarkoitettut, novellin tapaiset *Colloquies*-tarinat, osoittautuivat kestävämmäksi kuin niiden kirjoittaja oli ehkä ajatellut. Kertomusten aiheet polveilivat ensirakkaudesta rahanahneisiin, satiirin keinoin kuvattuihin munkkeihin ja hygieniaoopetukseen: monet tulevaisuuden klassikkokirjailijat ottivat tarinoista vaikutteita (Shakespeare, Cervantes, Rabelais, Margareta Navarralainen).⁴⁹

Sorbonnen yliopiston teologian tohtorin arvo jäi saamatta, mutta Erasmus ei tuntunut välittävän asiasta. Tärkeämpiä olivat muut kirjalliset työt ja ystävät. Erasmus tutustui varakkaaseen nuoreen lordi Montjoyhon, joka kutsui Erasmuksen vieraakseen Englantiin. Ensimmäinen latinankielisiä sananlaskuja selityksineen sisältävä kokoelma *Adagiorum Collectanea* oli jo kirjoitettu, kun Erasmus lähti Pariisista 1499, ja teos ilmestyi vuotta myöhemmin. Myöhempinä vuosina sananlaskukokoelma laajeni tuhansia latinan- ja kreikankielisiä sananlaskuja sisältäväksi käännöksiksi, joista otettiin yhä uusia painoksia.

⁴⁸ Huizinga 1953, 36; Fevre & Martin 1976 159–160; Eisenstein 1983, 41–106; Jardine 1993.

⁴⁹ Mann Phillips 1949, 102–103; Friesen 2001, 39.

Sananlaskukäännökset ilmensivät Erasmusuksen käsityksiä kristillisen elämän ja opetuksen ihanteista, *philosophia Christistä*. Antiikin kirjallisuuden arkinen viisaus ja luonteva, välillä sarkastisen pisteliäs retoriikka olivat kaukana skolastiikan pikkutarkasta, akateemisesta todistelusta, jota vain teologian tohtorit pystyivät seuraamaan. Erasmus halusi kertoa kristinuskosta tavalla, jonka jokainen ymmärsi: maanläheisesti ja samalla tyylikkäästi.⁵⁰

Kun Erasmus saapui Englantiin, hän havaitsi, että maine oli kiirinyt hänen edelleen. Kaikki ovet olivat avoinna – hänet kutsuttiin jopa hoviin. Vuoden mittaisella vierailullaan Erasmus tapasi teologi John Colet'n ja nuoren lakimiehen, tulevan kirjailijan John Moren, joista molemmista tuli läheisiä ystäviä. John Colet'n kanssa oli yhteistä kiinnostus teologian alan käännöksiin, Uuteen Testamenttiin ja patristiseen kirjallisuuteen. More jakoi kiinnostukseen antiikin kirjallisuuden kääntämiseen. Ystäväysten lempikirjailija oli kreikkalainen Lukianos, jonka vaikutus näkyy molempien kirjailijoiden kaunokirjallisessa tuotannossa.⁵¹

Seuraavan vuosisadan ensimmäiset vuodet (1500-1505) olivat raskaita, sillä Englannin tulli oli takavarikoinut Erasmuselta merkittävän rahasumman. Hän vietti aikaansa kahdessa teologisessa keskuksessa Pariisissa ja Louvainin yliopistossa Alankomaiden Brabantissa Ciceron ja Hieronymuksen parissa paikallisia ruttoepidemioita paeten. Samalla alkoi syntyä *Enchiridion Militis Christiani*, kristityn sotilaan opaskirja. Erasmus halusi kirjoittaa yhtä hyvin kuin antiikin klassikot, maltillisesti, järkevästi ja arkisesti. Toinen tavoite oli tarjota uutta latinankielistä kirjallisuutta lukijoille. Suunnitelma onnistui yli odotusten. Kun teoksesta otettiin toinen painos 1515, se oli yksi Euroopan parhaiten myyvistä ja eniten käännettyistä kirjoista. Teos erosi Erasmusuksen aiemmista kirjoista siten, että sävy oli vakava. Asiasisältö ei poikennut *philosophia christin* ideasta, mutta kirja oli kirjoitettu ABC-ohjekirjan muotoon. Erasmus otti kantaa elämän käytännöllisiin ongelmiin, missä kristityn sotilaan aseet olivat opiskelu ja rukous. Lopuksi hän esitteli ihanteellisen kristillisen yhteiskunnan, joka saavutetaan kristillisen opetuksen kautta. Samanlaisia ideoita hän varioi myöhemmissäkin teksteissään. Taikauskon ja barbarian sijalle tulisi Raamattu ja

⁵⁰Mann Phillips 1949, 25–28; Mann Phillips 1970; Tracy 1996, 27–30; Clarke 2008, 252–254

⁵¹Trapp 1991, 55, Friesen 2001.

antiikin *bonae literae* (hyvä, kehittävä kirjallisuus). Humanistinen opetus tarjosi tien alkuperäiseen kristinuskoon sekä viisaaseen, onnelliseen elämään.⁵²

Erasmus palasi Englantiin vuonna 1505 ja sai seuraavana vuonna Juliukselta hyvätahdoneleenä erityisvapauden harjoittaa papin virkaa Englannissa (syntyperästään huolimatta). Ennen kuin suunnitelma toteutui, tarjoutui kuitenkin mahdollisuus toteuttaa Italian matka, josta Erasmus oli pitkään haaveillut. Kolmivuotisena toteutuneen matkan mahdollisti toimiminen varakkaiden nuorukaisten tutorina.⁵³

Erasmus suuntasi Bolognaan vuonna 1506, josta Julius oli parhaillaan karkottamassa kaupunkia hallitsevaa Bentivoglion sukua ranskalaisten liittolaistensa kanssa. Erasmus pakeni sotaa Firenzeen. Hän palasi todistaakseen Juliuksen mahtipontista voittokulkuetta, mitä seurasivat sensuuritoimenpiteet. Bolognan yliopisto suljettiin ja kaikki professorit erotettiin. Erasmus opina kaupungissa oli kreikan kielen ja retoriikan professori Paolo Bombace, Bentivoglion uskollinen kannattaja. Hänestä tuli Erasmus elinikäinen ystävä, ja hän oli myös Erasmus tiedonantaja Juliusta koskevissa hovijuoruissa. Julius itse suhtautui Erasmus suopeasti. Hän muun muassa myös antoi Erasmus luvan luopua munkin kaapuun pukeutumisesta Italian matkan aikana. Hän myös tilasi Erasmuselta kaksi puhetta sekä määräsi veljenpoikansa Raffaele Riarion toimimaan Erasmus opina hovissa ”paavin nimissä”.⁵⁴

Seuraavan vuoden Erasmus vietti Bolognassa laajentaen *Adages*-sanalaskukokoelmaansa. Bolognasta Erasmus siirtyi Venetsiaan, missä työskenteli ensimmäistä kertaa kirjapainossa kääntäen Terentiuksen ja Senecan tragedioita. Aldine oli tuohon aikaan Euroopan kuuluisin kustantamo ja Erasmus asui omistajan kotona. Älymystöillä puhuttiin ainoastaan kreikkaa. Kustantamomiljö, kustantajien ja kirjailijakollegoiden seura olivat Erasmus mieluisin työympäristö Venetsiasta alkaen.⁵⁵

Matkan viimeiset kuukaudet Erasmus vietti Sienassa ja Roomassa, jonka loistosta hän ei lainkaan vaikuttanut lämpimästä vastaanotosta huolimatta. Kardinaalin arvokin olisi saattanut olla mahdollinen, mutta Erasmus ei sellainen kiinnostanut lainkaan: hän ei koskaan halunnut riskeerata vapauttaan. Rooma oli hänelle pettymys, korruptiota, mahtipontista sotimista, ”raunioita ja

⁵² Mann Phillips 1949; 46–54; Mann Phillips 1970; Bejczy 2001; Clarke 2008 253–255.

⁵³ Clarke 2008, 255.

⁵⁴ Tracy 1996, 43–44.

⁵⁵ Friesen 2001, 46–47.

roskapuheita”. Hän penkoi kirjastoja, vieraili hovissa ja tutustui humanisteihin, muun muassa tulevan paavin Leo X:een, mutta Englannista kantautuneet tiedot houkuttelivat Erasmusuksen takaisin brittiystävien pariin vuodenvaihteessa 1508/9.⁵⁶

Uudeksi kuninkaaksi oli valittu Erasmusuksen jo pikkupoikana tapaama Henrik VIII, ja ystävät antoivat ymmärtää, että se tulisi merkitsemään noin 40-vuotiaan Erasmusuksen elämän kulta-aikaa. Toiveet osoittautuvat liioitteluksi, mutta Erasmus lähti matkaan ja luonnosteli matkalla kuuluisimman satiirinsa, joka tunnetaan nimillä *Moriae Encomium* tai *Stultitiae Laus* (*Tyhmyyden ylistys*). Leikkisä, pisteliäs ja hassutteleva satiiri on ylistystä tyhmyyden jumalalle, joka huolimatta kaikkein suurimmasta mahdollisista, on jäänyt kokonaan ilman ylistyksiä. Teoksessa kaikki ovat tyhmyyden palvojia, ja tyhmyys tuntuu kiehtovan kirjoittajaa erityisesti kristinuskon alalla. Samat antiklerikalistiset teemat, joita Erasmus oli käsitellyt myös aiemmassa tuotannossaan, saivat nyt perusteellisen, satiirisen käsittelyn. Kritiikkiä kohdistettiin myös suoraan Julius-paavin suuntaan (tosin nimeltä mainitsematta). Nopeasti kirjoitettu teos on vapainta, vilkkainta ja hausointa Erasmususta *Colloquies*-”novellien” rinnalla. Erasmus ei julkaissut satiiria tavanomaisella suurella kustantajallaan, vaan lähetti sen ystävän kautta pariisilaiselle pienkustantamolle, joka julkaisi teoksen vuonna 1511. Teoksesta tuli heti myyntimenestys koko Euroopassa.⁵⁷

Satiirista syntyi skandaali, jonka seurauksena jopa osa englantilaisista ystäväistä epäroï tukeaan Erasmusukselle. Häntä muun muassa vaadittiin kirjoittamaan viisauden ylistys – ikään kuin hyvitykseksi. Skandaali ei kuitenkaan haitannut normaalia, työntäyteistä elämää sen enempää, ruttoepidemioista oli enemmän häiriötä. Erasmus julkaisi esimerkiksi oppikirjan latinan opiskelusta, *De Ratione Studii* (1511) ja käänsi ahkerasti Uutta Testamenttia. Nuori kuningas ei ollut ottanutkaan Erasmususta lähipiiriinsä, mutta Erasmus viihtyiikin paremmin vapaana kirjailijana. Sodan kumu ylsi Englantiin, sillä nuoren kuninkaan oli vallannut sotainnostus. Hän hyökkäsi Ranskaa vastaan. Vuonna 1513 kuoli Julius, jota Erasmus oli havainnoinut matkallaan. Nämä tapahtumat innoittivat Erasmususta kirjoittamaan vielä toisen poliittisesti epäkorrektin satiirin. Tällä kertaa aiheena ainoastaan paavi Julius.⁵⁸

⁵⁶ Mann Phillips 1949, 56–59; Friesen 2001, 48, 51.

⁵⁷ Mann Phillips 1949, 60–64, 102–122; Clarke 2008, 257.

⁵⁸ Mann Phillips 1949, 64–70; Trapp 1991, 73.

Erasmuksen Julius-satiirissa on vahvoja vaikutteita hänen lempikirjailijansa Lukianoksen tuotannosta. Kreikkalainen Lukianos on menippealaisen (varrolaisen) satiirin klassikko, jonka teokset olivat renessanssiaikaan hyvin suosittuja: kaikki käännöstekstit (16 kpl) olivat Erasmuksen ja Thomas Moren käännöksiä. Menippealainen satiiri eroaa muista satiirin lajityypeistä siten, että henkilöhahmot kuvittavat poliittisia ideoita – kyseessä on intellektuelli, kirjallista sivistystä edellyttävä vitsi, sillä lajityyppi parodioi myös kirjallisuudenlajeja. Eräs menippealaisen satiirin parodioimista subteksteistä on vanha komedia (*old comedy*), jossa matkustetaan taivaaseen tai manalaan saamaan vastauksia kysymyksiin. Toisin kuin komediassa, menippealaisessa satiirissa maailma kuvataan ylösalaisin eikä onnellista loppua ole: päähenkilöiden oppiminenkin kuvataan mahdottomana. Lukianoksen satiirit kuvaavat usein sitä, miten ihmismieli tulisi vapauttaa turhista oppijärjestelmistä.⁵⁹ Tämä oli myös Erasmukselle rakas teema kristittyä, kristinuskkoa ja kirkkoa koskevissa teksteissä.

Vaikka Erasmus koetti pitää matalaa profiilia, hänet paikannettiin pian satiirin kirjoittajaksi. Erasmuksen Uuden Testamentin, kirkkoisien käännösten ja satiirien julkaisemisesta syntynyt kohu osoittivat, miten vaikutusvaltainen hänestä oli tullut. Oxfordin ja Cambridgen yliopistot kielsivät opiskelijoita lukemasta hänen kirjojaan, mutta Erasmus oli turvassa, koska Juliuksen tilalle valittiin Firenzen Medici-sukuinen, humanismista kiinnostunut paavi Leo X. Uuden Testamentin käänнос oli varmuuden vuoksi omistettu uudelle paaville, joka kuului Erasmuksen ystävien joukkoon.⁶⁰

II Julius Kirkkovaltion johtajana

1. Paavi Pyhän Pietarin oppimestarina

Erasmuksen kirjailijankutsuksesta on käytetty nimitystä ”kynän apostolaatti”,⁶¹ mikä luonnehtii Erasmuksen kirjoittamista myös satiirigenressä. Heti Julius-satiirin ensiriveiltä selviää, että tarkoitus on esittää karikatyyri Kirkkovaltion johtajasta. On tarkoitus esittää kritiikkiä, opettaa ja viihdyttää.

Lukijan on valittava puolensa. Asetelma on mustavalkoinen, ja Juliusta kuvaavat adjektiivit ja verbit törkeästi herjaavia. Paradoksaalisesti herjauksia esittää teoksen toinen päähenkilö, pyhyden ilmentymä, taivaan portteja vartioiva

⁵⁹ Relihan 1993 1–36, 103.

⁶⁰ Friesen 2001, 57; Noel 2006, 235.

⁶¹ Eisenstein 1983, 154

Pyhä Pietari. Hän näkee taivaan porteilla röhkeän pakanan, viemäriä haisevan mitättömän sotapäällikön, jota veritöihin palkattu roskajoukko (palkka-armeija) seuraa aseitaan kalistellen. Kristusta seuraavan nöyrän apostolin sijasta satiirin Julius on joutavin arvonimin koristeltu tietämätön, kiroileva, röyhtäilevä moukka, joka haisee oksennukselta.

Ensimmäisessä kohtauksessa humalainen paavi kokeilee avaintaan taivaan portin lukkoon. ”Mikä tässä maksaa? Mikseivät ovet aukene?”⁶² hän ärhentelee. Suojelushenki (*genius*) huomauttaa, että avain on väärä, Julius sovittaa lukkoon aarrekammion avainta, kun pitäisi käyttää viisauden avainta, mihin Julius vastaa tulevaa enteillen: ”Minulla ei ole koskaan ollut muuta avainta enkä ymmärrä mihin sitä tarvittaisiin.”⁶³ Ovet pysyvät lukossa ja paavi räyhää: ”Missä se portsari luuhaa? Kuorsaa tietysti autuaasti kännissä.”⁶⁴ Suojelushenki piruilee: ”Huomaatteko, miten hän luulee kaikkien olevan samanlainen kuin hän itse on?”⁶⁵

Dialogi jatkuu vastaavanlaisten, värikkäiden solvausten ja kuvausten sinkoilla. Julius uhkaa Pietaria kirkonkirouksella ja sotajoukoillaan. Hän kertoo juurta jaksan sankaritarinan siitä, miten päätyi paaviksi yksin omilla ansioillaan ja pärjäsi Kirkkovaltion johtajana vain oman lahjakkuutensa ja neuvokkuutensa ansiosta, suuria vaikeuksia ja monia sairauksia (epilepsia, syfilis) kestätyään:

Olin karkotettu, hyväksikäytetty, kirottu, kaikkien karttava ja melkein yli pyyhitty. Mutta en koskaan antanut periksi toiveistani olla Pontifex Maximus. Se oli luonteen lujuuksi, toisin kuin sinulla, joka luovutit heti kauhuissasi, kun joku tytönheitukka puhui sinulle [Mark. 14: 66-7]. Nainen voitti sinut rohkeudessa, mutta minulle nainen antoi rohkeutta. Ennustaja kuiskasi kerran korvaani, kun olin monien huolien painama: Pysy lujana, Julian [Juliuksen ristimänimen Giovannin hellittelynimi]. Älä lannistu vastoinkäymisistä. Eräänä päivänä tulet olemaan kuninkaiden kuningas, herrojen herra.⁶⁶

Julius kehuu itseään estottomasti ja kyseenalaistaa samanaikaisesti Pyhän Pietarin luonnetta ja arvovaltaa. Hän on omasta mielestään Kirkkovaltion parhaita hallitsijoita ja etevämpi kuin yksikään monarkki. ”Oletko yhä vastahakoinen

⁶² Julius-satiiri, 501: Quid hoc mali est? Non aperiuntur fores?

⁶³ Julius-satiiri, 501: Immo mihi praeter hanc nulla unquam fuit; neque video quid opus sit illa, cum haec adsit.

⁶⁴ Julius-satiiri, 502: Quid hoc rei est? Nemo prodit? Quid ita cessat hic ianitor? Stertit opinor, adprobe potus.

⁶⁵ Julius-satiiri, 502: Ut hic ex se metitur omnes.

⁶⁶ Julius-satiiri, 506: Exul, invisus, damnatus, omnibus abiectus ac paene deploratus. Tamen ipse de summo pontificio spem numquam abieci. Ea erat animi fortitudo, cum tu mulierculae voce territus statim cesseris. Tibi mulier animum ademerat; “Perdura Juliane! Nihil te pigeat vel facere vel pati. Olim triplici corona decoraberis. Eris rex regum et dominus dominantium.

avaamaan taivaan portteja paaville, josta Kristus ja kirkko ovat niin paljon hyötyneet?”⁶⁷ Julius kysyy Pyhäältä Pietarilta. ”Yksikään viimeisimmistä paaveista ei ole yltänyt sellaisiin saavutuksiin kuin minä, yhdellekään kirkko ja Kristus ei ole niin paljon velkaa.”⁶⁸ Suojelushenki (*genius*) tuikkaa väliin sarkastisia huomautuksia isännästään: ”Hän on synnynnäinen rehentelijä, oikea elukka.”⁶⁹

Satiiri esittää kritiikkiä moraalista. Satiirikko asennoituu päähenkilöihin ylemmydentuntoisesti – ja lukijalla on samanlainen positio. Tarkoituksena ei ole esittää objektiivista kritiikkiä, vaan pilkallisuus, ivallisuus ja sarkasmi on vietävä niin pitkälle, että syntyy liioittelulle ja karrikoinnille perustuva fantasiatodellisuus, jonka alkuperä on kuitenkin tunnistettavissa. Juuri näin Kirkkovaltion johtajuutta Julius-satiirissa kuvataan. Paavia ei edes yritetä verhota salanimin ja muistakin tapahtumista käytetään oikeita nimiä.⁷⁰

Kohteina satiirissa ovat valtaa käyttävät henkilöt ja instituutiot, joiden toimintatavan ja arvomaailman satiiri asettaa kyseenalaiseksi. Absurdin liioittelun ja naurunalaiseksi saattamisen on tarkoitus tuottaa lukijalle mielihyvää ylemmydentunnon pohjalta. Satiirikko osoittaa henkilönsä moraalisesti, henkisesti ja hengellisesti alamittaiseksi. Myös hyvän maun tabujen rikkominen (säädttömyys, antisankaruus) on olennainen osa lajityypin kerrontaa.⁷¹ Satiirin Julius on sekä antisankari että vallanhimoinen Kirkkovaltion hallitsija.

Christine Shaw’n biografian mukaan Julius mielsi itsensä ensisijaisesti Kirkkovaltion (ja sitä kautta paavi-instituution) valta-aseman palauttajana ja puolustajana.⁷² Myös Erasmusksen satiirin Juliukselle Kirkkovaltion johtajuus on kaikkein tärkeintä. Läpi satiirin toistuu Juliuksen ajatus itsestään paavina, josta kirkko ja itse Kristus ovat hyötyneet niin paljon, että *ne* ovat velkaa Juliukselle eikä suinkaan toisinpäin.

Koominen, sarkastinen viritys syntyy, kun paavi ei tunnu tietävän apostolien ja muiden Kristuksen seuraajien arvomaailmasta yhtään mitään. Erasmusksen Julius ei nimittäin tee mitään Jumalan, vaan oman itsensä kunniaksi.

⁶⁷ Julius-satiiri, 508: Nunc et sic de Christo de Ecclesia merito Pontifici gravare caeli fores aperire?

⁶⁸ Julius-satiiri, 507: Pontifices, sed nec recentiorum, cui tantum Ecclesia, tantum Christus debeat, quantum mihi.

⁶⁹ Julius-satiiri, 507: Ut Thrasonem agit belua.

⁷⁰ Hodgart 2010, 1–78.

⁷¹ Hodgart 2010, 1–78.

⁷² Shaw 1996.

Menestyksestä hän ei kiitä Jumalaa, vaan rahaa ja omia avujaan. Jumalasta Julius ei ole lainkaan kiinnostunut.

Siinä missä kristinuskon arvot tuntuvat olevan täysin merkityksettömiä Juliukselle, eivät Kirkkovaltio, sen hovi, rikkaudet, sodat ja saavutukset tee minkäänlaista vaikutusta Pyhään Pietariin. Romagnan maakunta, Bolognan valloittaminen, Venetsian lyöminen tai Kirkkovaltion finanssipolitiikka ovat samantekeviä taivaassa. Kirkkovaltion johtamistaidot eivät avaa ovia taivaaseen kenellekään, mutta Pyhä Pietarin kysymykset lypsävät silti lisätietoa Juliuksen luonteesta ja toiminnasta Kirkkovaltion johdossa:

Pietari: Entä Bologna sitten? Kielsikö kaupunki kristinuskon, kun se piti valloittaa takaisin paaville?

Julius: Mikä ajatus! Ei, siitä ei ollut kyse.

Pietari: Johtiko Bentivoglio kaupunkia mielivaltaisesti?

Julius: Päinvastoin, se kukoisti niin kuin ei koskaan ennen. Itse asiassa kaupunki oli laajentunut, rakennettu ja vaurastunut niin, että olin innokas ahmaisemaan sen omakseni.⁷³

Satiirin ensiriveiltä toistuu rakenne, jossa Julius luennoi saavutuksistaan ja Pietari kertoo yhä uudelleen, millaisia avuja taivaassa arvostetaan, mutta puheet ja opetukset kaikuvat aina kuuroille korville. Edes taivaan porteilla paavi ei suostu oppimaan mitään.

Julius-satiiri on lajityypiltään oppimista parodioiva menippealainen satiiri.⁷⁴ Kun opetetaan, ei riitä, että opettaja opettaa, vaan oppilaan on myös suostuttava ottamaan opikseen, mutta siihen satiirin Juliuksella ei ole minkäänlaista taipumusta. Paavi on puupäisen itserakas ja karrikoidun omahyväinen henkilöahmo, joka ei suostu oppilaaksi, vaan yrittää päinvastoin itse ryhtyä Pyhän Pietarin oppimestariksi.

Roolit siis kääntyvät satiirissa pääläelleen. Kirkkovaltion johtaja pitää itseään pätevämpänä kuin Pyhää Pietaria eikä hän muutenkaan hae esikuviaan Raamatusta tai kristinuskosta. Kirkkovaltiota johtaessaan paavi Julius ei suinkaan vertaa itseään hengellisiin esikuviin, vaan roomalaisiin sotasankareihin:

Jos olisit nähnyt kuninkaalle sopivan voitonparaatini Bolognassa, ivaisit nyt Scipion ja Octavion voitonparaateja ja ymmärtäisit, etten syyttä taistellut niin raivokkaasti Bolognan eteen – olisit todistanut kirkkoa, joka on sekä voitokas että sotilaallisesti uskottava.⁷⁵

⁷³ Julius-satiiri, 512: PETRUS: Sed age, quid Bononia? Num a fide desciverat, ut fuerit sedi Romanae restituenda? IULIUS: Bona verba! Non hoc agebatur. PETRUS: Fortasse ille [Bentivolo] male adminitrante marcebat. republica. IULIUS: Immo maxime florebat, at ea civitas multis aedificiis aucta et illustrate; et eam ob rem impensius inhiabam.

⁷⁴ Relihan 1993, 1–36.

⁷⁵ Julius-satiiri, 513: Denique si spectasses quam regali triumpho Bononiam sim ingressus, fortasse contemneres omnes Octaviorum ac Scipionum triumphos et intelligeres me non absque causa tam

Julius-satiirissa on runsaasti intertekstuaalisia viitteitä antiikkiin, jonka kirjallisuutta Erasmus tunsi ja ihaili. Scipio ja Octavio olivat roomalaisia sotapäälliköitä, jotka saivat senaatin myöntämän korkeimman kunnianosoituksen: voitonparaatin Rooman kaupunkiin. Tällaisen paraatin Julius järjesti itse itselleen Bolognassa niin kuin lainauksessa rehvastellen vihjataan. Julius näkee itsensä roomalaisia sotapäälliköitäkin etevämpänä sivuuttaen kristinuskon arvot suvereenisti. Sotilaallisesti uskottava kirkko ei tee Pyhään Pietariin toivotunlaista vaikutusta – hän edustaa Erasmusuksen näkemyksiä Kirkkovaltiosta. Pyhä Pietari ei ihaile Scipiota tai Octaviota niin kuin Erasmusuksen antiikin ihailukaan ei ulottunut väkivaltaisiin roomalaisiin sotapäälliköihin asti.

Kun Erasmus kirjoitti ihannevaltioista ja -hallitsijoista, eettisen ja moraalisen kehittyneisyyden mittari oli nimenomaan suhde väkivaltaan. Toisin kuin italialaiset humanistit, hän ei haikaillut loistavaa Roomaa ja Italiaa. Mikään aika ei Erasmusuksen mielestä ollut täydellistä kulta-aikaa kokonaisuudessaan: ei myöskään antiikki. Erasmus kirjoitti, että jotkut pakanahallitsijat olivat hallinneet paremmin kristinuskon hengessä kuin paavit, mutta Julius Caesar, johon Erasmus jatkuvasti yhdistää satiirin paavi Juliuksen, ei kuulunut heihin. Erasmus näki kaikki Rooman voittoisat valloittajat Aleksanteri Suuresta ja Julius Caesariin täysin epäkristillisinä ja tuomittavina. Erasmus ei siis idealisoinut antiikkia, vaan kulta-ajassakin oli ”rappion tartunta”.⁷⁶

Läpi satiirin (sekä Juliuksen omissa että Pyhän Pietarin puheenvuoroissa) Erasmus liittää Juliuksen johdonmukaisesti antiikin väkivallan, korruption, rahanahneuden, ylimielisyyden, kunnian ja kuoleman pakanalliseen valtiomieskulttuuriin. Siinä missä satiirin Pyhä Pietari puhuu apostolisista hyveistä, satiirin paavi määrittelee kirkon olemuksen materian kautta (rakennuksina, omaisuutena, virkoina ja hovielämänä).

Julius on yhtä tietämätön tai piittaamaton kristinuskosta kuin antiikin sotapäälliköt. Pyhä Pietari opettaa kysymyksen ja kyseenalaistaen, mutta paavi jatkaa härkäpäisesti omalla linjallaan opettamalla taivaallista opettajaansa yhä uudelleen – raivoamalla, suuttumalla ja uhkailemalla. Julius jopa väittää olevansa korkea-arvoisempi kuin Pyhä Pietari eikä hän edes vielä ole poissa virasta, koska

strenue pro Bononia dimicasse, vereque spectasses eodem tempore et militantem et triumphantem Ecclesiam.

⁷⁶ Dorey 1970, 15, 25; Bejczy 2011, 15–17, 25.

kuolema tapahtui äskettäin eikä uutta paavia ole vielä valittu. Niinpä hän pystyisi julistamaan sodan ja kirkonkirouksen Pyhälle Pietarillekin:

Pietari: Jos joku olisi palannut helvetistä kertomaan [miten taivaaseen päästään], olisit julistanut sodan minulle, eikö niin?

Julius: Niin olisin, ja olisin lisäksi julistanut sinut kirkonkiroukseen.⁷⁷

Satiirin Julius-paavi ei kunnioita tai kumarra ketään, ei kirkkoa eikä Jumalaakaan, vain itseään. Hänen toimintansa ilmentää, että hän kokee olevansa Jumalan kanssa tasaveroinen (”rex regum et dominus dominantium”, kuninkaiden kuningas, herrojen herra⁷⁸), jolloin satiirin paavihahmo saa antikristuksen piirteitä. Viittauksia Saatanan palveluksessa olevaan valepukuiseen Kirkkovaltion johtajaan löytyy myös Pietarin puheenvuoroista, joissa Juliusta soimataan kirkon pahimmaksi vitsaukseksi, jopa pahemmaksi kuin julminkaan pakanahallitsija:

Pietari: Olet mielipuoli! En ole kuullut kirkon johtajan puheita, vain maailmallisen johtajan puheita; sellaisen, joka on pakanahallitsijaakin pahempi – ei, vaan pakanoitakin pahemman. Leveilet superlatiivein pätevyydelläsi sopimusten rikkomisessa, sodan lietsomisessa, verilöylyihin kiihottamisessa. Se on Saatanan pätevyyttä, ei paavin.⁷⁹

Satiirin alusta alkaen muodostuu asetelma, jossa Pyhä Pietari ja paavi edustavat vastakkaisia näkemyksiä paavin roolista Kirkkovaltion hallitsijana. Julius edustaa maallista, pragmaattista näkemystä, jonka Pyhä Pietari tuomitsee täysin jumalattomana, epäapostolisena ja pakanallisena.

2. Sotiminen ja raha Juliuksen Kirkkovaltion aarteina

Kirkkovaltion rahoitukseen ja maa-alueisiin liittyvät pyrkimykset ja saavutukset hallitsevat paavin ajatusmaailmaa Julius-satiirissa. Juliusta käsittelevän tutkimuskirjallisuuden perusteella kuvaus vaikuttaa realistiselta. Julius piti itseään ennen kaikkea Kirkkovaltion johtajana.⁸⁰

Satiirin lajityyppi värittää Erasmuksen kuvausta eikä hän ainakaan aliarvioi paavin poliittista osaamista. Satiirin Julius onnistuu kaikissa hankkeissaan ja karikatyyri ahneesta, kierosta pakanapaavista hallitsee näköalaa.

⁷⁷ Julius-satiiri, 510: PETRUS: Intelligo, si qui sab inferis reversus ea tibi nuntiasset, bellum indixisses mihi? IULIUS: Quin et excommunicassem.

⁷⁸ Julius-satiiri, 506.

⁷⁹ Julius-satiiri, 532: O phreneticum! Verum hactenus quidem nihil audio, nisi ducem non ecclesiasticum, sed mundanum, nec mundanum tantum, sed ethnicum, immo ethnicis sceleratiorem. Gloriaris te plurimum potuisse ad discindenda foedera, ad anflammanda bella, ad strages hominum excitandas. Ista Satanae potestas est, non Pontificis.

⁸⁰ Noel 2006; Shaw 1996; Clarke 2008.

Pyhän Pietarin ja paavi Juliuksen vastakkaisuus muodostaa satiirin temaattisen perusrungon. Lajityyppiin kuuluva liioittelu koskee myös Pietaria: henkilöhahmon idealistiset kannanotot on kuvattu reaali maailman paavin rooliin nähden kärjistäen. Paavin rooli Kirkkovaltion johtajana ei nimittäin ollut ainoastaan hengellinen, vaan mitä suurimmassa määrin maallinen.

Esimerkiksi sotimista Kirkkovaltion puolesta pidettiin tärkeänä, ja sitä odotettiin Juliuksen kaltaiselta pystyvältä mieheltä. Sen sijaan paavin konkreettista osallistumista taistelemiseen ei pidetty paavin arvolle sopivana. Julius myös vaati kardinaalit joskus mukaansa sotamatkalle, mikä oli ennenkuulumatonta ja erittäin hankalaa. Matkustaminen oli raskasta ja kardinaalit olivat iäkkäitä, mukavaan elämään tottuneita vanhoja miehiä. Koska palkka-armeijat olivat monesti vastahakoisia ja tehottomia eivätkä Kirkkovaltion omat sotapäälliköt olleet ammattisotilaita, Julius kulki usein itse etujoukoissa painostamassa väkeään toimintaan. Hän piti ulkoilmaelämästä ja oli taitava ratsastaja, 30 vuoden työkokemus diplomaatiasta ja sotimisesta kardinaalina olivat myös hyödyksi sotatoimien johtamisessa, vaikka hänellä ei varsinaista sotilaallista koulutusta ollutkaan. Luonteeltaan Julius oli äkkipikainen ja kiroili runsaasti. Hän karjui, huitoi ja hakkasi paavin paimensauvalla niitä, jotka saivat hänen vihansa kuohahtamaan.⁸¹

Erasmus herkuttelee Juliuksen raivonpuuskillia ja uhkauksilla läpi satiirin. Pietari muun muassa ehdottaa, että Julius voi rakentaa itse itselleen taivaan, kun kerran on niin taitava Kirkkovaltion rakennuttaja, jolloin Julius vastaa:

Julius: Olen uskollinen itselleni, lepään parin kuukautta ja kun olen saanut joukkoni kokoon, ajan koko porukan [taivaasta] ulos väkivalloin, jos ette antaudu. Ja mukanani tulee olemaan monia tuhansia kuolleita, jotka liittyvät sotaani pikapuoliin, siitä ei ole epäilystäkään.. - -

Pietari: Ovatko kaikki piispat tuollaisia?

Suojelushenki: Saman myllyn jauhoa hekin ovat, suurin osa, mutta tämä vie heistä voiton.⁸²

Satiirissa paavin on turha yrittää päästä taivaaseen, mutta maan päällä Julius onnistuu tavoitteissaan paljon paremmin. Juliuksen johtaman Kirkkovaltion ensimmäinen sotilaallinen tavoite oli Romagnan maakunnan valloittaminen venetsialaisilta. Venetsia oli vasta solminut rauhan Turkin kanssa ja valloittanut alueita Cesare Borgialta, Aleksanteri VI:n ainoalta pojalta. Vaikutusvaltaisten

⁸¹ Shaw 1996; Clarke 2008.

⁸² Julius-satiiri, 540: IULIUS: Immo faciam quod me dignum est, operiar menses ali quot, et auctis copiis meis vi deturbato vos istinc, nisi in deditiostratigibus sexagintas hominum milia perventura. - - PETRUS: Sunt istiusmodi ceteri quoque episcopi? GENIUS: Bona pars huius est farina; verum hic omnium antesignanus.

Borgioiden taru oli lopussa, sillä Julius vangitsi Cesaren ja lähetti hänet sitten maanpakoon Espanjaan, missä Cesare pian kuoli maantierosvojen väijytyksessä. Seuraavaksi Julius halusi nitistää röyhkeät venetsialaiset.⁸³

Suunnitelma pyhästä sota turkkilaisia vastaan oli ollut yksi Juliuksen paaviksi valitsemisen motiiveista hänen valitsijoilleen, mutta Julius ei tehnyt koko urallaan mitään vakavasti otettavaa suunnitelman toteuttamiseksi. Sen sijaan hän käytti ristiretkihankkeen kunniallista mainetta hyväkseen houkutellessaan muita liittoutumaan Kirkkovaltion kanssa Venetsiaa vastaan. Venetsian piti luovuttaa maansa, liittolaiset jakaisivat ne keskenään ja koko kristikunta yhdessä lähtisi sotaan turkkilaisia vastaan. Blois'n sopimus Espanjan kuninkaan, Ranskan kuninkaan, Burgundin herttuan ja Pyhän Saksalais-Roomalaisen keisarikunnan kanssa solmittiin vuonna 1504, ja satiirin Julius kuvaa prosessia muun muassa näin:⁸⁴

Ensisijaista oli hankkia tietoa jokaisesta kansasta ja etenkin heidän hallitsijoistaan, heidän taidoistaan, tavoistaan, temperamentistaan, resursseistaan, suunnitelmistaan ja siitä, kuka tulee kenenkin kanssa toimeen, ketkä ovat riidoissa keskenään. Sitten vain hyödynnämme tietoja omaksi eduksemme. Ranskan agitoiminen Venetsiaa vastaan oli helppoa. Oli vanha kina heidän välillään, Venetsia oli miehittänyt joitakin heidän kaupungeistaan.⁸⁵

Jo seuraavana vuonna Ranska ja Pyhä Saksalais-Roomalainen keisarikunta kuitenkin lipesivät Blois'n sopimuksesta, ja Julius solmi rauhan Venetsian kanssa saatuaan muutamia kaupunkeja hallintaansa. Vuonna 1506 Julius aloitti toimet Perugian (Baglionin suku) ja strategiselta sijainniltaan tärkeän Bolognan (Bentivogliot) kaupunkien palauttamiseksi paavin suoraan alaisuuteen. Molemmat kaupungit miellettiin Pyhän Pietarin perintömaihin kuuluvaksi Kirkkovaltion omaisuudeksi, mutta niitä oli hallittu varsin itsenäisesti. Se tarkoitti esimerkiksi sitä, että paavin tulot noista kaupungeista olivat vähentyneet.⁸⁶

Perugian valloitus sujui nopeasti, mutta Bolognan valloitukseen 1506 Julius tarvitsi Venetsian ja Ranskan apua. Kaupunki antautui ilman vastarintaa:

Pietari: Jos asiat olivat noin, vieläkö ymmärrä, miten pystyit johtamaan niin monta monarkkia hirvittäviin sotiin etenkin, kun rikoit niin monta sopimusta.

⁸³ Noel 2006.

⁸⁴ Shaw 1996, 127–161; Clarke 2008, 300–313.

⁸⁵ Julius-satiiri, 529: Illud in primis studio fuit, omnium gentium ac praecipue principum ingenia, mores, affectus, opes et conatus pernosse, cui cum quo conveniat, cui cum quo dissidum sit; deinde his omnibus ad nostram commo ditatem [uti]. Principio Gallos facile con citavimus in Venetos, quod inter hos intercederet vetus atque antiqua simultas.

⁸⁶ Shaw 1996, 127–161; Clarke 2008, 300–313.

Julius: No, jos pystyt hahmottamaan kaiken, minkä kerroin sinulle, tulet arvostamaan neroa, joka on enemmän kuin apostolinen.⁸⁷

Satiirin mukaan sopimusten solmiminen ja niiden opportunistinen, häikäilemätön rikkominen omien tavoitteiden saavuttamiseksi ovat Juliuksen sodankäynnissä olennaisia. Paavi selittää strategiaansa useiden sivujen mittaisissa monologeissa. Lyhyesti kuvattuna ideana oli ”hajota ja hallitse”. Kun Venetsia oli vahva, yllytettiin muut sitä vastaan. Kun Ranska vahvistui, paavi horjutti kuningasta sen omilla alueilla, jos mahdollista. Satiirin Julius korostaa italialaisuuttaan ja Kirkkovaltion etua:

Julius: Jos niin tapahtuisi [koko maailma olisi sodassa keskenään Juliuksen lietsomisen takia], olettaisın, että Rooma ja Kirkkovaltio olisivat edelleen voimissaan. Olen yrittänyt siirtää sodan rasitukset pois Italiasta niille alueille, jota barbaarit asuttavat. He voivat taistella siellä niin paljon kuin haluavat, kun katsomme sitä sivusta ja toivottavasti nautiskelemme heidän hulluudestaan.⁸⁸

Satiiri esittää Juliuksen haluavan sotaa nimenomaan kristittyjen välillä, mitä Pietari erityisesti paheksuu. Viittaukset Juliuksen ”hengellisiin pakotteisiin” on kuvattu aivan niin kuin ne toteutettiin todellisuudessa: Julius asetti kirkonkiroukseen ja/ tai jumalanpalveluskieltoon ensin Bolognan Bentivoglion (1506), sitten Venetsian herttuakunnan (1509) ja viimeiseksi myös Ranskan kuninkaan (1513).⁸⁹

Julius käytti kirkon arvovaltaa sodan ja väkivallan lietsomiseen, mitä satiirin Pyhä Pietari pitää kristinuskon vastaisena. Hän vertaa jälleen Juliusta pakanaan, tällä kertaa vääräuskoiseen sulttaaniin: ”Mitä eroa on sinun ja Turkin sulttaanin välillä paitsi se, että käärıt itsesi Kristuksen nimeen.”⁹⁰

Vuosina 1507-1508 Ranskan ja Kirkkovaltion välit rakoilivat, sillä Juliuksen huhuttiin tukeneen Ranskan vastaista mielialaa ranskalaisten hallitsemassa Genovassa, jossa kapinoitiin. Voimakkaan Venetsian uhka Pohjois-Italiassa ajoi kuitenkin liittolaiset yhteen. Cambrain liitto vuonna 1508 keisarin, Ranskan kuninkaan ja Espanjan kuninkaan kesken solmittiin jälleen Venetsiaa vastaan. Yhteinen ristiretki toimi taas virallisena motiivina. Koko kristikunta

⁸⁷ Julius-satiiri, 529: PETRUS: Si tales sunt, nondum intelligo quo pacto potueris summos reges ad gravissima bella concitare, praesertim ruptis tot foederibus. IULIUS: Atque si nunc assequi possis ea quae dicam, intelliges ingenium plus quam apostolicum.

⁸⁸ Julius-satiiri, 532: IULIUS: Corripiat sane, modo Romana sedes dignitatem et possessione meatur suas; tametsi conatus sum omnem belli molem ab Italis in barbaros reicere; dimicent illi quantum libet, nos spec tabimus et fortasse illorum fruemur insania.

⁸⁹ Clarke 2006, 227.

⁹⁰ Julius-satiiri, 539: Quid enim inter te et Turcarum ducem, nisi quod tu Christi vocabulum praetexis?

kutsuttiin mukaan, ja tukea tuli Englannista, Unkarista, Ferrarasta ja Mantovasta. Kirkkovaltio liittyi mukaan vasta 1509, ja Julius osallistui liittoon asettamalla Venetsian kokonaisuudessaan kirkonkiroukseen.⁹¹

Satiirin Julius ylpeilee sillä, ettei ole ainuttakaan kristittyä hallitsijaa, jota hän ei olisi saanut yllytettyä sotimaan eikä sopimusta, jota hän ei olisi rikkonut – Kirkkovaltion parhaaksi.⁹² Soturipaavin sotapropagandassa Kirkkovaltion etu on sama asia kuin kirkon ja kristikunnan etu:

Julius: Päähenkilöille, vaikkakin he ajoivat vain omia etujaan, me myönsimme korkeimpia kunnianimiä, halusimme luoda vaikutelman vakavan katastrofin uhasta koko kristikunnalle, mikä toimi heidän hurskautensa mittana heidän suojellessaan kirkkoa.⁹³

Liittolaiset voittivat muutamia kaupungeja Juliukselle, mutta Ranskan kasvava vaikutusvalta Italian alueella ei miellyttänyt Juliusta. Saavutettuaan suurimman osan tavoittelemistaan kaupungeista, hän halusi toteuttaa lopullisen tavoitteensa ajaa ”barbaarit ulos Italiasta”. Siksi hän solmi rauhan Venetsian kanssa, pyysi Sveitsin valaliitolta sotilaallista apua ja yritti taivuttaa myös keisarin ja Englannin kuninkaan luopumaan liitosta vuonna 1510. Ranskan kuningas luonnollisesti raivostui petoksesta. Hän alkoi valmistella kirkolliskokousta Juliusta vastaan.⁹⁴

Sotimisen kuvauksen osalta satiiri on hajanainen ja osin puutteellinenkin (tosiasioihin verraten), sillä toiminta esitetään Juliuksen henkilökohtaisen kunnianhimon ja ahneuden näkökulmasta. Tarkoituksena ei ole kuvata sotia realistisesti tai kronologisesti, vaan kertomuksen yksityiskohdat ovat kuvitusta paavin viimeiselle tuomiolle eli taivaasta karkottamiselle.

Koska Julius kertoo tapahtumista koko ajan itse, hänen voittamattomuutensa on melkein uskomatonta, yli-inhimillisen laskelmoivaa ja epärealistisen onnistunutta. Juliuksen johtama Kirkkovaltio ja paavi-instituutio siis esitetään satiirissa menestyksenä.

Todellisuudessa sodat eivät sujuneet aivan niin mutkattomasti kuin ne satiirissa esitetään. Esimerkiksi Julius-biografian kirjoittanut Christine Shaw pitää Juliusta enemmänkin onnekkaana, itsepäisenä ja peräänantamattomana kuin taitavana hallitsijana ja sotapäällikkönä. Usein Juliuksen ponnistelut (ja

⁹¹ Shaw 1996, 127–161, 209–278; Clarke 2006, 300–313.

⁹² Julius-satiiri, 528–529.

⁹³ Julius-satiiri, 530–531: *Hi igitur cum suo morem gererent anomo, tamen honestissimum titulum acceperunt a nobis, ut quo maiorem cladem inferrent populo Christiano, hoc religiosius viderentur Ecclesiam Dei protegere.*

⁹⁴ Shaw 1996, 127–161, 209–278; Clarke 2006, 300–313.

taisteluissa vuodatettu veri) valuivat hukkaan eivätkä muut monarkit ja hallitsijat olleet niin helposti ohjailtavissa kuin satiirissa esitetään. Esimerkiksi Ferraran herttuakunta (D’Esten perhe) ei halunnut tukea Juliusta Pyhän Liiton hajotessa. Se halusi päästä eroon paavin monopolista alueensa suolakaivoksiin ja haki Ranskalta tukea. Paavin vastaus tottelemattomuuteen oli sota ja kirkonkirous.⁹⁵

Myös Bolognassa oli ongelmia, joista satiirissa ei mainita. Ranska oli asettunut tukemaan Bentivoglioita, jotka pyrkivät takaisin vallankahvaan. Tällä sotaretkellä Julius kasvatti paaville niin harvinaisen parran, jonka hän kertoi ajavansa vasta sen jälkeen, kun barbaarit olisi ajettu ulos Italiasta. Vaihtoehtoinen selitys parralle oli se, että Julius halusi naamioitua, koska hän pelkäsi vihollisten sieppausta. Kuuluu talvinen, iäkkään paavin henkilökohtaisesti johtama Mirandolan piiritys lähellä Bolognaa vuonna 1511 onnistuikin, Julius pääsi Bolognaan, mutta joutui pian vetäytymään Ravennaan turvaan. Bentivogliot palasivat johtoon Ranskan tuella. Julius palasi Roomaan yhdeksän kuukauden sotaretkien jälkeen hävinneenä nuolemaan haavojaan.⁹⁶

Periksi antaminen ei kuitenkaan kuulunut Juliuksen tapoihin, vaikka hän oli jo vakavasti sairas. Pyhä liitto perustettiin Espanjan (ja espanjalaisten hallitseman Napolin), Venetsian, Unkarin, Sveitsin valaliiton, Englannin ja Kirkkovaltion välille Ranskaa vastaan. Keisari liittyi rintamaan ja sotaponnistukset johtivat Ranskan häviöön.⁹⁷ Vuoden 1512 suurtaistelu Ravennassa oli verilöyly, jonka mahtavaa, roomalaiset sotapäällikötkin häpeään jättävää voitonparaattia Julius muistelee mielihyvin vielä taivaan porteillakin.

Erasmuksen paavi Julius on maallisempi Kirkkovaltion hallitsija kuin yksikään kuningas, herttua tai ruhtinas, sillä hän ei kunnioita ketään eikä mikään ole hänen yläpuolellaan toisin kuin maallisilla hallitsijoilla, jotka uskoivat Jumalaan ja kunnioittivat (tai joutuivat kunnioittamaan) jossain määrin Kirkkovaltiota, kirkkoa ja paavia. Juliuksella on etulyöntiasema maallisiin hallitsijoihin nähden, koska hän hyödyntää häikäilemättä hengellisiä aseita sotimisen rinnalla:

Pietari: - - Entä venetsialaiset, mikä oli heidän rikoksensa?

Julius: Ensinnäkin he apinoivat kreikkalaisia [Venetsiaan kuuluvilla kreikankielisillä (Kreetta, Kypros) ei kunnioitettu paavia⁹⁸] ja pitivät minua pilkkanaan heitellen kaikenmaailman syytöksiä niskaani.

Pietari: Oikeita vai vääriä?

⁹⁵ Shaw 1996, 127–161, 209–278; Clarke 2008, 300–313.

⁹⁶ Shaw 1996, 127–161, 209–278; Clarke 2008, 300–313.

⁹⁷ Shaw 1996, 127–161, 209–278; Clarke 2008, 300–313.

⁹⁸ Clarke 2008, 229–230.

Julius: Mitä väliä sillä on? On pyhäinhäväästys edes kuiskata Rooman paavista muuten kuin hänen kunniaksensa. Joka tapauksessa, he järjestelivät kirkollisia tapaamisia omin päin, ja he kieltäytyivät tekemästä kauppaa erivapauksista. Miksi edes luetella sitä kaikkea harmia, he siis aiheuttivat miehityksellään sietämättömän loven Rooman piispan alueisiin, sinun perintöösi.
Pietari: Minun perintööni? Mistä perinnöstä puhut, voinko kysyä? Jätin kaiken seuratakseni Kristusta. Kristus, hän oli köyhä, minä olin köyhä.⁹⁹

Erasmuksen Pyhä Pietari siis ei tiedä Konstantinuksen lahjakirjasta mitään! Myös Kirkkovaltion rikkaudet ja omaisuuden tavoittelu sopivat huonosti Pietarin esittelemään köyhyyden ideologiaan. Tässä Erasmus astuu vaarallisille vesille, joilla myös lahjakirjan väärennöksiksi osoittanut italialainen Lorenzo Valla (Erasmuksen lempikirjailija) oli soudellut 1400-luvun puolivälissä. Onko Kirkkovaltion olemassaolo perusteltavissa alkuperäisenä kristinuskona (joka oli Erasmuksen ideaali)?

Satiirin Julius kertoo satiirin Pietarille pitävänsä Pyhän Pietarin perintöä eli Konstantinuksen lahjakirjaa väärennöksenä. Keisari ei siis todellisuudessa ole lahjoittanut paaville mitään maa-alueita, mutta paavi pitää muka-lahjoituksesta tietenkin kiinni nautiskellen saaliistaan. Eikä siinä kaikki. Satiirin Julius toteaa kyynisesti, että hänen mielestään koko Konstantinuksen lahjakirjan idea on absurdi ja epäuskottava. ”Kuka hiukankin tervettä järkeä omaava mies lahjoittaisi moisen loistavan imperiumin pois edes itse paaville?”¹⁰⁰

Kirkkovaltion olemassaolo oli itsestään selvä lähtökohta ja realiteetti 1500-luvun alun kristikunnalle.¹⁰¹ Molemmat satiirin päähenkilöt sanovat kuitenkin pitävänsä Konstantinuksen lahjakirjaa pelkkänä myyttinä. Tässäkin satiiria on tulkittava Erasmuksen henkilöhistorian valossa. Raamattuhumanistien vaatimukset ja ideat olivat kohdistuneet alkuperäiseen kristinuskon ideaan. Julius-satiirissa Erasmus kyseenalaistaa Kirkkovaltion juridisen perustan itsestään selvänä poliittisena ”taustakuvana” kirkolle ja kristinuskolle.

Myös paavin suvereeniteetti joutuu naurunalaiseksi. Satiirin Julius esittää paavinviran laillisen perustan lakimiespaavien juonittelun lopputuloksena:

⁹⁹ Julius-satiiri, 513: PETRUS: *Iam vero Veneti quid admiserant?* IULIUS: *Primum graecissabant, ac me propemodum pro delectamento habebant, nihil non convitiorum in me iacientes.* PETRUS: *Verorum an falsorum?* IULIUS: *Quid refert? Sacrilegium est de Romano Pontifice vel mutire, nisi in laudem. Denique sacerdotia conferebant suo arbitrato / nullas lites huc transferri patiebantur; nullas commencabantur dispensations. Quid multis opus est? Intolerabili iactura Romanam sedem affligebant, quipped qui non exiguum insuper patrimonii tui partem occuparent.* PETRUS: *Mei patrimonii? Quod obsecro mihi narras patrimonium, qui relictis omnibus nudum Christum nudus sum secutus?*

¹⁰⁰ Julius-satiiri, 534: *Quis enim sanus tam magnificum imperium cederet vel patri?*

¹⁰¹ Chambers 2006.

Pietari: Mutta kerrohan minulle, paavin arvovallan nimissä, kuka perusti tämän uskomattoman viran laillisen perustan?

Julius: Kukapa muukaan kuin kaikkien lakien lähde, Rooman paavi. Sama mies saattaa lain voimaan, tulkitsee, laajentaa ja rajoittaa sitä niin kuin se sopii hänelle itselleen kaikkein parhaiten.¹⁰²

Erasmus tunnetusti inhosi juristeja yhtä paljon kuin skolastikkojakin.

Erasmuksen historiakäsityksen mukaan käänne kristinuskossa tapahtui Konstantinuksen aikaan, jolloin kristinuskosta tuli vähitellen imperialistinen auktoriteetti, ja tämä kehitys edisti kristinuskon vähittäistä rappiota sotineen ja oppiriitoineen. Kirkkoon tuli tietämättömyys, ylpeys, laiskuus, taikausko, ylellisyys, filosofia ja kanoninen laki. Kaksi viimeksi mainittua ilmenivät esimerkiksi skolastikkojen ja juristien ammattikunnassa. Pysähtyneisyys, maalaisjärjen väheksyntä, oppiriidoilla knoppailu, korruptio, sensuuri olivat Erasmuksen vihollisia. Menneisyydestä löytyy kuitenkin myös aarteita, hyviä hallitsijoita, kirjoja ja ajatuksia niin kuin ”jalokiviä lantakasasta”.¹⁰³ On merkille pantavaa, ettei satiirin Julius-paavin ja Pyhän Pietarin eikä myöskään kirjailija Erasmuksen esikuvista yksikään ei ole Kirkkovaltiota hallinnut paavi – ellei sitten oteta huomioon Juliusta, joka satiirissa ihailee itse itseään paavina.

Suurin osa sydänkeskiajan paaveista oli juristeja. Paavin tehtävänä on tavallaan valvoa ”pysähtyneisyyttä” eli opin puhtautta ja lain noudattamista. Myös Julius oli ilmeisesti saanut juristin koulutuksen.¹⁰⁴ ”Onnekas paavi, joka voi tehdä itsensä Kristuksen naurunalaiseksi lain avulla”,¹⁰⁵ sanoo satiirin Pyhä Pietari Juliukselle. On vaikea kuvitella tekstiä, joka olisi voinut pahemmin vahingoittaa Erasmuksen mainetta, mikäli hän olisi myöntänyt kirjoittaneensa Julius-satiirin.

Julius-satiiri vahingoitti myös humanistien mainetta, mitä Erasmus itsekin koetti estellä ohjaamalla huomiota tekstin ranskalaiseen tai espanjalaiseen alkuperään. Kirjeenvaihdossaan hän esimerkiksi väitti, että Julius-satiiri on espanjalaiskirjailijan Pariisissa kirjoittama näytelmä, opiskelijapila, joka esitettiin kuninkaan juhliissa.¹⁰⁶

¹⁰² Julius-satiiri, 517: PETRUS: Sed dic mihi per pontificiam potestatem, quis leges istas tam praeclaras condidit? IULIUS: Quis alius nisi fons legume [omnium Romanus] Pontifex? Atqui eiusdem est leges abrogare, interpretari, dilatare, astringere, utcunque visum est suis expedire commodis.

¹⁰³ Bejczy 2011, 37–103.

¹⁰⁴ Shaw 1996.

¹⁰⁵ Julius-satiiri, 517: Felicem profecto Pontificem, si legem ferre possit, qua Christum etiam eludat.

¹⁰⁶ CWE IV, 66-67 Erasmus Johannes Caesariukselle (1517); CHW IV, 84 Erasmus Herman Neumahrille (1517).

Samantyyppinen, *Le Jeu du Prince Sot(z)*– niminen (Tyhmyriruhtinaan leikki), Juliusta parodioiva teksti olikin olemassa. Juliuksen henkilöahmon nimi oli L'homme Obstiné (jäärpäinen mies), ja näytelmää oli esitetty jo Juliuksen elinaikana. Tämä olikin hyvä harhautus, sillä näytelmän kirjoittanut, Ludvig XII:n suosikkikirjailija Pierre Gringoire (1475?-1538) oli kirjoittanut useita Julius-aiheisia satiireja, jotka olivat suosittuja Ranskan ja Kirkkovaltion huonojen suhteiden aikoihin kuninkaan hovissa. Pisan kirkolliskokoukseen liittyviä tapahtumia käsittelevä trilogia esiintyy myös nimellä *Le Jeu Du Prince des Sots et Mere Sotte* (Tyhmyriruhtinaan ja hänen äitinsä leikki).¹⁰⁷

3. Paavikritiikki, humanismi ja sodanvastaisuus

Erasmuksen Kirkkovaltion johtajuutta koskevan kritiikin taustalla on hänen sodanvastainen asennoitumisensa ja humanistien näkemykset keskiajasta. Humanisteille ”nykyaika” oli kaiken kaikkiaan takapajuista ja barbaarista. He uskoivat optimistisesti koulutukseen ja ihmiskunnan parempaan tulevaisuuteen ja tarjosivat vaihtoehtoa keskiajan sivistykselle. Erasmuksen historiakäsitystä tutkinut István Bejczy huomauttaa, että Erasmuksen usko ihmiskunnan kukoistavaan, parempaan tulevaisuuteen tulee lähelle modernia kehityksen käsitettä; ihminen kehittyy saadessaan tietoa, ymmärrystä ja moraalista ohjausta, jolloin maailmasta tulee parempi paikka. Erasmus uskoi uuden kukoistuksen tulevan ja piti elämäntehtävänä kristinuskon ja kirkon restauroimista vuosisataisen rappion jälkeen takaisin alkuperäiseen loistoon.¹⁰⁸

Erasmus tarkastelee Juliusta Kirkkovaltion johtajana tästä uudesta näkökulmasta. Hän harmitteli satiirista humanisteille koitunutta kohua, mutta ei vaikuta kovin katuvaliselta ”annettuaan oppitunnin (teach a lesson) itseään paremmille” niin kuin hän kirjoittaa kirjeessään (1517) Hermann von Neuenmarkille.¹⁰⁹

Kirjeenvaihdosta käy hyvin ilmi, ettei Erasmus ollut poliittisissa kysymyksissä naiivi tai tietämätön. Pisteliäs ironia ja sarkasmi ovat Erasmuksen hyvin hallitsemat tyylikeinot, osuvia vertauksia ja metaforia unohtamatta. Hänellä oli terävän poliittisen kommentaattorin maine ja laaja tuttavaverkosto ympäri Euroopan. Erasmuksella oli kuitenkin myös varovaisuuden vainua. Tietojen saaminen ja ylipäätään onnistunut kirjeenvaihto poliittisesti arkaluontoisissa

¹⁰⁷ CWE VI, 84 Erasmus Hermann von Meuenmahrille (1517); Oulmont 1911, 39–40.

¹⁰⁸ Bejczy 2001, xi.

¹⁰⁹ CWE VI, 184.

asioissa edellyttää luottamusta (kirjeen vastaanottaja luottaa vastaanottajan tilannetajuun ja älykkyyteen), ja onkin huomautettu, että Erasmus osasi hillitä luontaista lörpöttelynhaluaan poliittisissa kysymyksissä.¹¹⁰ Erasmusen tiedot Juliuksen toimista Kirkkovaltion johtajana olivat yksityiskohtaisia ja nykytutkimuksen näkökulmasta oikeita, vaikkakin sarkastisesti värittyneitä. Tällaisia tietoja ei ollut kenellä tahansa kirjailijalla.

Erasmus ei tuntenut paavi Juliusta henkilökohtaisesti. Kirjemuotoiset erivapausmyönnöt eivät olleet paavin henkilökohtaisesti kirjoittamia, vaikka Julius ehkä olikin suullisesti käsitellyt Erasmusen vireillä olevaa asiaa. Erasmus ei myöskään tavannut Juliusta Kirkkovaltion hovissa vieraillessaan, koska Julius oli sotaretkellä, ja voitonparaatissa Bolognassa vuonna 1506 Erasmus oli vain yksi katsoja yleisön joukossa.¹¹¹ Hän raportoi tapahtumista kirjeenvaihdoissaan:

Bentivoglio on lähtenyt Bolognasta, ranskalaiset, jotka ovat piirittäneet kaupunkia, on ajettu pois kaupunkilaisten toimesta ja vain muutama sotilas on menetetty. Pyhän Martin päivänä Julius, Pontifex Maximus, saapui kaupunkiin. Seuraavana sunnuntaina hän vietti messua katedraalissa.¹¹²
(O)piskelu on horroksessa Italiassa, kun taas sotimista tavoitellaan kiihkeästi. Paavi Julius lietsoo sotaa, valloittaa, johtaa voittokulkueita, itse asiassa herättää henkiin Juliuksen [Julius Caesarin].¹¹³

Juliuksen tiedot Kirkkovaltion asioista perustuivat vilkkaaseen kirjeenvaihtoon. Tietoja antoivat esimerkiksi kardinaali, Juliuksen veljenpoika Raffaello Riario, tuleva paavi Leo X ja Bolognan yliopiston professori Paolo Bombace. Erasmus pyytää ja saa uutisia sodan kulusta ja paavista ystäviltään läpi kirjeenvaihdon ja käyttää tietoja Julius-satiirissaan.¹¹⁴ Kimmokkeena satiirin kirjoittamiseen lienee kuitenkin ollut omakohtaisesti havainnoitu Julius ja Kirkkovaltio sekä vakaumus siitä, että sotaisuus, korruptio ja rikkauksien kahmiminen edustavat kristinuskon vastakohtaa ja väärentämistä kaikkein räikeimmillään.

Tuttavuutta tai ystävyyttä Julius-paavin kanssa ei ehkä olisi voinut syntyä suotuisimmissakaan olosuhteissa, sillä heidän luonteensa ja kiinnostuksenkohteensa olivat täysin erilaiset. Kirjallisuus oli Erasmuselle kaikki kaikessa, mutta Julius ei ollut ”lukumiehiä”. Kun hänen arkkitehtinsa Bramante

¹¹⁰ Binns 1970; Tracy 1978, 54.

¹¹¹ Clarke 2008.

¹¹² CWE II, 125 Erasmus Servatius Rogerukselle (1506).

¹¹³ CWE II, 128 Erasmus Jérôme de Busleydenille (1506).

¹¹⁴ CWE II, 232/n

ehdotti Julius-patsaan käteen kirjaa, Julius torjui ehdotuksen ja ilmoitti haluavansa nähdä itsensä mieluummin miekka kädessä.¹¹⁵

Juliuksen ei tiedetä kiinnittäneen erityistä huomiota Erasmusukseen. Hänelle Erasmus oli vain yksi monista humanisteista, joihin hänellä oli varaa suhtautua suojelemaan välinpitämättömästi. Julius ei ollut kiinnostunut humanistien kirjoituksista tai ajatuksista eikä Erasmus edes asunut Italiassa, vaan kaukana pohjoisessa.¹¹⁶

Erasmus sen sijaan oli kiinnostunut Juliuksesta ja Kirkkovaltion asioista. Ystävilleen kirjoittaessaan Erasmus luonnehtii Juliusta yksinomaan ivallisin etuliittein, esimerkiksi ”jumalallinen” tai ”voittamaton”¹¹⁷ vaivautumatta perustelemaan asiaa sen pitempään. Pilkallisia vertauksia Julius Caesariin löytyy myös, mutta tarkemmin erittelemättä. Kenties Erasmusuksen mielipiteet Juliuksesta tunnettiin ystäväysten kesken jo muista yhteyksistä.

Pääosa kirjeenvaihdon Juliusta käsittelevistä huomautuksista on kirjoitettu ennen satiirin ilmestymistä. Italian matkalta 1507 ja 1508 on vain yksi kirje kultakin vuodelta, ei yhtään vuodelta 1509. Seuraavat kirjeet ovat vasta vuodelta 1511, kun Erasmus oli asunut Englannissa jo parisen vuotta. On spekuloitu, että kaksi tyhjää vuotta Erasmusuksen kirjeenvaihdossa (1509-1510) olisivat tulosta siitä, että Erasmus itse pyrki hävittämään kirjeet runsaan Julius-kritiikin takia.¹¹⁸ Kirjeenvaihdosta kuitenkin löytyy edelleen paljon viittauksia Juliukseen – eikä yksikään niistä imartele Kirkkovaltion johtajaa.

Kirkkovaltion johtaja Juliusta tai satiiria käsitellään kirjeenvaihdossa tasaisesti, mutta vain lyhyesti (yleensä vain parilla sanalla luonnehtien) vuoteen 1517 asti. Satiirin ilmestymisen jälkeen merkinnät vähenevät siitakin. Kirkkovaltion asiat näyttävät kiinnostavan Erasmususta erityisesti Juliuksen persoonaan liittyen. Tämä saattaa kertoa Juliuksen maineesta erityisen vaikutusvaltaisena paavina kansainvälisen politiikan areenalla, Juliustahan pidettiin jopa Kirkkovaltion pelastajana varsinkin Italiassa.¹¹⁹

Ystävilleen kirjoittaessaan Erasmus ei anna varovaisuusperiaatteen häiritä pilkallisia sanavalintojaan, mutta kun kirjeen vastaanottajana on paavin veljenpoika, kardinaali Raffaello Riario, muuttuu Erasmusuksen sävy kevyen

¹¹⁵ Shaw 1996, 203.

¹¹⁶ Shaw 1996; Tracy 1996.

¹¹⁷ CWE II, 177, 181.

¹¹⁸ CWE II, 156.

¹¹⁹ Tracy 1978, 29-30; Shaw 1996 .

kohteliaaksi, jopa imartelevaksi. ”- - Juliuksen kuuluisa trumpetti herätti koko maailman tuntemaan sodanjumala Marsin intohimon”.¹²⁰

Noin 50-vuotias, pitkään eurooppalaista politiikkaa ja kirkollista elämää sisäpiiristä seurannut Erasmus ymmärsi riittävästi politiikasta ja elämästä pitääkseen sodanvastaiset mielipiteensä ja Juliusta kohtaan tuntemansa antipatian kohtuudessa myös kirjoittaessaan ystävälleen paavi Leo X:lle vuonna 1515. Hän vertaa Leoa Juliukseen, toteaa Juliuksen olleen ”energinen” ja ”menestykseäs” ja sotimisen ehkä olleen ”välttämätöntä noihin aikoihin”. Toisaalta sodan lietsominen ”ei vaadi paljon”, joten ”lempeäluontoinen” Leo tulee tuomaan Pyhälle Istuimelle paljon enemmän kunniaa hyvän luonteensa ja käytöksensä ansiosta.¹²¹

Erasmus suhtautui sotaan kielteisesti läpi koko tuotantonsa. Machiavelli ja Erasmus on tutkimuskirjallisuudessa usein asetettu vastakkain tutkittaessa 1500-luvun intellektuellien lähestymistapoja sotimiseen. Tässä vastakkainasettelussa Machiavelli on realisti ja Erasmus moralisti. Machiavellille vapautta edeltää voima ja vallankäyttö. Erasmusuksen ajatukset sotimisen politiikasta lähtivät aina siitä, että motiiveja on tarkasteltava moraalin näkökulmasta. Erasmus-tutkija James D. Tracy huomauttaa, että Erasmusuksen kohdalla on tärkeää ymmärtää poliittisen ajattelun ja mielipiteen ero.¹²² Erasmus tarkasteli sotaa arvojen ja toisaalta seurausten näkökulmasta. Satiirissa ja kirjeenvaihdossa näkyvät molemmat ulottuvuudet: Kristus-keskeinen maailmankuva arvoineen ja sodan julmat seuraukset tavallisille ihmisille.

Erasmusuksen pasifismia on tutkittu paljon, mutta Erasmusuksen ”pasifismi” ei ollut samanlaista sodanvastaisuutta kuin nyt pasifismilla ymmärretään – pidättäytymistä kaikesta väkivallasta. Itse asiassa Julius-epigrammissa vihjataan, että ”toinen” Julius tarvitsisi Brutuksensa eli paavi Julius olisi myös hyvä murhata¹²³ – kyse on toki vain fiktiivisestä runosta eikä konkreettisesta tilausmurhasta.

Tutkijoiden kesken ollaan joka tapauksessa eri mieltä siitä, missä määrin Erasmusuksen pasifismi oli ehdotonta esimerkiksi ristiretkien suhteen. Erasmus kirjoitti, että oli parempi alistua hyökkääjän valtaan kuin sotia, mutta ajankohtaisiin poliittisiin tapahtumiin koskevassa kirjeenvaihdossa oli muitakin näkemyksiä; onko niin sanotussa epäjohdonmukaisuudessa oikeastaan kyse vain

¹²⁰ CWE III, 89.

¹²¹ CWE III, 102–103.

¹²² CWE III, 102–103; Machiavelli 1984; Tracy 1978, 4–5.

¹²³ Tracy 1978, 28.

erittelyn, keskustelun, pohdiskelun ja periaatteen tai vakaumuksen välisistä vivahde-eroista sellaisina kuin ne ilmenevät konkreettisten poliittisten konfliktien kommentoinnin yhteydessä?

Kirjeenvaihdossa ja Julius-satiirissa tehdään kuitenkin selväksi, että erityisen paheksuttava on sellainen Kirkkovaltion johtaja, joka sotii muita kristittyjä vastaan. Näkemys on hallitseva teema, kun Erasmus kirjoittaa Kirkkovaltion johtaja Juliuksesta. Erasmus kuvaa Juliusta kristittyjen välisiin ”sisällissotiin” keskittyvänä, omaa etuaan ajavana paavina, jonka ajatusmaailma ja toiminta on pakanallista ja epäkristillistä.

III Julius kirkon johtajana

1. Kirkkoruhtinas vai hyvä paimen

Julius ymmärsi, miten asemasta koitua hyöty ja valta maksimoidaan. Tätä myös aikalaiset arvostivat (tai vihasivat). Hänen finanssipoliittista älyään ja ponnisteluaan kuvattiin ”herkulesmaiseksi”, sillä edeltäjien jäljiltä kirkon talous oli retuperällä. Perehtyneisyys raha-asioissa oli yksi niistä hyveistä, joiden ansiosta Juliusta pidettiin pätevänä paavina erityisesti Roomassa. Roomalaiset näkivät kaupunkinsa ilmeen kohenevan konkreettisesti. Uusien rakennusten ja taidetilausten lisäksi Julius muun muassa rakensi siihenastisen maailman pisimmän suoran kadun Rooman kaupunkiin.¹²⁴

Erasmuksen satiiri kuvaa Juliusta loistokkaista paraateista, suloisista nuorukaisista ja ylellisyyksistä nautiskelevana kirkkoruhtinaana, mutta tutkimuskirjallisuudessa hänen yksityistaloudelliset tarpeensa kuvataan aikakauden muihin paaveihin verrattuna vaatimattomina. Julius käytti varoja Kirkkovaltion ja Rooman infrastruktuurin hyväksi ja omien poliittisten tavoitteidensa saavuttamiseksi. Juliuksen arvomaailmassa kirkon etu oli sama asia kuin Kirkkovaltion etu. Jos Kirkkovaltio oli köyhä ja vaatimaton, oli kirkosta syntyvä mielikuva vääränlainen.¹²⁵

Juliuksen ura kertoo omistautumisesta kirkon johtajan viralle. Kuolinvuoteellaan hän pyysi anteeksi kaikkea sitä, missä oli virassaan epäonnistunut. Hänen omistautumisensa ja tahdonvoimansa herätti aikalaisissa kunnioitusta ja pelkoa. Maalliset monarkit eivät kyenneet ohjailemaan Juliusta,

¹²⁴Shaw 1996; Noel 2006; Clarke, 295–311.

¹²⁵Shaw 1996; Noel 2006; Clarke, 295–311.

vaan tulivat ohjailuksi, vaikkakaan eivät niin suuressa mitassa kuin Erasmus satiirissa kuvailee.¹²⁶

Vaikka kaikista paaveista kiersi ilkeitä juoruja ja Erasmuskin toistelee niitä satiirissaan, ei Juliuksen yksityiselämä todellisuudessa herättänyt skandaaleja, vaikka hänellä lapsia (ajan paavien tapaan) olikin. Nepotismi tuotti Juliukselle harmejä, koska sukulaiset olivat koko ajan kateellisina toistensa kimpussa eikä Julius siksi suosinut sukua aivan lähipiirissään (vaikka toki heitä monin etuoikeuksin muistikin). Uran pahin skandaali liittyi silti nepotismiin, kun hänen mustasukkainen veljenpoikansa puukotti paavin palkka-armeijan päällikön kardinaali Francesco Alidosin (1455-1511) kaiken kansan nähden torilla.¹²⁷ Tämänkin skandaalin Erasmus kirjaa satiiriinsa tunnollisesti.

Kirkon johtajuus Juliuksen tapaan edellytti taitoja, joita Julius oli hankkinut pitkällä kardinaalinurallaan. Tärkein näistä taidoista oli rahan hankkiminen, koska kirkon etujen puolustaminen sotimalla edellyttää rahaa. Satiirin Julius vertaa itseään upporikkaaseen roomalaiseen poliitikkoon Marcus Licinius Crassukseen (112-53 eKr.), joka rikastui muun muassa orjakaupalla ja poliittisten vastustajiensa ryöväämisellä. Tällä tavoin Erasmus jälleen antaa paavin vapaasti leveillä juonikkuudellaan ja pakanamaisuudellaan:

Keksimällä lukuisia uusia mahdollisuuksia niin kutsutuille palveluksille, lisäksi merkittävästi kirkon tuloja. Keksin järjestelmän, jossa piispanviran voi ostaa joutumatta simonia-syytösten kohteeksi. Menetelmä oli jo edeltäjieni käytössä, siis se, että hankkimalla piispanviran, heidän täytyy luopua muista viroista – tulkitsin vain koko jutun vähän uudelleen: Muut virat tulisi luovuttaa pois, mutta et voi luovuttaa sitä, mitä sinulla ei ole, joten sinun pitää ensin ostaa virka, jonka luovutat.¹²⁸

Satiirin kuvaus täsmää tutkimuskirjallisuuden välittämiin tietoihin. Aivan niin kuin satiirissa kerrotaan, Julius onnistui kartuttamaan Kirkkovaltion kassaa lisäämällä byrokratiaa moniportaisemmaksi niin, että kaikkiin prosesseihin lisättiin maksullisia vaiheita. Kirkkovaltio oli kuin ”rahantekokone”, jonka ideana oli myydä, ostaa, vaatia tai vaihtaa erilaisia virkoja, etuoikeuksia, erivapauksia, palveluksia ja veroja systeemiin kuuluvilta jäseniltä.¹²⁹

¹²⁶ Shaw 1996; Noel 2006; Clarke, 295–311.

¹²⁷ Shaw 1996; Noel 2006.

¹²⁸ Julius-satiiri, 507: *Nam multis officiis (sic enim vocant) novis repertis, non mediocriter auxi fiscum pontificium. Tum reitionem inveni, ut citra simoniae vitium espiscopatus emerentum. Nimirum constitutum est a maioribus meis, ut cui contigerit espiscopatus, is depoat officium. Id ita sum interpretatus: Deponere iuberis at non deponitur quod non habes, emendum igitur quod deponas.*

¹²⁹ Shaw 1996.

Kun Erasmus kuvaa Juliuksen rahapolitiikkaa, sävy on neutraalimpi kuin Juliuksen luonteen ja ominaisuuksien kuvauksissa muutoin. Asenne muistuttaa Erasmusuksen omaa suhdetta rahaan ”välttämättömänä pahana”. Kirjailija ei omassa elämässään kerännyt itselleen omaisuutta, vaan eli pikemminkin kädestä suuhun tavoittelematta omistukseensa esimerkiksi omaa taloa tai edes laajaa kirjastoa. Kun hän pääsi lopullisesti eroon luostarilupauksistaan vuonna 1517 ja pystyi hyödyntämään Juliuksen jo aiemmin myöntämää erivapautta ottaa vastaan kirkon virkoja aviottomasta syntyperästään huolimatta, Erasmus vaurastui, mutta jatkoi silti vaatimatonta elämäntapaansa.¹³⁰ Erasmusuksen henkilöhistoria itse itsestään ja toimeentulostaan huolehtivana miehenä kenties edesauttoi sitä, ettei hän ollut todellisuudesta vieraantunut idealisti myöskään raha-asioissa.

Satiirissa kuvataan laveasti kirkon rahankäyttöä – kuin tahtomattaan Erasmus tulee korostaneeksi rahan merkitystä, sillä raha-asiat liittyvät kaikkeen, mitä Julius teki. Julius toki rehentelee rahoillaan ja Pietari korostaa kysymyksin hänen ahneuttaan, mutta toisaalta Pyhä Pietarin näyttäisi ymmärtävän, ettei kirkkoa voi johtaa ilman rahaa ja omaisuuden tuomaa vaikutusvaltaa. ”Jos materiaaliset edellytykset puuttuisivat, väki ei antaisi pikkusormeakaan hyväksemme [kirkon hyväksi]”,¹³¹ Julius kuvailee. Pyhä Pietari vastavuoroisesti myöntää, että suurin osa ihmisistä on kristittyjä vain nimellisesti, jolloin rahalla tosiaan on merkitystä.¹³² Lukija ei voi välttyä ajatukselta, että kyseessä on myös Erasmusuksen mielipide asioiden tilasta kirkossa ja tässä maailmassa.

Rahan tarve on satiirissa realiteetti, mutta suhde rahaan on toisaalta myös hyveellisen elämän mittapuu. Rahanahneus, loisto ja korruptio olivat Erasmusuksen kirkko-opissa vakavia rikkeitä. Satiirin Pyhän Pietarin mukaan oikea kirkon johtaja on nöyrä, köyhyyteen ja esimerkilliseen hurskauteen sitoutunut Herran palvelija, kun taas satiirin Julius pitää tuollaisia ideaaleja typeränä haihatteluna. Yleensä Erasmusuksen mielipiteitä satiirissa edustava Pietari tuomitsee Juliuksen kirkon johtajana yhtä ankarasti kuin Kirkkovaltionkin johtajana, vääränä antipaavina, jopa antikristuksena:

Raha, maailmallinen kunnianhimo ja petos tekivät sinusta paavin, jos nimeä paavi edes voi käyttää. Minä voitin tuhansia sieluja Kristukselle, mutta sinä olet vetänyt

¹³⁰ Clarke 2008, 258.

¹³¹ Julius-satiiri, 539: *Atqui si sint ista commoda, vulgus nos non pili faciet: quin nunc quoque metuunt et oderunt.*

¹³² Julius-satiiri, 539.

tuhannet tuhoon ja hävitykseen. Olin ensimmäinen, joka opetti Kristuksesta Roomassa, sinä kunnostauduit opettamalla pakanuutta kristityssä Roomassa.¹³³

Julius ei hätkähdä Pyhän Pietarin arvostelua, vaan esittää reippaasti omat, kyyniset mielipiteensä. Aivan satiirin aluksi hän huomauttaa, ettei Pyhä Pietari ole edes oikea pappi – hänhän on kuollut – kun taas Julius on edelleen paavi, jolla on edelleen valta asettaa Pietarin kirkonkiroukseen, koska uutta paavia ei vielä ole valittu.¹³⁴ Kanoninen oikeus on siis Juliuksella hyvin hallussa.

Paavi Julius vertailee itseään Pietariin useissa repliikeissä läpi satiirin. Hänen mielestään Pietarin muinainen kurja piispanvirka oli suorastaan sääliittävä verrattuna hänen omaan monarkin asemaansa eivätkä Pietarin puheet muunlaisista arvoista tai tuhansista sotien uhreista kosketa hänen omaatuntoaan lainkaan. Kun Pietari kertoo alkukirkon johtajista, Julius huomauttaa, etteivät alkukirkon virat tietenkään kiinnostaneet kristittyjä, kun tarjolla oli vain kovaa työtä, unettomia öitä ja marttyyrinkuolema. Kukapa sellaisesta viranhoidosta pitäisi:

Julius: Kerran kirkko oli vainottu ja köyhyden riuduttama, nyt se kukoistaa kaikin tavoin.

Pietari: Miten sitten? Uskonvarmuudenko voimin?

Julius: Älä nyt taas aloita tuota hevohumppaa.

Pietari: Kristuksen opetuksen?

Julius: Anna jo olla.

Pietari: Maailman kieltämisen innoittamana?

Julius: Annahan kun kerron. Tarkoiton nyt näitä ihan oikeita asioita, kun taas nuo sinun juttusi ovat pelkkiä tyhjiä sanoja.¹³⁵

Julius opettaa Pietaria kertoen, miten Benedictus ja Franciscuskin olivat aluksi köyhiä, yksinkertaista elämää opettavia kristittyjä. Heidän seuraajansa sitä vastoin ovat niin rikkaita, että jopa paavit kadehtivat heitä.

Alkukirkon ja nykykirkon tilannetta verrataan satiirissa koko ajan toisiinsa. Rappeutuminen ilmenee nimenomaan Juliuksen henkilöahmossa. Siinä missä Pyhä Pietari pitää rappeutumista kohtalokkaana tragediana, Juliuksen mielestä kyse on tarpeellisesta edistyksestä.

Satiirin Pyhä Pietari ei kommentoi mitenkään sitä, että benediktiinit ja fransiskaanit ovat muuttuneet köyhistä rikkaiksi. Juliuksen huomautusta ei siis kyseenalaisteta. Nykytutkimuksen valossa myöhäiskeskiajan kerjäläisveljestö

¹³³ Julius-satiiri, 536: Te pecunia, te studia mortalium, te fraudes facere Pontificem, si modo Pontifex is appellandus est. Ego tot animarum milia Christo lucrifeci, tu tot in exitium traxisti. Ego Romam antea gentilem primus Christum docui; tu Christianae iam gentilitatis extitisti magister.

¹³⁴ Julius-satiiri, 505–506.

¹³⁵ Julius-satiiri, 533: IULIUS: Nunc ad rem accedis: itaque dicam. Illa olim famelica [et pauper] Ecclesia nunc adeo floret ornamentis omnibus. PETRUS: Qiubus? Ardore fidei? IULIUS: Rursum nugaris. PETRUS: Sacra doctrina? IULIUS: Obtundis. PETRUS: Contemptu mundi? IULIUS: Sine me dicere. Veris inquam ornamentis; nam istaec verba sunt.

todella oli etäännytynyt kauas alkuperäisestä aatemaailmastaan, sillä varhaiset fransiskaanelijet eivät hyväksyneet rahaa lainkaan. 1200-luvun katumusliike syntyi yhteiskunnallisena ja hengellisenä protestina tilanteessa, jossa siirryttiin feodaalisesta luontais- tai vaihdantataloudesta rahatalouteen.¹³⁶

Erasmus oli tunnettu kerjäläisveljestöjä koskevasta pilkanteostaan.¹³⁷ Hänen mielipiteensä vastaavat tässä kohden satiirin Juliuksen esittämiä kannanottoja. Myös joissakin muissa Juliuksen puheenvuoroissa vaikuttaa siltä, että Erasmus sijoittaa Juliuksen suuhun omia, muusta tuotannosta tuttuja mielipiteitään kirkon rappiutilasta. Tällöin Julius saa puhella vapaasti Pyhän Pietarin korjaamatta tai kyseenalaistamatta hänen ajatuksiaan. Julius esimerkiksi ilveilee Pisan kirkolliskokouksen muodollisuuksien, taikauskon ja riittien kustannuksella ja antaa ymmärtää, että sellaisiin uskovat alamaiset ovat helposti ohjailtavissa olevia pölvästejä. Myös pyhänjäännöksiä ja pyhiinvaellusmatkoja Julius pitää humpuukina eikä Pyhä Pietari kyseenalaista Juliuksen näkemystä – näitä samoja asioita Erasmus kritisoi koko kirjailijanuransa ajan muissakin teoksissaan.

Pyhä Pietari ikään kuin vahvistaa Juliuksen puheet satiirin loppupuolella olevassa nuhdesaarnassa, jossa hän kertoo, miten Juliuksen tapaiset lurjukset ovat kaapanneet kirkon haltuunsa ja väärentäneet kristinuskon. Puheenvuoro on identtinen niiden ajatusten kanssa, joita Erasmusella muuallakin tuotannossaan ideaalisesta kristinuskosta oli:

Uskon sinua [kun sanot, ettet ole kristinuskon vaatimuksista kuullutkaan]. Miten sinulla olisi ollut aikaa lukea evankeliumia, opiskella Paavalin ja Pietarin kirjoituksia, kun olit niin kiireinen sopimustesi, kaupantekojesi, armeijoidesi ja sotimisesi parissa? Kurinalainen elämä tarkoittaa mielen tyhjentämistä alhaisista huolista, mutta Kristuksen opetus vaatii sydämen, joka on puhdistettu kaikista maallisten huolten häivähdyksistä. Kristityn sitoumus tarkoittaa kaikkien pinnallisten halujen hylkäämistä ja välttämistä kuin ne olisivat myrkkyä. Se tarkoittaa maallisen rikkauden muuttumista mudaksi, jolla ei ole mitään tekemistä todellisen elämän kanssa. Kaikki tämä on käsittämätöntä ihmisille, joita Kristuksen henki ei johda. He kääntyvät tyhjien titteleiden ja merkityksettömien rituaalien puoleen ja lisäävät väärennetyn pään [paavin] Kristuksen ruumiseen [kirkkoon], joka sekin on kokonaisuudessaan väärennös.¹³⁸

¹³⁶ Annala 2014, 7–20.

¹³⁷ Jurvanen 2014.

¹³⁸ Julius-satiiri, 537: Credo; nam qui tibi fuisset otium evangelicas evolvere litteras, Pauli measque epistolas lectitare, tot legationibus, tot foederibus, tot rationibus, tot exercitibus, tot triumphis occupato? At ceterae quidem artes omnes animum desiderant sordidis vacuum curis; Christi vero disciplina pectus requirit ab omni cobtagio terrenae sollicitudinis purgatissimum. Nec enim tantus magister e coelo descendit in terras, ut facilem aliquam aut vulgarem philosophiam traderet mortalibus. Non otiose neque secura profession est esse Christianum. Voluptates omnes ceu venenum aspernari, divitias perinde ut lutum calcare, vitam pro nihilo ducere: haec est Christiani hominis professio. Haec quoniam intoleranda vedentur iis qui Christi spiritu non aguntur, ad inania quaedam vocabula merasque ceremonias deflectunt, et factitio capiti Christi factitium addunt corpus.

Satiirin Juliuksen horisontti pysyy näkyvän maanpiirin puitteissa ja asioissa, kun taas Pietarin näkökulma on ikuisessa, tuonpuoleisessa elämässä. Kristuskeskeinen elämäntapa ei palkitse maan päällä, vaan vasta taivaassa.

Pyhän Pietarin ideaalinen kirkon johtaja on Kristuksen esimerkistä voimaa ammentava hyvä paimen, ihmisten ja ihmiskunnan nöyrä palvelija, köyhyyteen ja oikeaan opetukseen sitoutunut vakaumuksellinen kristitty. Erasmus ihannepaavi siis on elämäntapansa ja hyveidensä puolesta samanlainen kuin kuka tahansa ihannekristitty, mitään erityisvaatimuksia hänelle ei satiirissa esitetä.

Pyhä Pietari esittää ensimmäiset kirkon vanhimmat ja diakonit paavin viranhoidon esikuviksi aivan niin kuin Erasmuskin muualla tuotannossaan teki. Hyviä kirkon johtajia Erasmus mielestä olivat varhaiset kirkkoisät, kirkon itsenäisyyttä kuningasta vastaan puolustanut ja marttyyrina kuollut pyhimys, Canterburyn arkkipiispa Thomas Becket (1118-1170) ja sisterssiläissäöntökunnan tunnetuksi tehnyt, pyhimys Bernhard Clairvauxilainen (n. 1090-1153). Näiden pyhimysten arvot ja maailma olivat hyvin kaukana myöhäiskeskiajan italialaisen paavi-instituution kulttuuriperinnöstä.¹³⁹ Valmius marttyyrinkuolemaan, köyhyys ja nöyryys ovat toivottoman kaukana siitä maailmasta, jossa Julius ja Erasmus paavinviran näkivät ja kokivat.

Tutkimuskirjallisuudessa satiirin Julius-kuvausta on pidetty osoituksena Erasmus antipatiasta Juliusta kohtaan.¹⁴⁰ Julius todella on kaikkea muuta kuin Erasmus ideaalinen kristitty johtaja; teräväkielinen, maanläheinen ja häpeämätön kerskuri, joka vähät välittää mitä muut hänestä ajattelevat, kunhan vain tottelevat eivätkä asetu paavin tavoitteiden tielle. Hän vannoo uskollisuutta sedälleen Sixtukselle ja kotimaakunnalleen Ligurialle eikä ”omituisia” arvoja edustavalle Kristukselle. Julius ei tunnu ymmärtävän koko kristinuskon ideaa: rahasta, asemasta, etuoikeuksista ja elämästähän pitää nauttia eikä kärvistellä kärsimyksessä, hän valistaa Pyhää Pietaria. Tällaisiin puheisiin Pyhä Pietari vastaa loukkaantuneena: ”Mikset samoin tein kutsu Kristuksen elämää yhdeksi suureksi epäonnistumiseksi?”¹⁴¹

Erasmus ei kenties pitänyt Juliuksesta, mutta kuvauksessa on myös mielenkiintoista ristivetoa. Kirkon johtajuutta koskeva dialogi on satiirin parasta temaattista antia siksi, että Erasmus kirjoittaa niin elävästi, hauskasti ja

¹³⁹ Bejczy 2001, 51–54.

¹⁴⁰ Douglas 1970; Clarke 2008.

¹⁴¹ Julius-satiiri, 537: Quint u igitur ipsum Christum infelicem pronuncias, qui cum esset omnium summus, ludium factus est omnium?

mukaansatempaavasti erityisesti kuvatessaan paavi Juliusta. Ei ihme, että Erasmus kirjeenvaihtoystävä ja suuri yleisö riemastuivat tästä teoksesta niin kuin Erasmus itsekin totesi kirjeenvaihdossaan.¹⁴²

Lukija huvittuu ja vakuuttuu paavin kansanomaisista, sarkastisista mielipiteistä niin, että Pyhä Pietari jää viihdearvoltaan täysin alakynteen. On helppo pohtia Juliuksen ajatusten pohjalta, mihin kirkko oikeastaan joutuisi, jos tähtäin asetettaisiin pelkästään tuonpuoleiseen? Miten monesti kirkkopoliitiikan tyhjinä kumisevat hurskaat fraasit ja riitit ovatkaan verhoilleet kylmähermoisia, laskelmoivia osapuolia? Ja lopuksi: koska Erasmus kirjoittaa Juliuksen vehkeilystä niin yksityiskohtaisen innoittuneesti, hän ehkä itsekin pohti, olisiko kirkkoa todellisuudessa mahdollista johtaa hyvän paimenen opein? Väittelikö Erasmus satiiria kirjoittaessaan välillä myös itsensä kanssa kirkon johtajuudesta, sillä Juliuksen ja Pietarin puheenvuorot ovat tasapuolisen vakuuttavia, ja juuri siksi niin kiinnostavia.

2. Viides lateraanikonsiili, Juliuksen viimeinen voitto

Kirkolliskokoukseen liittyvien tapahtumien kuvaus haukkaa viidesosan satiirin sivumäärästä. Tämä johtunee siitä, että sekä Ranskan vuonna 1511 alulle panema, Juliuksen valtaa rajoittamaan pyrkivä kirkolliskokous Pisassa että Juliuksen Roomassa järjestämä viides lateraanikonsiili (1512-1517) olivat molemmat satiirin kirjoitusajankohtana vielä meneillään ja siten ajankohtaisia.¹⁴³ Satiirin sisältö on painotettu siten, ettei lukija voi olla huomaamatta, että Erasmusta kiinnosti tuoda julki tavat, millä paavi voi täysin estää minkä tahansa kirkolliskokouksen ja reformin täysin laillisesti.

Myöhäiskeskiajalle tultaessa papaliskin ja konsiliariskin (joista molemmista oli ollut maltillisempia ja jyrkempiä suuntauksia) mitteli oli laantunut päivänpolttavista skismaattisista kriiseistä teologiseksi väittelyksi, mutta Juliuksen räikeä poliittinen valtapeli nosti leirit uudelleen kirkkopoliittiselle agendalle. Kirkolliskokoukseen kokoontuneiden piispojen päätösvaltaa korostava konsiliariski oli ollut suosittua erityisesti myöhäiskeskiajan Ranskassa (ja Pariisin yliopistossa), jossa pyrittiin riippumattomuuteen Roomasta. Kansalliseen

¹⁴² CWE IV, 271 Erasmus Thomas Morelle (1517).

¹⁴³ Clarke 2008, 278–279.

kirkkoon ja anti-papalistiseen kirkkoreformiin osoitti kiinnostusta myös Tudor-ajan Englanti, jossa Erasmus Julius satiirinsa kirjoitti.¹⁴⁴

Englantilainen, vuonna 1415 Konstanzan kirkolliskokouksessa kerettiläiseksi tuomittu wycliffiläisyys, joka suhtautui paavin viran teologisiin perusteisiin skeptisesti ja kannatti alkukirkon kaltaista köyhyyden ja nöyryyden kirkkoa, muistuttaakin melko paljon Julius-satiirissa esitettyä kirkko-oppia – tuskin sattumalta. Erasmus vietti paljon aikaa Englannissa ja keskusteli varmasti myös näistä ideoista ystäviensä kanssa.

Paavin virkaan kanonisen oikeuden avulla rakennettua ylivoimateemaa varioidaan satiirissa useita kertoja. Pyhä Pietari kysyy kuin tyhmäksi tekeytyen Juliukselta kysymyksiä, ja tämä riemuitsee yksinvaltiudestaan estottomasti. Ei perheenjäsenen murha,irstailu, inesti, jumalanpilkka, noituus tai edes se, että paavi harjoittaisi näitä kaikkia samanaikaisesti, antaisi mahdollisuutta erottaa paavia. Ainoa asia, jonka nojalla kirkolliskokous voi erottaa paavin, on harhaoppi, mutta silloinkin paavi on niskan päällä, koska paavi voi kumota säädöksen, joka aiheuttaa harhaoppisyytöksen:

Kuka muutenkaan uskaltaisi syyttää kaikkivaltiasta paavia, joka on suojattu niin monin turvavallein? Vaikka konsiili painostaisi, niin täytyy muistaa, että konsiilin peruminen on helppoa, mutta [paavia koskevan] syytöksen peruminen vaikeaa. Sitä paitsi on olemassa tuhansia pakotunneleita, joista paavi voi luikerrella karkuun, vaikka hänet olisi tehty puusta eikä lihasta ja verestä.¹⁴⁵

Julius kuitenkin myöntää Pyhälle Pietarille, että paavi pelkää konsiilia samasta syystä kuin monarkit vihaavat parlamentteja ja päteviä poliitikkoja. Julius valistaa Pietaria: eniten harmia roomalaisille paaveille on aina tuottanut peräänantamaton, oppinut ja vanhempi teologi.

Seuraavaksi satiirissa käydään läpi tarkasti Pisan ja Rooman konsiilin koolle kutsumisen vaiheet ja edeltävät tapahtumat. Juliuksen vastapelurina Ranskaa edustamassa oli pitkään ollut kardinaali Georges D’Amboise (1460-1510), Ludvig XII:n pääministeri ja yhtä kokenut ja taitava poliitikko kuin Juliuskin oli. D’Amboise oli Kirkkovaltiossa tuttu mies. Hän oli ollut vahva paaviehdokas kahdessa paavinvaalissa, joissa Juliuskin oli ehdolla, mutta oli hävinnyt molemmat vaalit. Italialaisella paavilla oli ollut enemmän vetovoimaa ”ulkomaalaisten” sijasta.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Arffman 1975, 11–15; Arffman 1981, 13–34; Clarke 2008, 278–279:

¹⁴⁵ Julius-satiiri, 517: *Deinde quis ausit summum Pontificem in crimen vocare, praesertim tot armatum praesidiis? At haec si forte premature concilio, facilis est palinodia, si infitiani non liceat. Postremo mille sunt cuniculi quibus facile possit elabi, ni prorsus stipes sit, non homo.*

¹⁴⁶ Shaw 1996, 279–315; Clarke 2008, 300–315.

Sotimisenkin alalla D’Amboise kohtasi Juliuksessa voittajansa, sillä Julius osasi toimia arvaamattomasti ja nopeasti. Kun hän oli saanut haluamansa Pyhän Pietarin perintöön kuuluvat alueet ja kaupungit ranskalaisilta, hän vaihtoi leiriä, solmi rauhan Venetsian kanssa, pyysi Sveitsin valaliitolta sotilaallista apua ja taivutteli myös keisarin ja Englannin kuninkaan kääntymään Ranskaa vastaan vuonna 1510.¹⁴⁷

Tilanne johti siihen, että Ranska alkoi valmistella kirkolliskokousta, jonka todellinen tarkoitus oli hillitä Juliusta. Syyksi esitettiin erilaisia reformeja ja se tosiasia, että Julius oli luvannut paaviksi valitsemisensa yhteydessä järjestää ristiretken ja kirkolliskokouksen kahden vuoden kuluessa, mitä hän ei ollut tehnyt. Erasmus mainitsee satiirissaan jälkimmäisen syyn, mutta esittää kirkolliskokouksen koolle kutsumisen motiivina kuurian seksuaaliset perversiot ja elostelun, noituuden, korruption sekä Juliuksen juoppouden, simonian, turmeltuneisuuden ja maallisuuden, joka on ”häpeäksi koko kirkolle”. Pyhä Pietari kysyy, pitävätkö syytökset paikkansa ja Julius myöntää – häntä eivät tuollaiset puheet kuulemma häiritse: ”Antaa ihmisten ajatella mitä lystäävät.”¹⁴⁸ Kosiilin koolle kutumisessa menee kuitenkin raja, jota ei voi ylittää. Paavia ei määrää kukaan eikä varsinkaan Juliusta.

Oma-aloitteinen kirkolliskokouksen koolle kutuminen ilman paavin lupaa oli monille muillekin liikaa eikä ranskalaisten hanke saanut tuulta purjeisiinsa missään vaiheessa. Koska kokouskutsu ei lähtenyt liikkeelle paavin aloitteesta (vaikka hänet kokoukseen kutsuttiinkin), ei juuri kukaan noudattanut kutsua. Osallistujat olivat yhtä lukuun ottamatta ranskalaisia. Muut pelkäsivät tai varoivat Juliusta. D’Amboise oli kuollut vuonna 1510, mistä satiirin Julius iloitsee, mutta tilalle oli tullut toinen oppinut ja fiksu espanjalainen kardinaali, Bernardino López de Carvajal (1455-1523), jolla oli paavihaaveita ja suhteita.¹⁴⁹

Julius ilmoitti, ettei voi osallistua kosiiliin, koska ajankohta oli huono: hän haluaa itse järjestää kokouksen Roomassa. Satiirissa kuvataan, miten Julius rajoitti kirkolliskokouksen osallistujamäärää ja vaihteli kokouksen ajankohtaa niin, että vain hänen puolellaan olevat uskolliset kardinaalit ehtivät paikalle. Tutkimuskirjallisuuden mukaan Julius oli aavistanut, mitä seurauksia

¹⁴⁷ Shaw 1996, 279–315; Clarke 2008, 300–315.

¹⁴⁸ Julius-satiiri, 516: Cogitetet quisque quod volet, modo bene loquator, aut certe sileat.

¹⁴⁹ Shaw 1996, 279–315; Clarke 2008, 300–313.

ranskalaisten pettämisestä kenties koituisi ja osasi näin suunnitella toimensa hyvissä ajoin etukäteen niin kuin Erasmuskin kuvaa.¹⁵⁰

Satiirin Juliuksen ja ehkä Erasmuskin näkemys kirkolliskokouksen yleisimmistä motiiveista kuuluu tässä Juliuksen puheenvuorossa:

Voit yhtä hyvin kysyä monarkeilta, miksi nämä inhoavat parlamenttejaan ja muita suosittuja kokouksiaan. Tietysti siksi, että kuninkaallinen loisto jää niin monen oppineen miehen varjoon. Oppineilla on itseluottamusta ja jämäkkyyttä koulutuksen ansiosta, parhaat puhuvat vapaammin omatuntonsa linnoituksessa kuin olisi parasta ja ne, jotka ovat korkeissa asemissa, ottavat asemastaan kaiken irti. Jotkut heistä kadehtivat loistoamme ja ovat päättäneet riisua paaviuden vallasta ja vauraudesta. Kaikki näkevät konsiiliin tilaisuutena riisua paavi vallastaan, vaikka tämä olisi menestynyt kuinka hyvin tehtävässään. Siinä syy, miksi tuskin mikään konsiili on päättynyt menestykseen, sillä paavi on aina tuntenut majesteettinsa vaikutusvallan vähenemisen nahoissaan.¹⁵¹

Kun Pisan konsiilia suunniteltiin, Julius oli niin sairas, että hänen kuolemastaan huhuttiin, ja hän itsekin uskoi kuolevansa pian. Tästä Erasmus ei mainitse mitään satiirissaan, vaikka Pisan kokoontuneen joukon yksi tarkoitus oli pedata alkua uudelle, sopivammalle (eli ranskalaismieliselle) paaville. Alun perin Juliusta oli pidetty ranskalaismielisenä, olihan hän pitkään toiminut Ranskassa paavin legaattina, vaikka todellinen syy tiiviiseen Ranskassa oleskeluun olikin se, että Julius joutui piileskelemään Borgioita. Julius oli joka tapauksessa osoittautunut aivan liian vaikutusvaltaiseksi ja pitkäikäiseksi paaviksi.¹⁵²

Juliuksen kunto kuitenkin koheni, ja hän pystyi johtamaan henkilökohtaisesti omaa kirkolliskokoustaan Roomassa. Alkajaisiksi Julius julisti Pisan kokouksen laittomaksi ja riisui skismaattiset kardinaalit kaikista viroistaan ja etuoikeuksistaan. Sitä ennen Julius oli lähettänyt vastatoimilla uhkaavia kirjeitä kaikkialle niin että ranskalaiset saisivat tuntea, ettei paavin arvovaltaa voi loukata seurauksitta. Menetelmä tuotti tulosta. Satiirissa ei kerrota, että Pisan asukkaat olivat niin vihamielisiä kirkolliskokouksen osallistujille, että kokous jouduttiin siirtämään ranskalaisten hallitsemaan Milanoon. Kun keisarin siirtymisestä Juliuksen puolelle ranskalaisia vastaan huhuttiin ja ranskalaisten sotaonni kääntyi, skismaattinen kokous joutui pakenemaan edelleen Lyoniin.¹⁵³

¹⁵⁰ Shaw 1996, 279–315; Clarke 2006, 300–313.

¹⁵¹ Julius-satiiri, 518: *Quin idem a monarchis quaeris, cur senatum et celebres consessus oderint. Nempe quad turba tot excellentium virorum nonnihil obscureretur regia dignitas: qui docti sunt, iis litterae fiduciam et audaciam addunt; qui boni concientia freti, liberius loquuntur quam nobis expediat; qui dignitate praediti, auctoritate utuntur sua. Accendunt inter hos nonnulli qui nosreae invident gloriae, et hunc animum secum aferunt ut minuant Pontificis et opes et auctoritatem. Denique nullus his assidet, quin putet sibi aliquid adversus Pontificem licere concilii titulo, nimirum alia invictum. Proinde vix ullum concilium tam feliciter cessit, ut summus ille Pontifex non aliquam maiestatis suae iacturam senserit, minue summus discesserit.*

¹⁵² Shaw 1996, 279–315; Clarke 2006, 300–313.

¹⁵³ Shaw 1996, 279–315; Clarke 2006, 300–313.

Roomassa viides lateraanikokous sujui täysin Juliuksen käsikirjoituksen mukaan. Erasmus kuvaa rituaalit, paavin ylistämisen ja julistuksen, jossa tuomittiin kilpaileva kirkolliskokous laittomaksi. Satiirissa kirkolliskokous kuvataan yhtenäisenä, mutta todellisuudessa kirkolliskokous keskeytettiin tähän ja sovittiin jatkosta. Syksyllä vuonna 1512 Mantovan rauhanneuvotteluissa Julius sai Pohjois-Italiasta uusia kaupunkeja hallintaansa. Vastalahjalahjaksi Julius lupasi keisarille tukea poliittisten vastustajien kirkollisten pakotteiden muodossa muun muassa Alankomaissa. Kirkolliskokouksen neljännessä sessiossa Julius asetti Ranskan kuninkaan Ludvig XII:n kirkonkiroukseen.¹⁵⁴

Viidettä lateraanikonsiilia voi pitää Juliuksen viimeisenä suurena voittona, sillä pian tämän jälkeen helmikuussa 1513 Julius kuoli. Hänen kuolemaansa surtiin hartaasti erityisesti Roomassa. Italialaiset kokivat, että Juliuksen valintatilanteessa ratkaisheet odotukset italialaisesta, voimakkaasta kirkon johtajasta oli täytetty. Julius hallitsi kuin kuka tahansa maallinen monarkki, mutta hänellä oli kirkonkirouksen ja muiden hengellisten pakotteiden verran paremmat aseet kuin maallisilla hallitsijoilla ohjailla ja painostaa vihollisiaan.¹⁵⁵

Erasmus viittaa kirkolliskokousta koskevissa Juliuksen repliikeissä roomalaisten kansalliseepokseen, Vergiliuksen Aeneis-runoelmaan ja kahteen merestä nousevaan myyttiseen käärmeeseen, jotka kohdattiin ”vavisten kauhistuneena” (horresco referens¹⁵⁶) aivan niin kuin Aeneis-runoelmassakin. Kun troijalaiset toivat sotilaita sisältävän puuhevosen kaupungin muurien sisälle, pappi Laokoon aavisteli pahaa, mutta merestä nousevat käärmeet surmasivat hänet ennen kun hän ehti varoittaa kaupunkilaisia salajuonesta.¹⁵⁷

Kyseessä on intertekstuaalisen tulkinnan kautta avautuva näkymä kirkon tilanteeseen. Konsiili vertautuu kirkon sisälle tuotuun viholliseen eli Troijan puuhevoseen, Julius Laokoon-pappiin ja kirkolliskokouksen puuhämiehet merikäärmeisiin. Viitettä luultavasti motivoi Juliuksen vuonna 1506 Roomaan pystyttämä patsas, jossa Laokoon poikineen taistelee merikäärmeitä vastaan.¹⁵⁸ Tässä kohtaa (niin kuin rahaa koskevissa asioissa aiemmin) Erasmus tuntuu asettuvan hetkeksi Juliuksen saappaisiin melko ymmärtäväisesti. Kirkon johtajan tehtävä epätäydellisessä maailmassa ei ole helppo.

¹⁵⁴ Shaw 1996, 279–315; Clarke 2008, 300–313.

¹⁵⁵ Shaw 1996, 279–315; Clarke 2008, 300–313.

¹⁵⁶ Julius-satiiri, 522.

¹⁵⁷ Clarke 2008, 231, 300–313.

¹⁵⁸ Clarke 2008, 231, 300–313.

IV Julius italialaisen kristittynä

1. Roomalainen uuspakanuus ja *philosophia Christi*

Satiirin kuvaus Juliuksesta kristittynä perustuu ajatuksiin, joita Erasmusella oli ihanteellisesta kristityn elämäntavasta. Erasmusen ”alkuperäinen” kristitty elämäntapa (*philosophia Christi*) sai vaikutteita sekä italialaisesta humanismista että Alppien pohjoispuolisen kristikunnan uskonnollisista virtauksista, erityisesti jo aiemmin mainitusta *devotio modernasta* ja *imitatio Christistä*. Nämä ideat yhdistyivät mielikuviin, joita Erasmusella oli varhaisista kristityistä.

James D. Tracyn tutkimus (1996) osoitti, miten alankomaalainen kristikunta toimi Erasmusuksen uskonnollisten näkemysten taustakuvana. Vaikka Erasmus oli lähtenyt Alankomaista jo vuonna 1493, alankomaalaisuus näkyi tavassa, miten hän hahmotti kirkon ja uskonnollisen elämän reformin tarpeet ja keinot myös myöhemmin elämässään. Maallikkojen hurskauselämän ei tarvinnut imitoida hengellisen säädyn elämäntapaa niin kuin Alankomaissa oli Erasmusuksen lapsuudessa ja nuoruudessa tehty. Jumalan edessä kaikki ovat samanarvoisia ja palvelevat kukin kykynsä ja laatunsa mukaan – eivätkä säätynsä ja ammattikiltansa mukaan. Erasmus nosti valokeilaan yksittäisen ihmisen ja hänen hengelliset tarpeensa.¹⁵⁹ Julius-satiiri on erityisen hyvä esimerkki tästä vakaumuksesta.

Edellisten kappaleiden kuvaukset Juliuksesta kirkon ja Kirkkovaltion johtajana saavat johdonmukaisen täydennyksen, kun Erasmus kuvaa Juliusta kristittynä. Pyhä Pietari ohittaa Juliuksen korkeat arvoasemat ja vaativat tehtävät arvioidessaan häntä kristittynä ihmisenä. Hänen laatunsa punnitaan samalla vaa’alla kuin muidenkin kuolevaisten. Paavi on satiirissa Kirkkovaltion, kirkon ja kristittyjen johtaja, mutta tarkemmin määriteltyä vaatimuslistaa hänelle ei maallisten tehtäviensä osalta esitetä. Pyhän Pietarin moitepuheenvuorot sisältävät implisiittisesti monia elämänohjeita, mutta niissä ei puututa poliittisiin ongelmatilanteisiin, vaan esitetään näkemyksiä ihanteellisesta kristitystä elämäntavasta. Satiirin Julius on Pyhälle Pietarille ennen kaikkea tavallinen ihminen.

Satiiri esittää erityisesti apostolit kristityn (paavinkin) esikuviksi. Paavin tulisi olla yhtä vakaumuksellinen kristitty kuin apostolitkin olivat. Satiirin ensisivuilta asti kuitenkin ilmenee, ettei paavi muistuta apostoleja eikä edes

¹⁵⁹ Tracy 1978; Tracy 1996.

”tavanomaisen hurskasta” kristittyä. Pietari yrittää kertoa yhä uudelleen, että sisälle taivaaseen pääsevät ne, jotka vaatettivat alastomat, ruokkivat nälkäiset ja juottivat janoiset, mutta Julius ei osoita katumusta tai halua korjata virheitään. Satiirin Julius tuntuu pitävän kristinuskoa hiukan yksinkertaisten ihmisten uskontona, jolloin hänen tehtäväkseen jää höynäyttää noita taikauskoisia tomppeleita heidän omien uskomustensa avulla. Julius on italialainen (tälle tosiasialle on varattu satiirissa paljon tilaa) ja samanlainen maalaismainen pakanahoukka kuin manalan löyhkäävistä saleista muistuttava seurueensakin:

Pietari: Entäpä sinä itse, mitä enemmän sinuun tutustuu, sitä vähemmän näkyy hitustakaan miestä, joka edes muistuttaisi apostolia. Ensinnäkin, mitä kammatusta tämä muka on: olet pukeutunut papiksi, mutta alta pilkottavat veriset aseet, jotka kalisevat vasten toisiaan. - - Melkein luulin, että inhottava Julius, se pakana [Caesar], on palannut helvetistä valepuvussa kiusaamaan minua.¹⁶⁰

Kun Erasmus kuvaa Juliusta kristittynä, häneen liitetään usein jotakin italialaista. Edeltävässä siteerauksessa on satiirin ensimmäinen viittaus Caesariin, jota Erasmus arveli Juliuksen jäljittelevän. Caesar kuuluu Pyhän Pietarin mielestä helvettiin niin kuin Juliuskin. Molemmat ovat Erasmusuksen satiirissa pakanoita, ja Juliuksen pakanuutta alleviivataan satiirissa useammin kuin mitään muuta yksittäistä asiaa italialaisuuden rinnalla. Satiiri vilisee Juliuksen pröystäilyä kotimaakunnastaan, sukulaispaavistaan Sixtuksesta ja italialaisista esikuvistaan (etenkin Caesarista). Satiirin itserakas paavi Julius edustaa kaikkea sitä, mitä kristityn ei pitäisi Erasmusuksen mielestä olla:

Ihmiset tulevat arvostamaan saavutuksiani vielä enemmän, kun he tajuavat, että ne johtuvat yksinomaan luonteenlujuudestani eivätkä apuneuvoista, jotka yleensä liittyvät tällaisiin saavutuksiin. Minulla ei ollut korkea-arvoista syntyperää (en edes tiedä isääni – ja tämän sanon kunniakseni), ei komeaa ulkomuotoa (minua pelätään, koska näytän haamulta), ei oppineisuutta (se ei ole koskaan kiinnostanut), ei fyysisestä voimasta (syistä, jotka jo kerroin), ei nuoruudesta (saavutin tämän kaiken vanhuudessa), ei suosituimmuudesta (kaikki inhosivat minua), ei luonteen pehmydestä (olin leppymätön niillekin, joita yleensä kannattaisi imarrella). - - Luotin ainoastaan omaan sisäiseen voimaani ja rahaan ja saavutin tämän kaiken vain muutamassa vuodessa.¹⁶¹

¹⁶⁰ Julius-satiiri, 503: *Iam teipsum quo magis ac magis contemplor, hos minus ullum video apostoli viri vestigium. Principio, quid hoc monstri est, quod cum superne sacerdotis ornatum geras, idem intus armis cruentatis totus horres crepasque?* - - *Suspicio pestilentissimum illum lulium ethnicum ab inferis rediisse personatum, ut me rideat; adeo tibi cum illo conveniunt omnia.*

¹⁶¹ Julius-satiiri, 508-509: *Atque haec magis admimirabitur qui perpenderit me haec sola animi virtute perpetrasset, nullis aliis audietum ad minuculis quibus alii fere solent – non natalibus, cum nec ipse patrem norim quod quidem ad gloriam meam dixerim; non forma, cum larva faciem omnes exhorruerint, non litteris, quas nunquam attigi; non corporis virilibus, quod mihi talent contigi quale superius descripsi; non aetatis favore, senex haec gessi, non popularite, nam nemo non oderat; non clementia, qui adeo fuerim inexorabilis, ut in eos quoque saevierim quibus alii solent omnia permittere. - - Solo tamen animo meo fretus et pecuniis haec tanta paucis anniis gessi, tanta relicta materia posteris ut sit quod agant vel in decimum annum.*

Julius ei luota Jumalaan, vaan ainoastaan itseensä. Erityisen pahana satiiriin Pyhä Pietari pitää sitä, että pakanapaavi on esikuva ja opettaja muille kristityille. Kaikkien kristittyjen tulisi elää esikuvallista elämää, mutta pakanapaavi ei edes tiedä mitään kristinuskosta (eikä välitäkään tietää). Pyhän Pietari solvaa toistuvasti Juliusta juuri siitä, ettei hän välitä elää kristityn elämää eikä ole edes kiinnostunut siihen liittyvistä ”apostolisista hyveistä”. Nämä puheenvuorot sisältävät samalla ideaalisen kristityn elämäntavan pähkinäkuoressa.

Pietari: Olen eri mieltä [siitä, että kristittyjä on hallittava pelkoa ja vihaa herättämällä]. Jos kristityt saisivat tilaisuuden havaita sinussa Kristuksen todelliset lahjoitukset: esikuvallisen elämän, kristillisen opetuksen, armollisen rakkauden, profetoimisen ja aktiivisen hyvän tekemisen, he kunnioittaisivat sinua. Ja mitä enemmän he sinua kunnioittaisivat, sitä vähemmän turmeltuneena he sinut näkisivät tässä turmeltuneessa maailmassa. Silloin kristinuskokin leviäisi ja kukoistaisi, kristityt ansaitsisivat pakanoiden kunnioituksen halveksimalla nautinnonhaluista elämäntapaa, rikkauksia, dominanssia ja kuolemaa. Toisin on käynyt, kristikunta ei ole kutistunut ainoastaan laajuudeltaan, vaan myös (jos katsot asiaa tarkasti) laadullisesti: yhä useampi on kristitty vain nimellisesti.¹⁶²

Tällaiset satiirissa aika ajoin toistuvat ”opetusosiot” antavat vahvan näytön siitä, miten tärkeänä Erasmus piti omaa opetustehtävänsä kristittynä kirjailijana. Evankeliumien Kristus oli opettaja ja Erasmus seurasi hänen esimerkkiään kirjailijana. Hän koki elämäntehtäväkseen edistää yksinkertaista kristittyä elämäntapaa, mistä Erasmus käytti nimitystä *philosophia Christi*.¹⁶³

Synonyymisen lähellä *philosophia Christi*n käsitettä oli *doctrina* (lat.), jolla 1400- ja 1500-luvulla voitiin viitata sekä dogmiin (esimerkiksi paavin tai kirkon oppiin) että opetukseen. Erasmus tarkoitti *doctrinasta* kirjoittaessaan humanistista opetusta. Kaikkien – ei vain pappien tai miesten, vaan myös naisten ja pakanoiden – tuli saada lukea itse Raamattua ja saada omalle ”tasolle” sovitettua opetusta. Opetuksen tuli olla paitsi sivistävää, myös viihdyttävää – aivan niin kuin Julius-satiiri ja Erasmuskin muutkin bestsellerit olivat.¹⁶⁴

Philosophia Christi ja *doctrina* olivat ikään kuin saman kolikon eri puolet. Erasmuskin käsityksen mukaan kirkkoisät olivat saaneet klassisen koulutuksen, jonka soveltaminen kristityn elämäntapaan oli edellyttänyt sekä järkeä että sielun

¹⁶² Julius-satiiri, 539: PETRUS: Immo si Christianorum vulgu conspiceret in te veras Christi dotes, nempe vitae sanctimoniam, sacram doctrinam, caritatem flagrantem, prophetiam, virtutes, hoc te magis suspiceret, quo a mundi commodis intelligeret mundiozem; et Christiana respublica latius floreret, si puritate vitae, si contemptu voluptatum, divitiarum, imperii, mortis gentilibus esset admiranda. Nunc non solum contracta est in angustissima, verumentiam si diligentius excutias, plerosque nomine dumtaxat invenies Christianos.

¹⁶³ Tracy 1996, 3–4, 26–57.

¹⁶⁴ Tracy 1996, 3–4, 26–57; McConica 1991, 45–62.

muuttumista. Sielun muuttuminen vaatii Kristuksen ollakseen täydellinen. Edelleen *philosophia Christi* liittyi *res publica Christi*in eli Erasmus pyrki kirjailijan urallaan edistämään kristillistä ihannevaltakuntaa. Hän näki, että kirjallisuuden tehtävä oli palvella ihmiskuntaa lempeän, houkuttelevan ja helposti omaksuttavissa olevan opetuksen muodossa.¹⁶⁵ Maailmasta tulisi parempi paikka, jos ihmiset saisivat oikeanlaista opetusta kristinuskosta, ja sitä Pyhä Pietarikin yrittää satiirissa turhaan tarjota.

Pyhän Pietarin satiirissa esittämä kristinuskon ideaali oli varsin kaukana Kirkkovaltion hovielämästä. Alankomaalaisen humanistiseen maallikkohurskauteen kuului sisäisen hengellisen elämän painotus, mitä Erasmus ei Roomasta löytänyt. Hyperrealistinen, värikäs ja aistillinen kuvataide, suurellinen arkkitehtuuri ja seksuaalisesti vapaamielinen hovikulttuuri olivat italialaiselle kirkolliselle eliitille rakkaita. Paavin *familian* loistokas elämäntapa, kardinaalien perhe-elämä (maakunnissa asuvat rakastajattaret, vaimot, lapset ja poikarakastajat sekä bordellit Roomassa) ja Firenzen hoveista Roomaan kopioitu uskonnon ja sotimisen läheinen suhde olivat luonteva osa Kirkkovaltion elämää, mutta Erasmuselle vastenmielisiä ja vieraita.¹⁶⁶

Satiiri paljastaa Erasmusesta moralistin piirteitä. Kulttuuri, jonka Erasmus Roomassa kohtasi, tiivistyy Julius-paavin italialaisessa, maanläheisessä, kyynisessä ja ahneessa hahmossa:

Julius: Eivät barbaarit [ei-italialaiset] hekään ole vailla paheita, mutta ymmärtävät paheet eri tavalla. - -Me pidämme kunniaattomuutta kauhistuttavana ja köyhyyttä kaikin keinoin vältettävänä, mutta he näkevät rikkaiden ihmisten olevan hädin tuskin kristittyjä, jos he nauttivat vauraudestaan, vaikka omaisuus olisi hankittu rehellisin keinoin. - - He inhoavat rahanlainaajia, mutta meille tuskin on mitään parempaa ihmisrotua, joka paremmin hyödyttäisi Kristuksen kirkkoa.¹⁶⁷

Pyhä Pietari paheksuu satiirissa kaikkea, mitä Julius sanoi ja edusti. Suurpiirteinen italialaisuus oli liian kaukana sellaisesta kristinuskosta, mitä Erasmus itse arvosti. Italia oli yksinkertaisesti liian ”erilainen”.

Lukija saa satiirin lukemalla vahvan vaikutelman ”italialaisesta” kristinuskosta niin kuin Erasmus sen koki. Kirjailija herkuttelee Juliuksen sotafanfaareilla ja paraateilla, joita on kuvattu yksityiskohtaisesti useissa puheenvuoroissa. Vuoden 1512 suurtaistelu Ravennassa oli verilöyly, jonka

¹⁶⁵ Tracy 1996, 3–4, 26–57; McConica 1991, 45–62.

¹⁶⁶ Huizinga 1953; D’Amico 1983; Tracy 1996.

¹⁶⁷ Julius-satiiri, 527: IULIUS: Sane barbari non ipsi vacant vitiis, sed cem diversis laborent. - - nos adominandum pro brum ducimus, [ac per fas nefaque fugiendam] paupertatem: illi vix esse Christianum existemant opibus frui, vel sine fraude quaesitis. - - Usuram vehementer execrantur illi; at apud nos nullum hominum genus aequae necessarium Ecclesiae Christi.

mahtavaa, roomalaiset sotapäällikötkin häpeään jättävää voitonparaattia Julius muistelee mielihyvin vielä taivaan porteillakin, ja kirjailija kuvaa tapahtumia antaumuksella:

(J)os vain olisit nähnyt ponit, sotahevoset, aseistautuneet sotilaat taistelumuodostelmassa, kenraalit hepeneissään, kauneimpien joukosta valitut pojat, koristellut vaunut, piispat kulkueessa, kardinaalit lahjoineen, voitonmerkit - - tykkien jylinän - - .¹⁶⁸

Pitkään odotettu Italian matka oli pettymys ehkä siksi, että odotukset olivat niin korkealla. Erasmus ei tuntenutkaan Italian humanismia käytännössä. Nuoruudestaan asti hän oli ihailnut ja lukenut Lorenzo Vallaa ja muita italialaisia humanisteja, mutta heidän kotimaansa ei ollutkaan sellaisen humanistisen sivistyksen kehto, jota Erasmus oli odottanut. Monet biografit mainitsevat Erasmuksen kokeman kulttuurishokin, ja satiiria tulkitsemalla pääsee samaan loppupäätelmään. Erasmus enää koskaan halunnut palata Italiaan, ei edes kardinaaliksi kuurian vaikutusvaltaisiin humanistisiin akatemioihin.¹⁶⁹

Italia oli varsin toisenlainen alue myöhäiskeskiajan Alankomaihin verrattuna, vaikka molemmat maat edustivatkin Euroopan kehittyneintä kaupunki- ja kaupankäyntikulttuuria. Italia oli erityyppisten maakuntien feodaalisesti hallittu tilkkutäkki, jonka yhteiskuntarakenteesta puuttui alankomaissa vaikutusvaltainen, vaurastunut porvaristokulttuuri. Kaupunkeja hallitsivat ylhäisaateliston hovit, joiden käsissä politiikkakin oli.¹⁷⁰

Rooma oli humanisti-intellektuelleille uusi kaupunki urakehitystä ajatellen. 1400-luvun puolivälissä Rooma oli ollut vielä tunkkainen ja takapajuinen kaupunki eleganttiin humanismin kehtoon Firenzeen verrattuna – vasta della Rovere-paavit Sixtus ja Julius nostivat sen varteenotettavaksi kulttuurikaupungiksi Firenzen rinnalle. Lähes kaikki humanistit olivat kotoisin muualta Italiasta, muutamat nykyisen Saksan alueelta, mutta humanismi oli joka tapauksessa tuontitavaraa Roomassa. Se oli kukoistanut erityisesti Firenzessä politiikan, hovielämän ja vilkkaan kulttuurielämän keskellä eikä ollut alkujaan luonteeltaan uskonnollista. Alankomaalainen humanismi taas on kytkeytynyt nimenomaan uskonnollisiin yhteisöihin ja opetukseen.¹⁷¹

¹⁶⁸ Julius-satiiri, 535: Si mannos, si caballos, si militum armatorum aciem, si ducum ornamenta, si declorum spectacula puerorum, si faces undique lucentes, si ferculorum apparatus, si pompam episcoporum, si cardinalia fastum.

¹⁶⁹ Huizinga 1953; D'Amico 1983; Tracy 1996.

¹⁷⁰ D'Amico 1980; Holmes 1986; Tracy 1996.

¹⁷¹ D'Amico 1980; Holmes 1986; Tracy 1996.

Näkemys roomalaisten humanistiakatemioiden luonteesta on ollut tutkimuskirjallisuudessakin pitkään juuri Erasmusen pisteliäiden huomioiden ja arvottamisen värittämää (esimerkiksi *Ciceronianus* (1528) käsitteli kuurian akatemioita hyvin kriittisesti¹⁷²) ja myös Juliuksen muotokuva kertoo roomalaisesta uuspakanuudesta. Julius on kristitty vain nimellisesti, mutta italialainen hän on ensisijaisesti:

Pietari: Millaisia eläimiä ovat nämä otukset, joita te [italialaiset] kutsutte barbaareiksi?

Julius: He ovat ihmisiä.

Pietari: Ihmisiä, mutta eivät kristittyjä?

Julius: Kristittyjä myös, mutta mitä se tähän kuuluu?

Pietari: Villi-ihmisiä ja kristittyjä, jotka eivät tunne kulttuuria ja lakia?

Julius: Ei, he ovat erityisen edistyksellisiä noissa asioissa, ja he ovat ennen kaikkea varakkaita, mikä on paras peruste vihata heitä. - - Siunaan ilolla intialaisia ja afrikkalaisia, etiopialaisia ja kreikkalaisia, kun he maksavat veronsa ja tunnustavat minut herrakseen. - -

Pietari: Siis Rooman Pyhä Istuin on koko maailmaa verottava vilja-aitta?¹⁷³

Lainauksesta ilmenee, miten Pyhä Istuin on rappeutunut rahankeräysautomaatiksi, jonka käyttövoimana on muun maailman hurskaus ja apostolien esimerkin mukaan toteutettava lähetystyö. Satiiri viestii implisiittisesti, että niin kauan kuin italialaisen pakanapaavin anti-kristillisyyttä ei ymmärretä, kristinuskon rappeutuminen saa rauhassa edetä.

Satiiri ei tuo esille sitä, että Rooma kuitenkin oli yksi humanismin pääkaupungeista. Akateeminen seurapiirielämä oli vilkasta, mutta ei sellaista, jota Erasmus olisi arvostanut. Hän ei välittänyt kuvataiteesta ja arkkitehtuurista, ja italialaista runoutta hän kuvasi ”halvaksi kukkaiskieleksi”.¹⁷⁴

Erasmus otettiin Roomassa ystävällisesti vastaan, mutta hän kohtasi Italiassa myös ylenkatsetta. Suurin osa kuurian intellektuelleista oli skolastikkoja, joita Erasmus tunnetusti vieroksui. Humanistit olivat vähemmistö, mutta eliitin eliittiä, sillä oppineisuus oli tuonut heille vaikutusvaltaisia paikkoja kuurian virastoissa.

Myös della Rovere-paavit Sixtus ja Julius olivat olleet kiinnostuneita humanismista siinä mielessä, että hyödynsivät pragmaattisesti humanistien taitoja ja mainetta nimittämällä heitä virkakoneiston tärkeille paikoille. Humanistit puolestaan sopeutuivat Kirkkovaltion elämänmenoon nopeasti. Rooma tarjosi

¹⁷² D’Amico 1980, xvi.

¹⁷³ Julius-satiiri, 525–526: PETRUS: Cuiusmodi beluae sunt isti quos vacas barbaros? IULIUS: Homines sunt. PETRUS: Homines igitur, at non Christiani. IULIUS: Et Christiani, sed quid hoc ad rem pertinet? PETRUS: Ergo Christiani quidem, sed absque litteris agrestem degentes vitam? IULIUS: Immo rebus istis maxime florent illi; quin insuper, id quod illis imprimis invidemus, opibus. - - IULIUS: Equidem ei Indios et Afros et Greacos complecti cupiam, si modo numerent et principem ag noscant vecti galibus.

¹⁷⁴ Trexler 1980; D’Amico 1983, xiii–37 ; Tracy 1996, 46–46.

muualta Italiasta tulleille humanisteille loistavan, kristinuskolla silatun urapolun.¹⁷⁵ Erasmusella ei tietenkään ollut käytössä tällaista jälkikäteistä tietoa, vaan hän havainnoi Roomaa teologituristina ja kirjailijana eikä pitänyt näkemästään ja kokemastaan.

Vaikka kuuria olikin jo keskiajan peruja kosmopoliitein paikka koko Euroopassa, Erasmus sai kokea olevansa ulkomaalainen eli barbaari. Kristitty elämäntapa ja arvomaailma olivat Roomassa vain kulisseeja tai järjestelykysymys, jos niin haluttiin.¹⁷⁶ Tällaiset asenteet Erasmus näyttää sijoittaneen Juliuksen henkilöhaamoon. Viemäreihin, hajuihin, kirosanoihin ja kaikenlaisiin törkeyksiin liittyvät sanat Juliuksen yhteydessä kertonevat, että Italia sekä kiehtoi että inhotti Erasmusta.

Peri-italialainen Julius ja Italia inspiroivat Erasmusta kirjoittamaan elämänsä ensimmäiset satiirit (Julius-satiiri ja *Tyhmyyden ylistys*), joiden poliittinen agenda koski rappeutumaan päästettyä kristinuskoa ja kirkkoa.

2. Varovaisuusperiaate paavikuvauksessa

Erasmuksen kirjailijanuraa luonnehtii se, että hän halusi hän kirjoittaa monenlaisille yleisöille. Skolastikkojenkin kohdalla Erasmusta harmitti se, että kristinuskoko ”muumioitiin” syllogismeiksi, Aristoteleen jalanjäljissä kulkevan argumentoinnin labyrintiksi. Hän halusi olla kansanvalistaja eikä vain tunnustettu teologi ja kirjailija. Monipuolisuus ja helppolukuisuus olivat Erasmuksen kirjailijanlaadun ytimessä.

Satiiriin siirtyminen ei siitä näkökulmasta ollut mikään ihme, olivathan kirkonmiehistä kertovat satiiriset tekstit erittäin suosittuja noihin aikoihin. Teema oli usein se, että kirkonmiehet olivat tosiasiaassa pakanoita, sodomian harjoittajia ja syntisiä huijareita. Nähtävästi kirkonmiehen hahmot Erasmuksen Juliuksen tavoin olivat eräänlaisia aikakauden kirjallisuuden trickster-hahmoja,¹⁷⁷ joilla oli sekä maallisen silmäkääntäjän että ylikuonnollisen taitavan, demonisen taikurin piirteitä. Kristittyä teeskentelevä soturipaavi ei ollut mitään uutta hovijuoruilunkaan alalla, sillä paavien kohdalla ateismista, pakanuudesta ja sodomiasta juoruilu oli enemmän sääntö kuin poikkeus.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Trexler 1980; D’Amico 1983, xiii–37 ; Tracy 1996, 46–46.

¹⁷⁶ Trexler 1980; D’Amico 1983, xiii–168; Tracy 1996, 46–46.

¹⁷⁷ Wiget 1985, 18.

¹⁷⁸ Branham 1989; Noel 2006; Noel 2006.

Kirjailijan uran lisäksi Erasmus oli aikansa johtavia intellektuelleja. Tutkimuskirjallisuudessa on esitetty, että Erasmus kirjeenvaihtovereineen oli ensimmäisiä eurooppalaisia intellektuelleja, joka rakensi vapaan tutkijan identiteettiä melko tietoisesti tuotannossaan.¹⁷⁹

Jos tällainen väite hyväksytään, voidaan Julius-satiirin sarkastista kuvausta pakanapaavista pitää irtiottona kirkosta, koska paavi (ja hänen toimintansa kautta koko kirkko) on satiirissa täysin pakanuuden ja kyynisyyden saastuttama. Vähintään Julius-satiirin kuvaus pakanapaavista tarjoaa mielenkiintoisen kuvakulman italialaiseen ”uuspakanakulttuuriin”, jota kuvataan pakanapaaviuden mutkan kautta.

Edeltävällä tulkinnalla on kuitenkin rajansa. Erasmus harjoitti eräänlaista ”varovaisuusperiaatetta”, joka ilmenee myös satiirissa. Hän ei sano aivan suoraan, että itse kirkko on turmeltunut tai ettei paavin viralle ja Kirkkovaltiolle ei ole raamatullista perustaa, vaan kritiikki kietoutuu tiukasti Juliuksen persoonan ympärille. Kaikki on väärän paavin syytä eli Julius on pakana ja antikristus, joka on turmellut kirkon ja alkuperäisen kristinuskon – aika paljon yhdeltä paavilta.

Hauskasti Juliuksen puheenvuorossa viitataan itse kirjailija Erasmukseen ystävineen, jotka levittävät kirjeenvaihdossaan rumia juoruja paavin epäkristillisestä elämäntavasta niin että tavallinenkin maallikkoväki saa tietää ”Saatanan likapesäkkeestä”:

Ja lopputulos heidän aktiviteeteistaan on tämä, ensimmäistä kertaa pyhyttemme ja auktoriteettimme aura on himmentynyt tavallisen maallikkoväen keskuudessa. Kerran he kaikki tiesivät meidän olevan Kristuksen edustajia, jotka käyttävät lähes samanmoista tai oikeastaan yhtä voimallista valtaa kuin itse Jumala. Ja nyt tämä kaikki on kyseenalaistettu, mikä on karmiva vahinko Kristuksen kirkolle. Me myymme vähemmän erivapauksia huonommalla hinnalla ja ansaitsemme vähemmän rahaa piispojen, pappien ja sääntökuntien johdon nimityksillä.¹⁸⁰

Juliusta ei siis huolestuta mikään muu kuin raha, mutta itse järjestelmän toimintaperiaatteen oikeutukseen ei suoraan (esimerkiksi Pyhän Pietarin puheenvuorossa) kajota. Näin Erasmus ei ”jää kiinni” mistään, mutta saa kuitenkin mielipiteensä esille.

Kyse on olla myös kerrontateknisestä valinnasta. On paljon tehokkaampaa näyttää ja kuvata, miten päähenkilö toilailee kuin kertoa suorasanaisesti, mihin

¹⁷⁹ Jardine 1993; Tracy 1996; Furey 2006.

¹⁸⁰ Julius-satiiri, 528: De me disputant, num sic assectus pontifici cium, sed vivens, pro Pontifice sim habendus, atque ita primum minuunt nostram apud ignotos sanctitatis opinionem, simul et auctoritatem, qui ante nihil de nobis audierant, nisi quod Christi vicem gereremus, et proximam atque adeo parem Deo potestatem teneremus. Atqui his rebus intolerabilis Ecclesiae Christianae iactura nascitur: dispensationes et pauciores et minors vendimus: minor censibus redit ex episcopatibus et sacerdotiis et abbatiiis.

kaikkean hänen kuvauksensa faktisesti ottaa kantaa: lukija viihtyy tällaisen kuvauksen parissa. Näin ajatellen kyseessä on Erasmus kerrontatekninen eikä ideologinen valinta; jos kirjailija haluaisi ottaa suorasanaisesti kantaa, hän kirjoittaisi pamfletin eikä satiiria.

Erasmus itse käytti menetelmästä nimitystä *dissimulatio* ja kuvailee sitä rivien väliin sijoittamiseksi. Erasmus uskoi, että oikeat ihmiset kyllä löytäisivät viestin, joka oli heille tarkoitettu. Erasmus kirjeenvaihtoystävät työläntyivät välillä Erasmus ”varovaisuusperiaatteeseen”, ja Erasmus itsekin väitti pitävänsä tätä ominaisuuttaan heikkoutena. Hän pyöristeli sanomisiaan varsinkin, jos vastapuoli oli hänen ystävänsä ja eri mieltä. Vanhemmat Erasmus-biografit ovat moitiskelleet Erasmusta ”päättämättömyydestä” tai ”häilyvyydestä” erityisesti suhteessa Martti Lutheriin.¹⁸¹ Tässä voi vain todeta, että elämäkerta voi joskus kertoa enemmän kirjoittajasta kuin elämäkerran kohteesta.

Juliuksen italialaisen pakanuuden kuvauksen kohdalla tämä kirjoitustekniikka sai joka tapauksessa väistyä. Juliusta kuvataan röyhkeänä rosvona, häikäilemättömänä valehtelijana, ahneena kadehtijana, paatuneena pakanana ja antikristuksena. Hänen hahmoonsa sekaantuu koko kuurian turmelus, kirkkoruhtinaiden voimapolitiikka, korruptio ja rappio. Italian kokemusten perusteella Erasmus oli nähtävästi halukas uskomaan Juliuksesta kerrotut pahimmatkin juorut tosiksi – olihan paavi peri-italialainen eikä edes yrittänyt teeskennellä muuta kuin oli. Erasmus hylkäsi varovaisuusperiaatensa, koska kirkonmiehet tarvitsivat satiirin kaltaisia kovia rohtoja koko kristikunnan parannukseksi.

Erasmus näkemyksen mukaan ihminen tarvitsi Kristuksen armoon ja rakkauteen perustuvaa elämäntapa ollakseen onnellinen ja elääkseen hyvää elämää. Hän tarvitsi myös elämäntapaa tukevaa opetusta (*doctrina*), uskon ja järjen synteisiä, joka muovasi, vahvisti ja edisti ihmisen kykyä elää kristittyinä. Sanat voivat pelastaa ja saastuttaa. Oppineisuus ja spiritualiteetti olivat samaa juurta Erasmus ajattelussa.¹⁸²

Doctrinassa oli mukana alankomaalaista yhteisen elämän veljien oppinutta hurskautta (*docta pietas*) ja *imitatio christi* sydänsymboliikkaa. Opetus oli hyödyöntä ilman sydämen muutosta ja Kristuksen asettamista elämän keulakuvaksi kaikissa tilanteissa. Erasmus oli optimisti, joka uskoi ihmisten

¹⁸¹ Huizinga 1953; Tracy 1996, 175–184.

¹⁸² Tracy 1996, 107, 110, 204–205; Furey 2006, 2,49.

(saraseeneja ja skotteja myöten) mielellään kääntyvän valoon päin – mikäli kristinuskon valo, lämpö, armo ja hyvyys hänelle oikein tarjoiltaisiin.¹⁸³ Mutta koska Julius ei halunnut sydämensä muuttuvan, hän ei saanut ottaa vastaan parannustakaan, vaikka mahdollisuuteen lopussa vihjataankin. Julius puolustautuu syytöksiä vastaan:

Julius: Mutta minä vain halusin varustaa kirkon kaikilla hyvillä asioilla. Sanotaan, että Aristoteles määrittä kolmentasoisia hyveitä. Ensin on onnekkouden taso, sitten ruumiin hyveet ja kolmantena sielun hyveet. Joten (pois se minusta, että pahoittaisin mieleni tästä luettelosta) minä aloitin onnekkuudellani ja ehkä olisin vielä päätenyt sielun hyveidenkin tasolle, ellei minua olisi siepattu maan päältä ennenaikaisesti. Pietari: Vai ennenaikaisesti, 70-vuotiaana! Miksi olisit yrittänyt sekoittaa tulta ja vettä keskenään?¹⁸⁴

Myös Juliuksen kristinuskon puutetta kuvaavissa kohdissa Julius-satiirin lajityyppi on huomioitava tulkinassa. Menippealainen (varrolainen) satiiri on oppimisen parodiaa.¹⁸⁵ Oikeaa opetusta esittää Pyhä Pietari, mutta Julius ei opi mitään. Typeränovela, itsepäinen, älykäs ja röyhkeä oppilas Julius saa kantaa kaikki pienemmät ja isommatkin kuolemansynnit harteillaan. Kristittyjen johtaja, kirkon kaikkein hienoin virka on pakanan käsissä eikä kukaan mahda asialle mitään. Erasmus näyttää haluavan uskoa Juliuksesta aina pahinta. Esimerkiksi viitteet Juliuksen väitettyyn seksuaaliseen hurjasteluun ovat tavanomaista, lähes kaikkiin myöhäiskeskiajan ”renessanssipaaveihin” liitettyä juoruilua.¹⁸⁶

Juliuksen viehtymyksestä kauniiseen nuorukaisiin ei ole sen enempää todisteita kuin muistakaan vastaavista juoruista. Satiirin Julius kuitenkin saapuu taivaan portille asti kauniiden nuorukaisten kanssa. He ovat juuri samanlaisia nuoria ja komeita (tosin likaisia) palkkasotureita kuin firenzeläiset *giovani*, jotka tutkimuskirjallisuuden mukaan istuivat isäntiensä pöydän luona juhlassa omana ryhmänään arvojärjestyksessä.¹⁸⁷ Kenties Julius oli kuullut *giovaneista*, kun hän esittää Juliuksen samantapaisessa asetelmassa taivaan portille saapuvana elostelijana.

Tällaisia juoruja liikkui varmasti runsaasti Italiassa, kun Erasmus matkaili siellä. 1400- ja 1500-lukua luonnehti mustavalkoinen kaksijakoisuus miesten

¹⁸³ Tracy 1996, 107, 110, 204-205; Furey 2006, 2,49.

¹⁸⁴ Julius-satiiri, 539: IULIUS: At ego cupiebam Ecclesiam omnibus bonis exornatam. Sed Aristotelem aiunt tres bonorum ordines constituere, quorum quaedam sunt fortunae, quedam corporis, quedam animi: ita que nolebam bonorum ordinem invertere, a fortunae bonis coepi, fortasse paulatim ad animi bona venturus, nisi praematura mors terries me eripuisset. PETRUS: Praematura sane, nempe septuagenarium! Quamquam quid opus erat aquam igni miscere?

¹⁸⁵ Trapp 1991, 73.

¹⁸⁶ Noel 2006.

¹⁸⁷ Trexler 1980, 539; Noel 2006, 299-306.

välisen eroottisten siteiden tuomitsemisen ja miestenvälisen ystävyyden ihannoimisen välillä. Ei ollut kyse jaosta homo- ja heteroseksuaalisuuteen (jako on satoja vuosia myöhempää perua), vaan ajattelusta, jossa luonnollinen, lisääntymiseen liittyvä seksuaalisuus ja luonnonvastainen, koko yhteisön päälle kirouksen langettava seksuaalinen toiminta sisälsi kirjon ”syntisiä” seksuaalisen kanssakäymisen muotoja, joukossa myös homoseksuaalinen sodomia (*vitium sodomiticum*). Tätä nimenomaista syntiä pidettiin ”italialaisena kouluna” ja erityisesti firenzelaisten paheena. Homoseksuaalisesta sodomiasta langetettiin kastrointi- ja polttoroviotuomioita erityisesti Italian laajoissa, nimettömään ilmiantoon perustuvissa vainoamiskampanjoissa, kun Pohjois-Euroopassa samasta ”rikoksesta” usein armahdettiin tunnustuksen perusteella. Syyte homoseksuaalisesta sodomiasta oli myös yleinen poliittisen mustamaalauksen väline kaikkialla Euroopassa.¹⁸⁸ ”Homoviittauksillaan” Erasmus korostaa siis jälleen Juliuksen stigmaattista, ei-kristillistä italialaisuutta. Lisäksi on mielenkiintoista, että Erasmus, miestenvälisen ystävyyden ylistäjä, joka tunsikin laajasti homoeroottista antiikin kirjallisuutta, oli valmis käyttämään sodomiaa poliittisen mustamaalauksen välineenä Juliuksen kohdalla.

Erasmus ei ollut tunnettu muiden seksuaalimoraalin vartijana, päinvastoin, hän kannatti julkisesti muun muassa avioeroa. Eriarvoisuutta Erasmus piti ”vihan äitinä”, siis rakkauden vastakohtana. Hengellinen sääty ei Erasmusuksen mielestä ollut maallikkoja hurskaampi – usein jopa päinvastoin. Erasmus propagoi uudenlaista kristityn ideaalia, jonka pääosassa on maallikko, ei pappi, munkki, oppinut kirkonmies tai paavi. Kirkonmiesten asettuminen maallikoiden yläpuolelle oli hänen mielestään räikeästi kristinuskon vastaista hybristä.¹⁸⁹ Siksi Juliuksenkin puheet itsestään korkeimpana herrana ovat täysin epäkristillisiä.

Julius-satiiri ilmentää Erasmusuksen uudenlaisia ajatuksia kristinuskosta ja kirkosta, ja satiirin antiklerikalismi teki paavista pakanan. On pidetty todennäköisenä, että Erasmus tuhosi Andreas Ammoniuksen kanssa käymänsä, kirkkoa ja paavia käsitelleet kirjeensä. Joitakin muille kirjoitettuja kirjeitä on kuitenkin sattuman kaupalla säilynyt, ja eräässä (julkaisematon kirje Beatus Rhenatukselle¹⁹⁰) Erasmus kirjoittaa: ”Paavit eivät ole ihmisiä, vaan markkinoita varten temppuilevia petoja.”¹⁹¹ Jos muutkin kirjeet sisälsivät samanlaisia

¹⁸⁸ Trexler 1980; Hergemöller 2006; Puff 2006.

¹⁸⁹ Tracy 1996; 144; Furey 2006, 15.

¹⁹⁰ Clarke 1996, 99.

¹⁹¹ Tracy 1996, 27–47.

lausuntoja, on ymmärrettävää, että Erasmus piti viisaampana käsitellä tätä teemaa toistaiseksi vain fiktion keinoin.

Ratkaisuun todennäköisesti vaikuttivat useat, samaan suuntaan vaikuttavat tekijät. Uusi paavi Leo X oli humanisti ja Erasmuskin ystävä, jota Erasmus ei halunnut loukata. Paavilla toisaalta oli valta vapauttaa Erasmus lopullisesti augustiinolaissääntökunnasta sekä myöntää Erasmuselle helppohoitoisia ja tuottoisia kirkon virkoja Englannissa. Muodollisen viran myötä Erasmus saisi varoja ja vapautta kirjoittamiseen. Myös aiemmin mainitusta humanistien maineen pilaamisesta Erasmus oli syystäkin huolissaan.¹⁹² Paavin viran ja kirkon toimintakulttuurin julkinen kyseenalaistaminen olisi yksinkertaisesti rajoittanut liikaa Erasmuskin toimintavapautta.

Satiiri oli kuitenkin paras keino käsitellä mieltä askarruttavaa, poliittisesti arkaluontoista aihetta. Juliuksen muotokuva italialaisena kristittynä on luonnollisesti räikeä karikatyyri, joka ei vastaa sitä kuvausta, minkä tutkimuskirjallisuus Juliuksesta antaa. Soturipaavina tunnettu Julius ei tietenkään ollut pakana, oppimattomuutensa häikäilemättömyydellä korvannut kristinuskon väärentäjä niin kuin satiirin paavi Julius.

”Oikea” Julius piti yksinkertaisesta messusta, johon osallistui mielellään ja säännöllisesti. Hän käytti Kristusta ”kilpenään” puolustaessaan omaa elämäntehtäväänsä puheissa ja saarnoissa, mutta ei ollut kiinnostunut jahtaamaan harhaoppisia, vaan päinvastoin vapautti erään Erasmuskin tuttavien harhaoppisyytteistä – minkä olisi luullut liennyttävän Erasmuskin kitkeriä mielipiteitä soturipaavista. Julius ei myöskään provosoitunut itseensä kohdistuvista pilkkakirjoituksista ja satiireista, koska muut asiat kiinnostivat häntä enemmän. Hänen kristillisyytensä astetta ei pystytä arvioimaan sen enempää kuin kenenkään muunkaan kristityn, mutta pakanana hän ei itseään varmuudella pitänyt.¹⁹³

Juliuksen kuvausta kristittynä voisi tulkita myös niin, että hän edustaa vastaanhangoittelevaa ihmistä ja kristittyä. Tästä näkökulmasta Juliuksen hahmo ei ole vain karikatyyri, vaan hänestä saattaa löytyä Erasmuskin tuttuja luonteenpiirteitä, Erasmuskin luomushan satiirin Juliuskin oli. Molemmat miehet olivat luonteeltaan peräänantamattomia, ja heidän elämäänsä kannatteli voimakas tunne elämäntehtävästä sekä sen antamasta oikeutuksesta toimia. Sekä Erasmus

¹⁹² Shaw 1996; Tracy 1996.

¹⁹³ Shaw 1996.

että Julius olivat rohkeita, toimeliaita, itsepäisiä ja monomaanisuuteen asti asialleen omistautuneita miehiä. Juliuksen muotokuvassa kuultaa läpi Erasmus itse – hänen pettymyksensä kirkon tilaan turmeltuneessa Italiassa.

V Tulokset

1. Soturipaavin muotokuva

Juliuksen elämäntehtävä ja päätavoite kirkon johtajana oli kohottaa Kirkkovaltio ja paavi-instituutio samalle tai mielellään korkeammallekin tasolle kuin suurten monarkioiden loistokkuus ja vaikutusvalta. Sama tavoite oli jatkuvan sotimisenkin taustalla. Julius halusi Pyhän Pietarin perintömaat takaisin paaville. Samalla hän sai takaisin myös edeltävien paavien suosikeilleen lahjoittamat täydet verotusoikeudet paavin hallintaan. Lisäksi kirkon omaisuuteen liitettiin menetettyjen alueiden luonnonvarat (suola- ja alunakaivokset), jotka toivat lisätuloja. Toisin kuin satiiri esittää, Julius ei mieltänyt itseään valloittajapaavina, vaan nimenomaan Kirkkovaltion puolustajana.

Soturipaavi Juliuksen johdonmukainen toiminta kohotti paavin arvovaltaa sekä materiaalisesti että valtopoliittisesti erityisesti Italiassa ja eteläisessä Euroopassa. Arvovallalla tarkoitetaan tässä nimenomaan sitä, mistä satiirin Juliuskin puhuu: voimakasta ja varakasta paavia oli syytä kunnioittaa, pelätä ja vihata toisin kuin heikkoa, köyhää ja muiden ohjailtavissa olevaa paavia. Aikakauden monarkit suhtautuivat Juliukseen ja Kirkkovaltioon tasavertaisena poliittisena pelurina.

Julius onnistui paavina siinä missä halusikin onnistua aivan niin kuin satiiri kuvaa. Pohjoisen kristikunnan arvostusta ei näillä keinoin kuitenkaan voitettu. Erasmusuksen satiiri kuvastaa uusia ideoita, joita ajassa liikkui. Se ilmentää myös eroja, joita italialaisessa ja pohjoisessa (alankomaalaisessa) kristikunnassa oli.

Erasmus oli kirjeenvaihtonsa ja laajan tuttavapiirinsä ansiosta hyvin perillä Kirkkovaltion asioista, joten myös kuvaus Juliuksen virkauran ja konkreettisten tapahtumien osalta pitää pääosin paikkansa. Sotien kulku, viidenteen lateraanikonsiiliin johtaneet tapahtumat ja virkakoneiston finanssipoliittinen uudistaminen on kuvattu totuudenmukaisesti. Kuvauksen sävy on kuitenkin puolueellinen, sillä Erasmusuksen tiedonantajina oli etupäässä Juliuksen vastustajia. Toisaalta myös satiirin lajityyppi edellyttää purevaa, sarkastista lähestymistapaa eikä neutraalia raportointia. Asiat esitetään mustavalkoisesti, kärjekkäästi ja liioitellen – on tarkoitus kirjoittaa karikatyyri eikä henkilökuvaa.

Kirjeenvaihtoon verrattuna satiirin kuvaus on tietenkin paljon laajempi ja yksityiskohtaisempi, onhan suurin osa kirjeistä kadonnut. Säilyneestä kirjeenvaihdesta vuosina 1500-1519 löytyy kuvauksia Rooman matkalta sekä lyhyitä mainintoja, ja niiden sävy on sama kuin satiirissakin. Erasmus varusti kirjeissään Juliuksen lähes aina jollakin Juliuksen itserakkautta ja sotaisuutta kuvaavalla pilkallisella adjektiivilla.

Julius ja Erasmus eivät koskaan tavanneet henkilökohtaisesti. Heistä kumpikaan ei kuulunut yhteiskunnan eliittiin syntyperänsä puolesta, ja Juliuksen tavoin Erasmuskin rakensi itse uransa. Miesten arvomaailmat ja kulttuuriset taustat olivat kuitenkin niin erilaiset, että heistä tuskin olisi koskaan tullut ystäviä. Juliusta Erasmus ei kiinnostanut, mutta Erasmus oli Juliuksesta niin kiinnostunut ja inspiroitunut, että luonnosteli tästä fiktiivisen hahmon kaunokirjalliseen teokseensa.

Kirjallisen genren läpi nähtynä ja työstettynä paavi Julius on läpeensä paha ja turmiollinen sekä kirkolle että kristikunnalle. Julius esitetään pirullisen etevänä trickster-hahmona, joka osaa aina ”katsoa nurkan taakse” ja hallitsee kansainvälisen politiikan shakkilautaa suvereenisti. Paavi on aina valmiina pettämään, kostamaan, valehtelemaan ja ahnehtimaan. Kaiken tämän hän tekee Kirkkovaltion, oman itsensä ja sukunsa kunniaksi, mutta Jumalasta, Kristuksesta ja kristinuskosta Julius ei välitä lainkaan.

Satiirin Juliukselle kirkko ja Kirkkovaltio ovat sama asia. Kirkko tarkoittaa Julius-paaville rakennuksia, toimituksia, virkoja ja politiikkaa. Paavi on kanonisen oikeudenkin yläpuolella niin halutessaan, joten Julius kokee olevansa kaikkivaltias ainakin maan päällä. Hengellisyyden satiirin Julius ohittaa täysin, sillä ei tunnu olevan hänelle mitään merkitystä. Julius kertoo koko hengästyttävän virkauransa satiirin aikana, ja kaikki onnistuu häneltä helposti – taivaaseen pääsyä lukuun ottamatta.

Pyhä Pietari edustaa satiirissa yleensä kirjailijan omia mielipiteitä. Hän muodostaa paaville täsmälleen vastakkaisen parin eli Kirkkovaltiolla ja Juliuksen maallisilla saavutuksilla ei ole Pietarille mitään arvoa. Pietari välittää vain (sangen abstraktilla tavalla kuvatusta) kirkosta, johon maalliset huolet eivät tunnu ulottuvan. Tarkoitus on luoda vastaparit, hyvä ja paha paavius, joskin kirkon johtajuutta ja raha-asioita kuvatessaan Erasmus tuntuu osoittavan myös hienoista ymmärrystä paavin vaikeaa viranhoidoa kohtaan. Pyhän Pietarin ohjeet ja moitteet

ovat joka tapauksessa aina varsin yleisellä tasolla, ja Juliuksen rooli on kertoa paavin viranhoidosta pragmaattisen valtapolitiikan näkökulmasta.

Satiirin juoni ja suorasanainen kerrontakin tuovat esille saman sanoman: taivaan portilla maalliset ansiot eivät merkitse mitään. Ainoa asia, joka avaa portit Jumalan luo, on Kristuksen opetuksen mukaisesti eläminen, nälkäisten ruokkiminen, janoisten juottaminen ja alastomien vaatettaminen. Opetus koskee myös ja erityisesti paavia, jolle ei kuitenkaan aseteta mitään muita erityisvaatimuksia. Pyhälle Pietarille paavi on periaatteessa samanlainen tavallinen ihminen kuin kaikki muutkin, vaikka Julius osoittautuukin paljon riviseurakuntalaista paatuneemmaksi taivaaseen pyrkijäksi.

Läpi satiirin Julius liitetään myös antiikin väkivallan, korruption, rahanahneuden, hybrisen, kunnian ja kuoleman pakanalliseen valtiomieskulttuuriin, erityisesti Julius Caesariin. Näiden viittausten yhteydessä Juliuksesta tulee satiirissa pakanapaavi, joka saa jopa antikristuksen piirteitä. Pyhän Pietarin mielestä Julius on pahempi kuin julminkaan pakanahallitsija. Väärä paavi Julius on kirkon vitsaus ja kirous, turmioksi koko kristikunnalle.

Erasmus tunsi antiikkinsa ja teos vilisee intertekstuaalisia viitteitä sekä antiikin kirjallisuuteen että Erasmusuksen omaan tuotantoon. Viitteitä löytyy niin paljon, että ne ansaitisivat oman tutkimuksensa. Viittausten avulla kuvaus Juliuksesta ja hänen toiminnastaan lavenee ja monipuolistuu. Pakanapaavin kyyninen hahmo on kuvattu erityisen värikkäänä ja monipuolisena, ja Pyhä Pietari jää viihdearvoltaan hänen varjoonsa.

Tutkimukseni kannalta on huomattavaa, että henkilöt, joihin Juliusta verrataan, ovat poikkeuksetta älykkäitä ja kunnioitusta herättäviä merkkihenkilöitä, minkä voi tulkita viestiksi lukijalle. Julius oli kirjailijankin mielestä älykäs ja aikaansaapa henkilö, mikä tekee hänestä erityisen vaarallisen vääränä paavina. Kuitenkin Juliusta pidettiin Roomassa jopa kirkon pelastavana messiashahmona. Erasmus nähtävästi piti tärkeänä murskata juuri tällaisen paaviuden ihanteen. Siksi satiirin aiheeksi valikoitui juuri Julius. Erasmus halusi painottaa, ettei Juliuksen kaltainen paavi ole hyväksi kirkolle eikä kristinuskolle.

Kirjailija alleviivaa sanomaansa siitä, ettei kenelläkään ole erityisoikeuksia Jumalan silmissä. Pyhä Pietari tuo jatkuvasti esille, että kristinuskon toteuttaminen omassa elämässä on periaatteessa yksinkertaista. Kristityn elämä ei ole ulkoisesti hienoa ja erityistä, vaan jopa marttyyrikuolema on mahdollinen.

Kristityn todellinen koti, täyttymys ja elämän täysi rikkaus odottaa vasta taivaassa.

Maalliselle paaville tällainen puhe on käsittämätöntä. Hän vertailee itseään jatkuvasti apostoleihin, joita pitää köyhinä ja mitättöminä epäonnistujina. Paavi ei pysty näkemään omaa horisonttiaan kauemmaksi. Juliuksen omahyväisyys sulkee hänet oman mielensä vangiksi, mikä ilmenee itsepäisyytenä ja röyhkeytenä. Tällainen ”antikristus sisällämme” vaanii tietysti muitakin kristittyjä kuin paaveja. Erasmusuksen herkullinen ja uskottava muotokuva pakanapaavista saa lukijan ajattelemaan, että kirjailija tunnistaa luonteen heikkoudet ja synnin kiusaukset myös omista nahoistaan.

Paavin kuvaaminen sarkastisena pakanana ja antikristuksena oli sopivan epäsovinnasta, ja Erasmus tuntui kirjeenvaihtonsa perusteella herkuttelevan kirjansa saamalla vastaanotolla. Myöhäiskeskiajan kirjallisuudessa ja anonyymeissa pilkkarunoissa oli tosin tavallista pilkata kirkon miehiä, mutta harva teos ylsi laadullisesti Erasmusuksen Julius-satiirin tasolle. Kirjallisuuden klassikkoteoksena se tuntuukin osaltaan leimanneen Julius-paavin mainetta hyvin pitkään, aina 1990-luvulle asti, jolloin Christine Shaw'n biografia ilmestyi.

Satiirissa esitetään Juliuksen persoonasta paljon juoruja ja väitteitä, jotka eivät pidä paikkansa. Samansisältöiset pahantahtoiset huhupuheet ovat kulkeutuneet pitkälle Julius-tutkimuksessakin. Esimerkiksi se, että Julius olisi ihailnut Julius Caesaria, ei pidä paikkansa. Julius ei myöskään ollut kiinnostunut antiikista tai roomalaisista sotapäälliköistä sen enempää kuin muistakaan myöhäiskeskiajan Kirkkovaltion muotivirtauksista. Juliuksella oli lapsia (mitä satiiri ei mainitse), mutta hänen poikarakastajansa ovat todennäköisesti olleet pelkkää juoruilua. Kyynisestä suhteesta kristinuskoon ei liioin löydy näyttöä, vaikka kenenkään uskon ”vilpittömyyden astetta” onkin vaikea arvioida. Pakanapaavi Julius ei missään nimessä ollut.

On mielenkiintoista, että pahansuopien huhupuheiden ja satiirisen karrikoinnin leimaamasta tekstistä voi tulkita myös arvostusta Juliusta kohtaan. Se saattoi tosin olla osin tahatonta ja kirjoitustekniikasta johtuvaa. Kirjailija nimittäin on valjastanut koko nokkeluutensa paavin nopearytmisiin, pirullisen sarkastisiin repliikkeihin, joista voi poimia aforismeja ja sukkeluuksia enemmän kuin Pyhän Pietarin ”tosikkomaisista” repliikeistä. Mahdollista on sekin, että Erasmus tahtomattaankin kunnioitti Juliuksen ehtymätöntä tarmokkuutta ja asemaa, jonka hän saavutti syntyperästään huolimatta (aivan niin kuin Erasmuskin). Erasmusuksen

näkemyksensä Juliuksesta ei sittenkään ollut niin negatiivinen kuin tutkimuskirjallisuudessa on esitetty, vaan kuvauksessa on myös pehmentäviä nyansseja, jopa ymmärrystä. Nämä nyanssit kohentavat teoksen kaunokirjallista laatua ja luettavuutta.

2. Kynän apostolaatti

Erasmus katsoi elämäntehtäväkseen opettaa alkuperäistä kristinuskkoa ja elämäntapaa (*philosophia Christi*). Hän ajatteli, että apostolit, kirkkoisät ja muutamat esikuvalliset kristitytkin edustivat tätä ideaalia. Kaikkien kristittyjen (myös kristittyjen kirjailijoiden) velvollisuus oli opettaa näitä asioita muille ihmisille (kynän apostolaatti).

Alankomaalainen humanismi, johon Erasmus tutustui jo teini-ikäisenä, oli näiden ideoiden taustalla. *Philosophia Christi* nosti valokeilaan tavallisen ihmisen, maallikon, joka elää elämäänsä luostareiden ja kirkon virkojen ulkopuolella. Kirkonmiehet eivät olleet sen parempia Jumalan palvelijoita kuin maallikotkaan – vaan usein jopa päinvastoin. Erasmus kritisoi tuotannossaan toistuvasti taikauskkoa, ”epäraamatullisia” ja taikauskaisia riittejä, pyhäinjäännöksiä, kerjäläisveljestön ja kirkon rikkauksia ja sotaan perustuvaa valtapoliittikkaa Kristuksen nimissä. Näitä samoja asioita kritisoidaan Julius-satiirissakin.

Satiirin paavi Julius on tuon kirkon rappion ruumiillistuma. Kristityn kirjailijan tehtävä oli puhdistaa kirkko vääritymistä, joita Juliuksen kirkko satiirissa edustaa. Kovia rohtoja tarjoilemaan sopi hyvin menippealainen satiiri, jonka Erasmus (Lukianoksen kääntäjänä) niin hyvin tunsu. Satiirin tarkoitus on esittää militantti, moraalinen tuomio kohteestaan, joten lajityyppi edellyttää jonkinasteista hengen- ja sananvapautta sekä lukijaltaan että kirjoittajaltaan. Menippealainen satiiri tarjosi Erasmuselle kiehtovan, muodikkaan, houkuttelevan ja vaarallisen työkalun käsitellä kirkon ja paaviuden ongelmia alkuperäistä ja aitoa kristinuskkoa propagoivan *philosophia Christin* näkökulmasta.

Samalla kun Erasmus tuomitsee väärän, vahingollisen ja epäkristillisen Julius-paavin, hän esittelee satiirissaan uudenlaisen ihannepaavin. Hän on samanlainen ihminen kuin kuka tahansa maallikko, joka haluaa toteuttaa alkuperäistä kristittyä elämäntapaa. Oikea paavi on esikuvallinen kristitty, nöyrä ja rakastava apostoli, köyhyyteen, lempeyteen, armahtavaisuuteen ja oikean kristinuskon puolustamiseen sitoutunut kirkon johtaja. Kristinuskko ei ole mikään

muotoseikkoja painottava oppi, vaan tavallista elämää Kristuksen johdattamana. Tällaisen elämän tähtäin ei ole maanpäällisissä rikkauksissa, maineessa tai kunniaassa.

Satiiri asettaa toistuvasti rinnakkain alkukirkon puhtauden ja nykykirkon turmeltuneisuuden. Väärä paavi ei ole apostoli, vaan monarkki ja kirkkoruhtinas, joka keskittyy kahmimaan rikkauksia itselleen ja lähipiirilleen. Hän on korruptoitunut, kiero ja itsepäinen, irvikuva oikeasta kristinuskon opettajasta. Juliukseen tiivistyy koko kuurian turmelus, Kirkkovaltion röyhkeä valtapolitiikka ja roomalainen uuspakanakulttuuri, joka on saastuttanut koko kirkon.

Entä Kirkkovaltio? Kirkko ei (Pyhän Pietarin puheenvuoroissa) ole mitään materiaalista, vaan kristittyjen välille oikeanlaisen uskon ja opetuksen välityksellä syntyvä yhteys ja yhteisö. Oikea kirkko sitoutuu alkukirkon yksinkertaisiin ajatuksiin lähimmäisen auttamisesta ja lähetystyöstä, kun taas väärä kirkko ja paavi käyttää opetusta ihmisten huijaamiseen, verojen keräämiseen ja maallisen hyvän ahnehtimiseen. Kristinuskon on Juliuksen johtamassa Kirkkovaltiossa kuin roomalaista uuspakanakulttuuria verhoava kulissi, jonka takana näytelmää ohjaa itse antikristus.

Vaikuttaa siltä, että Erasmus halusi vihjata, ettei Kirkkovaltiolla ole sijaa alkuperäisessä kristinuskossa. Kirkkovaltio sivuutetaan Pyhän Pietarin puheenvuoroissa kokonaan, koska sillä ei ole kristillisen elämäntavan ja opetuksen kannalta merkitystä. Kirkkovaltio ei ehkä lainkaan kuulu alkuperäiseen kristinuskoon, sillä satiirin molemmat päähenkilöt paavi Julius ja Pyhä Pietari toteavat hätkähdyttävästi Konstantinuksen lahjakirjan olevan väärennös. Paavilla ei siis oikeastaan olisikaan maa-alueita, joita hallita, valloittaa ja puolustaa – aivan suoraan tätä ei kuitenkaan sanota.

Erasmus sovelsi usein teksteissään niin sanottua varovaisuusperiaatetta (*dissimulatio*). Kirkkovaltion kritiikki jää implisiittiseksi, mutta Erasmus sodanvastaisuus tuodaan esille hyvin selkeästi. Kaikenlainen väkivalta, verenvuodatus ja sotiminen tuomitaan satiirissa vääräksi. Väkivallan tekee entistäkin tuomittavammaksi toimiminen Kristuksen nimissä. Satiirin Juliuksen virkaura perustuu väkivallan ihannoimiselle ja riidan haastamiselle, mitkä Pyhä Pietari tuomitsee ankarasti. Erityisesti sota kristittyjen välillä oli tuomittavaa ja kristinuskon vastaista. Tutkimuskirjallisuudessa pohdittu Erasmus pasifismin tilannesidonnaisuus (onko väkivalta joissain tilanteissa oikeutettua) ei tule

satiirissa lainkaan esille. Viha, voimankäyttö ja muiden hallitseminen pelon avulla tuomitaan yksiselitteisesti.

Suhde rahaan on satiirissa myös usein esillä. Pyhä Pietari tuomitsee Juliuksen rahankeräyksen, jonka tuotos käytetään sotimiseen, loisteliaaseen rakennuttamiseen ja ylelliseen elämään köyhien auttamisen sijasta. Edelleen satiiri tuomitsee paavi-instituution yksinvaltaisuuden, jonka kanoninen oikeus sementoi niin, että paavi voi ratkaista asiat aina haluamallaan tavalla. Papalismi ja konsiliarismiin satiirissa ei suoraan oteta kantaa, vaan tapahtumat nähdään Juliuksen näkökulmasta Pyhän Pietarin tehdessä vain lisäkysymyksiä aiheesta.

Rappeutuneen kirkon ja paavin vastapariksi asettuva Pyhä Pietari on sikäli mielenkiintoinen henkilö (alkuperäisen kristinuskon ideaalin kannalta), ettei hän itsekään osoita esikuvallista lempeyttä ainakaan Juliusta tai tämän saattojoukkoja kohtaan. Pietarin rooli ankarahkona taivaallisena tuomarina sopii kuitenkin erinomaisesti satiirigenren mustavalkoiseen maailmaan.

Menippealaisessa satiirissa parodioidaan oppimista. Pyhä Pietari ei ole kovin kannustava opettaja, mutta oppilaan asenteessakaan ei ole kehumista. Roolit kääntyvät ylösalaisin, kun kuolevainen paavi opettaa taivaallista portinvartijaa eikä suostu oppimaan yhtään mitään. Koska Julius ei kadu, ei mitään ole tehtävissä. Erasmus halusi kuvauksellaan korostaa, miten paljon maallinen ja taivaallinen arvomaailma poikkeavat toisistaan. Ensimmäinen tulee viimeiseksi ja viimeinen ensimmäiseksi. Maailman mahtimiehet eivät pääse taivaaseen oikotietä.

Alkuperäisen kristinuskon (*philosophia Christin*) idea oli Erasmuselle tärkeä jo aivan ensimmäisistä teoksista alkaen. Julius-satiirissa on samanlaisia ideoita opettamisesta ja ihanteellisesta kristityn elämästä kuin muussakin Erasmusuksen tuotannossa. Juliuksen ei olisi tarvinnut olla oppinut tai taitava paavi, vaan Kristuksen asettaminen kaikessa etusijalle olisi riittänyt. Sen sijaan Julius oli melko tavanomainen renessanssiajan paavi, joka joutuu vastaamaan uudenlaisiin, paaville asetettaviin odotuksiin. Entisen oli väistyttävä ja rappeutumisen pysähdyttävä.

Italia näyttäytyy Erasmuselle pettymyksenä erityisesti hänen humanistitaustansa vuoksi. Pohjoinen, alankomaalainen humanismi poikkesi roomalaisesta, Kirkkovaltion viranomaiskoneistoon sulautetusta humanismista. Italia, italialaiset ja italialainen soturipaavi Julius olivat Erasmuselle inspiroiva pettymys. Pohjoisen mies ihmetteli värikästä, nautinnonhaluista, suurellista ja moraalisesti suurpiirteistä elämää, jota Kirkkovaltiossa vietettiin. Paavi näyttäytyi

sodanjumala Marsia palvovana petona, joka ahnehti lisää rahaa epäkristillisiin puuhiinsa. Oikean kristinuskon puolustajalle ja opettajalle oli selvästi tilausta, joten Erasmus tarttui kynään heti kotiin palattuaan eikä enää koskaan halunnut palata takaisin Italiaan.

Oliko Julius-satiirin paavikritiikki sitten myös irtiotto paavista, ”rappiokirkosta” ja Kirkkovaltiosta? Sellainen tulkinta olisi aivan liian ”moderni” ja rohkea. Vaikka Kirkkovaltion idea mainitaan väärennettyyn asiakirjaan perustuvaksi, ei asiaa käsitellä satiirissa sen pitemmälle – johtopäätökset puuttuvat. Samoin paaviin kohdistuva kritiikki on tiukasti Juliuksen persoonaan kietoutunutta. Jos paavi vain olisi toisenlainen, olisi kirkkokin pelastettu. Julius-satiiri on kritiikkiä vääränlaisesta paavista ja hänen viranhoidostaan. Se kuvastaa pohjoisen ja eteläisen kristikunnan kulttuurisia eroavaisuuksia sekä paavin viranhoidolle humanismin myötä asetettuja uudenlaisia odotuksia.

Lyhenteet

CWE

The Collected Works of Erasmus. Volumes II-VI. The Correspondence of Erasmus. Translated R.A.B Mynors and D.F.S Thomson. Annotated by Wallace K. Ferguson (II), James K. McKonica (III) Peter G. Bietenholz (V-VI). Toronto: University of Toronto Press.

Julius-satiiri

Erasmus, Desiderius

2008 Iulius Exclusus e Coelis. – Iulius Exclusus e Coelis. Motive und Tendenzen gallikanischer und bibelhumanistischer Papstkritik im Umfeld des Erasmus. Reformationsgeschichtliche Studie und Texte 152. Peter Fabisch. Münster: Aschendorff.

Painetut lähteet

Allen

1906 Opvs Epistolarvm Des. Erasmi Roterodami. Denvo Rocognitvm et Avctvm. Tom. 1484-1514. Per. P.S. Allen, M.A. London: The University of Oxford.

CWE

The Collected Works of Erasmus. Volumes II-VI. The Correspondence of Erasmus. Translated R.A.B Mynors and D.F.S Thomson. Annotated by Wallace K. Ferguson (II), James K. McKonica (III) Peter G. Bietenholz (V-VI). Toronto: University of Toronto Press.

Erasmus, Desiderius

2008 Iulius Exclusus e Coelis. – Iulius Exclusus e Coelis. Motive und Tendenzen gallikanischer und bibelhumanistischer Papstkritik im Umfeld des Erasmus. Peter Fabisch. Reformationsgeschichtliche Studie und Texte 152. Münster: Aschendorff.

Kirjallisuus

Annala, Pauli

2014 Varhainen fransiskaaniilike uusimman tutkimuksen valossa. — Franciscus Assisilainen. Kutsu köyhyyteen. Uusimmat kirjoitukset. Pauli Annala. Helsinki: Kirjapaja.

Arffman, Kaarlo

1970 Lutherin mielipiteet kirkon johtamisesta vuosina 1517—1523. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Ht.

1981 Yliopistot ja kirkon magisterium reformaation alkuvaiheessa I 1517—1521. Helsinki: SKHST 122.

Bietenholz, Peter G.

1979 Annotations. — Collected Works of Erasmus vol. V. Ed. Peter G. Bietenholz. Toronto: University of Toronto Press.

- 1982 Annotations. — *Collected Works of Erasmus* vol. VI. Ed. Peter G. Bietenholz. Toronto: University of Toronto Press.
- Bejczy, István
2001 *Erasmus and the Middle Ages. The Historical Consciousness of a Christian Humanist.* Leiden & Boston: Brill.
- Binns, J.W.
1970 *The Letters of Erasmus.* — Erasmus. Ed. T. A. Dorey. London: Routledge & Kegan Paul.
- Branham, Bracht R.
1989 *Unruly Eloquence. Lucian and the Comedy of Traditions.* Cambridge & London: Harvard University Press.
- Burke, Peter
1994 *Popular Culture in Early Modern Europe.* Revised reprint. Cambridge: Scholar Press.
- Chambers, D.S.
2006 *Popes, Cardinals and War. The Military Church in Renaissance and Early Modern Europe.* London & New York: I.B. Tauris.
- Clarke, Roger
2008 *Notes, Extra Material, Appendix.* — Desiderius Erasmus. *Praise of Folly and Pope Julius Barred from Heaven.* Richmond: Oneworld Classics Ltd.
- D'Amico, John F.
1983 *Renaissance Humanism in Papal Rome. Humanists and the Churchman on the Eve of the Reformation.* Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Douglas, A. E.
1970 *Erasmus as Satirist.* — Erasmus. Ed. T. A. Dorey. London: Routledge & Kegan Paul.
- Eisenstein, Elizabeth L.
1983 *The Printing Revolution in Early Modern Europe.* London & New York: Cambridge University Press.
- Ferguson, Wallace K.
1975 Annotations. — *Collected Works of Erasmus* vol II. Ed. Peter G. Bietenholz et al. Toronto: University of Toronto Press.
- Friesen, Stanley R.
2001 *Erasmus. Paradigm of Renaissance Humanism. His Influence in the Arts and Sciences in the Intellectual Revolution.* Padova: Italy.
- Furey, Constance M.
2006 *Erasmus, Contarini and the Religious Republic of Letters.* Cambridge & New York: Cambridge University Press.

- Hale, J. R.
1985 War and Society in Renaissance Europe 1450—1620. Leicester:
Leicester University Press in association with Fontana Paperbacks.
- Hanska, Jussi
2005 Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista
Johannes Paavali toiseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran
Toimituksia 1047. Helsinki: SKS.
- Heininen, Simo
2004 Ihmistä suurempi. Paaviuden historia. Helsinki: Edita.
- Hergemöller, Bernd-Ulrich
2006 Keskiaika. —Rakkaus samaan sukupuoleen. Homoseksuaalisuuden
historia. Toim. Robert Aldrich. Suom. Veli-Pekka Ketola. Vantaa:
Multikustannus.
- Hodgart, Matthew
2010 Satire. Origins and Principles. With a new introduction by Brian A.
Connery. New Brunswick & London: Transactions Publishers.
- Holmes, George
1986 Florence, Rome and the Origins of the Renaissance. Oxford: Clarendon
Press.
- Huizinga, J.
1953 Erasmus. Suom. Eino E. Suolahti. Helsinki: WSOY.
- Jardine, Lisa
1993 Erasmus, Man of Letters. The Constructions of Charisma in Print.
Princeton & New Jersey: Princeton University Press.
- Jurvanen, Laura
2014 Erasmus Rotterdamilaisen kuvaus sääntökunnista ennen vuotta 1521.
Yleisen kirkkohistorian pro gradu – tutkielma. Ht.
- Lahtinen & Leskelä-Kärki et al.
2011 Kirjeiden uusi tuleminen. — Kirjeet ja historian tutkimus. Toim.
Lahtinen et al. Historiallinen arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen
Kirjallisuuden Seura.
- Levi, A. H. T.
1971 Introduction – Desiderius Erasmus. Praise of Folly. London & New
York: Penguin Books.
- Lyons, Martyn
2010 A History of Reading and Writing in the Western World. Hampshire,
New York: Palgrave Macmillan.
- McKonica, James K.

- 1977 Annotations. — Collected Works of Erasmus III. Ed. Peter G. Bietenholz. Toronto: University of Toronto Press.
- Machiavelli, Niccoló
1984 Ruhtinas. Suomentanut Aarre Huhtala. Porvoo & Helsinki: WSOY.
- Mann Phillips, Margaret
1949 Erasmus and the Northern Renaissance. London: Hodder & Stoughton Limited for the English Universities Press.
- Mann Phillips, Margaret
1970 Erasmus and the Classics. — Erasmus. Ed. T.A. Dorey. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mansfield, Bruce
2003 Erasmus in the Twentieth Century. Interpretations c 1920—2000. Toronto & Buffalo: University of Toronto Press.
- Mallet, Michael
1969 The Borgias. The Rise and Fall of a Renaissance Dynasty. London: The Bodley Head.
- Marsh, David
1998 Lucian and the Latins. Humor and Humanism in the Early Renaissance. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- McConica, James
1991 Erasmus. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Noel, Gerard
2006 The Renaissance Popes. Culture, power and the making of the Borgia myth. London: Constable.
- Oulmont, Charles
1911 Pierre Gringoire. Bibliotheque du XVe siècle 14. Paris.
- Puff, Helmut
2006 Uuden ajan alun Eurooppa. —Rakkaus samaan sukupuoleen. Homoseksuaalisuuden historia. Toim. Robert Aldrich. Suom. Veli-Pekka Ketola. Vantaa: Multikustannus.
- Relihan, Joel C.
1993 Ancient Menippean Satire. Baltimore & London: The John Hopkins University Press.
- Rummel, Erika
1996 Introduction. — The Erasmus Reader. Ed. Erika Rummel. Toronto: University of Toronto Press.
- Shaw, Christine
1996 Julius II. The Warrior Pope. Oxford & Cambridge: Blackwell Publishers.

de Silva, Dayanath

1999 The Characteristics of Menippean Satire in Seneca, Lucianus and Erasmus. Romaanisten ja klassisten kielten laitoksen pro gradu — tutkielma. JYO.

Tracy, James D.

1978 The Politics of Erasmus. A Pacifist Intellectual and His Political Milieu. Toronto & Buffalo: University of Toronto Press.

Tracy, James D.

1996 Erasmus of the Low Countries. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Trapp, J.B.

1991 Erasmus, Colet and More. The Early Tudor Humanists and their Books. The Panizzi Lectures 1990. London: The British Library.

Trexler, Richard C.

1980 Public Life in Renaissance Florence. New York: Academic Press.